

Verbindend werken met moslimgezinnen

Een onderzoek naar de bezorgdheden en noden van moslimouders en de betekenis voor divers-sensitieve gezinsondersteuning

De ouderbevraging

Juni 2023

Kim Lecoyer, Samira Oizaz, Kristien Nys & Kathleen Emmery

Kenniscentrum Gezinswetenschappen

Colofon

Referentie Lecoyer, K., Oizaz, S., Nys, K. & Emmery, K. (2023). *Verbindend werken met moslimgezinnen. Een onderzoek naar de bezorgdheden en noden van moslimouders en de betekenis voor divers-sensitieve gezinsondersteuning. De ouderbevraging*. Schaarbeek: Kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee).

Onderzoeksteam Kim Lecoyer, Samira Oizaz (vanaf sept. 2018) en Imane Kostet (feb.-sept.2018)
Onderzoeksters kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee)

Kim Lecoyer
Projectleidster kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee)

Kristien Nys en Hans Van Crombrugge
Promotoren kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee)

Kathleen Emmery
Coördinator kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee)

Contact Odisee Kenniscentrum Gezinswetenschappen
Huart Hamoiriaan 136, 1030 Schaarbeek
02 240 68 40

kcgezinswetenschappen.odisee.be

<mailto:kcgezinswetenschappen@odisee.be>

Inhoudstafel

Inhoudstafel	3
Inleiding.....	7
DEEL 1. ONDERZOEKSOPZET	11
1. Doelstellingen van het onderzoek.....	11
2. Onderzoeksfasen en -vragen.....	12
1) Literatuuronderzoek.....	14
2) Praktijkverkenning.....	14
3) Bevraging van moslimouders.....	14
4) Verdiepende bevraging van het werkveld	14
5) Fase 2 en 3: Ontwikkeling, verfijning en verspreiding van het vormingspakket	15
3. Welke ouders namen deel aan de online ouderbevraging?	16
1) Wie is moslim in het gezin?.....	17
2) Geslacht en leeftijd van de respondenten.....	19
3) Samenstelling van de gezinnen.....	19
4) Woongebied en taal.....	21
5) Etniciteit en migratieachtergrond.....	22
6) Opleidingsniveau	22
7) Situatie op de arbeidsmarkt en beroep.....	22
8) Gezinsinkomen.....	22
9) Kinderen met een beperking of ontwikkelingsstoornis.....	23
DEEL 2. BEZORGDHEDEN EN NODEN VAN MOSLIMOULDERS	27
1. De opvoedingsbeleving van de bevroagde moslimouders	27
1.2. De algemene beleving van opvoeding en ouderschap.....	27
1.3. Moslimkinderen opvoeden in de Belgische maatschappij: een uitdaging?	29
1.4. Wie of wat is belangrijk in de opvoeding?.....	30
2. De hulpvragen en bezorgdheden van de bevroagde moslimouders	34
2.1. Opvoedingsvaardigheden en -moeilijkheden.....	34
2.2. Veelvoorkomende ouderbezorgdheden.....	36

2.2.1.	Bezorgdheden over vrije tijd, Internet en sociale media _____	38
2.2.2.	Bezorgdheden over emoties en gedrag van de kinderen _____	39
2.2.3.	Bezorgdheden over school en onderwijs _____	40
2.2.4.	Bezorgdheden over de gezondheid van de kinderen _____	42
2.2.5.	Bezorgdheden over cultuur, religie of identiteit _____	43
2.2.6.	Bezorgdheden over de algemene leef/woon/werksituatie _____	44
2.2.7.	Bezorgdheden op vlak van verliefdheid, relaties of seksualiteit _____	45
2.3.	Enkele toelichtingen bij de bezorgdheden en opvoedvragen van moslimouders ..	45
3.	De ondersteuningsnoden en het gebruik van gezins- en opvoedingsondersteuning ...	49
3.1.	Op wie doen ouders een beroep?	50
3.1.1.	De school als voornaamste aanspreekpunt voor ouders _____	50
3.1.2.	Beperkte bekendheid van zelforganisaties _____	52
3.2.	Redenen van (niet) gebruik van opvoedingsondersteuning.....	53
3.3.	De ondersteuningsnoden en verwachtingen van moslimouders.....	55
3.3.1.	Verwachtingen van professionele ondersteuning _____	55
3.3.2.	Gewenste ondersteuningsvormen _____	56
4.	Het sociale steunnetwerk en de draagkracht van moslimgezinnen	58
4.1.	Het sociale steunnetwerk	58
4.2.	De partnerrelatie	62
4.2.1.	Genderpatronen en de ervaren steun van de partner _____	62
4.2.2.	Verdeling van zorgtaken _____	63
4.2.3.	Meningsverschillen tussen partners _____	64
4.2.4.	De kwaliteit van de partnerrelatie en de draagkracht van ouders _____	66
4.3.	De relatie met de school en/of kinderopvang.....	67
4.4.	Veerkrachtig omgaan met ervaringen van racisme en discriminatie.....	69
4.4.1.	Kinderen een toekomst bieden met gelijke kansen en rechten _____	69
4.4.2.	Ervaringen van racisme en uitsluiting in verschillende levensdomeinen _____	70
4.4.3.	Strategieën van ouders voor het omgaan met racisme-ervaringen in de opvoeding van hun kinderen	72
5.	Besluit: De ondersteuningsnoden van moslimouders	75
	LITERATUURLIJST.....	77

BIJLAGE: OVERZICHT VAN DE VRAGENLIJST.....	80
BLOK 1: Vragen over de samenstelling van uw gezin	80
BLOK 2: Vragen over uw gezinsleven en de opvoeding in uw gezin.....	80
BLOK 3: Vragen over de steun en hulp van uw omgeving	81
BLOK 4: Vragen over discriminatie en racisme	82
BLOK 5: Vragen over uw verwachtingen van opvoedingsondersteuning.....	83
BLOK 6: Vragen over uw gezinsachtergrond.....	84
LIJST VAN TABELLEN EN GRAFIEKEN	87

Inleiding

Onderzoek toont aan dat moslimouders, net als andere ouders, voor een reeks uitdagingen staan in hun gezinsleven en nood hebben aan ondersteuning. Bijzondere aandacht is echter nodig voor een aantal specifieke gezinskwesties en complexe(re) opvoedingsvragen. Zo kan een familiale migratiegeschiedenis voor het gezin en/of omringende familiale netwerk soms drastische sociale verschuivingen met zich meebrengen. Opvoedingsvragen en/of -onzekerheid kunnen in deze context versterkt worden door uiteenlopende opvattingen over de invulling van de ouderrol, opvoedingsrol, de partnerrol enzovoort. Vaders met een migratieverleden in het bijzonder lopen een vergroot risico om moeilijkheden te ondervinden in het (her)definiëren van hun vaderrol en partnerrol (bv. Gervais, de Montigny, Azaroual, & Courtois, 2009; Pels, 2000). Daarnaast zorgt ook de opvoedingonzekerheid i.v.m. met het (religieus) opvoeden van moslimkinderen in een niet-islamitische omgeving (Kalthoff, 2009; Meurs & Van Crombrugge, 2012; Pels & de Ruyter, 2011) voor een specifieke vraag naar informatie en ondersteuning (Kalthoff, 2009; Pels e.a., 2009).

Naast deze realiteit sluiten vraag en aanbod op vlak van opvoedings- en gezinsondersteuning aan gezinnen met een niet-Europese migratieachtergrond nog te weinig op elkaar aan (Bekema, 2007; Kalthoff, 2009; Pels & Distelbrink, 2000). Dat gaven ook een aantal “zelforganisaties” en nabijheidsfiguren die ervaring hebben in het ondersteunen van moslimgezinnen aan in dit onderzoek: er is nood aan methodiekontwikkeling op vlak van opvoedings- en gezinsondersteuning voor deze gezinnen, er is nood aan adequate hulpbronnen op vlak van islamitische opvoeding in een niet-islamitische context en dat alles met de nodige aandacht voor het versterken van vaders en vaderschap.

In het Praktijkgericht Wetenschappelijk Onderzoeksproject (PWO), “**Gezinsondersteunend werk met moslimouders en -gezinnen**”, beogen we aan deze noden tegemoet te komen. We hielden een verkennend onderzoek naar de noden en bezorgdheden van moslimouders (via een online ouderbevraging), en naar de ervaringen en noden van werkveldactoren die ondersteuning bieden aan deze doelgroep (via diepte-interviews). Op basis van de bevindingen van deze twee bevragingen werd een empirisch onderbouwd vormingspakket ontwikkeld dat actoren uit het werkveld handvaten aanreikt in hun gezinsondersteunend en/of hulpverlenend werk bij deze doelgroep, en diverse gezinnen in het algemeen. Deze publicatie brengt verslag uit over de bevindingen van de ouderbevraging.

DEEL 1

Onderzoeksopzet

Deel 1. Onderzoekopzet

In dit inleidend deel brengen we verslag uit over het opzet van dit onderzoek naar divers-sensitief gezinsondersteunend werken met moslimouders en -gezinnen. We beschrijven de doelstellingen waarop het onderzoek berustte alsook de verschillende fasen waaruit het onderzoek bestond, om dan ook de precieze onderzoeksvragen toe te lichten. Vervolgens sluiten we dit deel af met een presentatie van de voornaamste kenmerken van de respondenten die deelnamen aan de ouderbevraging voor dit onderzoek.

1. Doelstellingen van het onderzoek

Het hoofddoel van dit Praktijkgericht Wetenschappelijk Onderzoeksproject (PWO) is om een empirisch onderbouwd vormingspakket te ontwikkelen dat actoren uit het werkveld handvaten aanreikt in hun gezinsondersteunend en/of hulpverlenend werk bij moslimouders en -gezinnen. Naast aandacht voor de noden van moeders én vaders, staan cultuur en levensbeschouwelijke aspecten in opvoeding en gezinsondersteuning centraal in het project. Zo wensen we in te spelen op de noden van werkveldactoren die werken met moslimouders en hen te versterken om op gender-, cultuur- en religie-sensitieve wijze ondersteuning te bieden aan deze (en andere) ouders. Cultuur en religie worden hierbij opgevat als niet statisch. We werken namelijk vanuit een perspectief dat oog heeft voor diversiteit en de meervoudige identiteiten van de betrokkenen zelf. We legden de focus op Brusselse en Vlaamse moslimgezinnen, al dan niet met een migratieachtergrond.

Het project gaat uit van wat soms een groeimodel of emancipatorisch model genoemd wordt, in tegenstelling tot het “deficit-denken” waarbij de nadruk ligt op wat er fout loopt en wat mensen “niet kunnen”. Vanuit het empowermentparadigma wordt ondersteuning gezien als inzetten op de krachten van mensen, alsook op betrokkenheid en participatie. Het is trouwens ook daarom dat er in dit project gekozen werd voor een participatieve onderzoeksstrategie. De kennisontwikkeling kwam tot stand door onderzoek waarin organisaties van etnisch-culturele minderheden, ook wel “zelforganisaties” genoemd, en andere partners, actief werden betrokken. De betrokken partnerorganisaties en sleutelfiguren werken vanuit verschillende benaderingen, methodieken en krachtlijnen (o.a. expertise op vlak van gender, cultuur, religie en andere relevante contextfactoren) en vullen elkaar aan. Bijkomende kennis werd ontwikkeld door aanvullende expertise te betrekken uit werkveld en literatuur, zowel lokaal als nationaal en internationaal. We stelden een lerend netwerk samen van deskundigen die veelal fungeren als vertrouwensfiguren en/of nabijheidsactoren voor moslimouders en/of -gezinnen. Hierin stond het samenbrengen, samen reflecteren, verder ontwikkelen en delen van kennis over benaderingen, denkkaders en basishouding alsook inhoudelijke aspecten met betrekking tot vragen, noden en problematieken van ouders en gezinnen, centraal. Uit de bevindingen van het onderzoeks- en lerend netwerktraject kwam uiteindelijk een pilootvormingstraject tot stand. Dat pilootvormingstraject vormde het antwoord op de hoofdvraag van het onderzoek. Op basis van een tevredenheids- en veranderingsonderzoek bij de deelnemers aan dit traject werd er een definitief vormingsaanbod uitgewerkt voor een brede groep van werkveldactoren die met diverse gezinnen werken.

2. Onderzoeksfasen en -vragen

Het onderzoekstraject bestond uit 3 grote fasen. Fase 1 omvatte een omgevings- en behoeftestudie waarin we uitgebreid het perspectief van werkveldactoren verkenden, alsook dat van moslimouders, uit Vlaanderen en Brussel. Fase 2 en 3 van het project betroffen respectievelijk de ontwikkeling van de methodieken en het vormingspakket en de evaluatie, verfijning en verdere disseminatie ervan.

In de eerste fase van het onderzoek, de omgevings- en behoeftestudie, voerden we een literatuur- en praktijkverkenning uit om zo 'good practices' op het spoor te komen met betrekking tot ouder- en gezinsondersteuning, met een bijzondere aandacht

voor raakvlakken met gender (en de nodige aandacht voor het betrekken van vaders zowel als moeders), cultuur en levensbeschouwing. De ouderbevraging was vooral gericht op moslimouders uit Vlaanderen en Brussel die hier opgroeiden, de zogenaamde tweede en derde generatie, om drempels in verband met gezinsondersteuning in kaart te kunnen brengen die niet (louter) met taal en migratie te maken hebben.

Deze eerste fase omvatte meerdere werkpakketten die we op de volgende pagina's uitgebreid beschrijven.

De centrale onderzoeksvraag

Op welke wijze en via welke empirisch onderbouwde benaderingen (denkkaders, houding, inhouden, methodieken, ...) kunnen veldwerkactoren versterkt worden om op gender-, cultuur- en levensbeschouwingsgevoelige wijze ondersteuning te bieden aan moslimouders en -gezinnen?

De centrale onderzoeksvraag werd opgesplitst in drie deelvragen. Om een gezinsondersteunend aanbod te kunnen ontwikkelen dat inspeelt op de noden van de werkveldactoren (zie inleiding), zochten we een antwoord op twee deelvragen, die respectievelijk vertrekken vanuit een gezinsperspectief en een organisatieperspectief.

Deelvraag 1

Welke noden en verwachtingen leven er binnen moslimgezinnen, met inbegrip van vaders, naar opvoedings- en gezinsondersteuning toe? Hoe kunnen verschillende organisaties daar beter op inspelen? En wat zegt dit over de rol van “zelforganisaties” van mensen met een migratieachtergrond en van andere organisaties en actoren in de ondersteuning van deze ouders en gezinnen?

Deelvraag 2

Welke zijn de noden, verwachtingen en behoeften (op vlak van methodiekontwikkeling, ondersteuning, bijscholing of andere) die er leven in het werkveld, en in het bijzonder bij nabijheidsactoren, m.b.t. opvoedings- en gezinsondersteunend werk?

Deze tweede deelvraag splitst zich op in meerdere subvragen.

- Welke benaderingen en methodieken hanteren Vlaamse en Brusselse nabijheidsactoren en/of vertrouwensfiguren die uitvoerige ervaring hebben met opvoedings- en gezinsondersteuning gericht op moslimgezinnen? Wat kunnen we leren met betrekking tot de benadering van de thema's gender, diversiteit en rol van religie?
- Welke knelpunten ervaren deze actoren in het cultuur-, religie- en gendersensitief werken met moslimouders en -gezinnen?
- Welke competenties en denkkaders onderscheiden actoren uit dit werkveld als noodzakelijk om op cultuur-, religie- en gender-sensitieve wijze ondersteuning te kunnen bieden aan moslimouders en -gezinnen?

Deelvraag 3

Welk effect heeft de implementatie van het ontwikkelde vormingspakket op de aanpak van opvoedings- en gezinsondersteunend werk bij de actoren en organisaties die het pilootvormingstraject hebben gevolgd? Draagt het bij tot (gepercipieerde en/of feitelijke) aangescherpte competenties op vlak van contextgevoelig werken?

Hoe wordt de (bredere) inzetbaarheid van het vormingspakket geëvalueerd door de actoren die het pilootvormingstraject hebben gevolgd? En welke is of kan de betekenis zijn van dit vormingstraject en de algemene bevindingen en conclusies uit dit onderzoek voor het “reguliere” aanbod opvoedings- en gezinsondersteuning en het bredere sociaal-agogisch werk?

1) Literatuuronderzoek

We analyseerden enerzijds de wetenschappelijke literatuur en anderzijds “grijze” literatuur over gezinsondersteuning van moslimgezinnen in westerse maatschappijen. We spitsten ons ook toe op literatuur waarin islamitische perspectieven op opvoeding en/of opvoedingsondersteuning centraal staan.

2) Praktijkverkenning

We voerden via interviews een eerste verkenning uit van benaderingen en methodieken bij partnerorganisaties (zie deelvraag 2). Daarnaast observeerden we verschillende gezinsondersteunende activiteiten bij partnerorganisaties, zoals bijvoorbeeld ontmoetingsmomenten, vader- en moedergroepen.

3) Bevraging van moslimouders

Doel van deze bevraging was de noden en verwachtingen van moslimouders op vlak van opvoedings- en gezinsondersteuning in beeld te brengen (zie deelvraag 1).

Op basis van verkennende interviews met een beperkt aantal Vlaamse en Brusselse moslimouders stelden we eerst een testversie van de online vragenlijst op. Studenten uit de opleiding Gezinswetenschappen namen deze testversie af bij een aantal moslimouders met uiteenlopende achtergrondkenmerken. Na een finale afstemming in het onderzoeksteam en met de stuurgroep kwamen we tot de definitieve onlinevragenlijst.

De websurvey werd online beschikbaar gesteld via Qualtrics, aanvankelijk in het Nederlands, het Frans en het Engels. Met behulp van vrijwilligers werd de vragenlijst naar het Turks vertaald en ook in deze taal online beschikbaar gesteld. Er werd, in overleg met de projectpartners, geoordeeld

dat een schriftelijke vertaling naar het Berbers en Arabisch minder respons zou opleveren dan een mondelinge afname bij deze taalgroepen. Bovendien zou zo’n vertaling omslachtig zijn, o.a. omwille van de noodzaak om niet-Latijnse lettertekens in Qualtrics in te voeren. Omdat er een vrij grote respons was van (meertalige) Berbers en/of Arabisch sprekende deelnemers die de vragenlijst in het Frans of het Nederlands invulden, zetten we niet verder in op een mondelinge afname van de vragenlijst.

Studenten Gezinswetenschappen hielpen ook bij de verspreiding van de online vragenlijst. De verspreiding werd constant gemonitord tijdens de afname om een zo groot mogelijke verscheidenheid aan ouders te bereiken, o.a. op vlak van gender, afkomst, woonplaats, leeftijd van kinderen, wel of niet in contact met zelforganisaties, enzoverder. We stelden onder meer de rekruteringsstrategie bij om meer diversiteit in de oudergroep te verkrijgen. Zo werd er ingezet op verspreiding via specifieke kanalen en organisaties om bijvoorbeeld meer vaders, meer ouders van pubers en meer ouders van kinderen met een beperking te bereiken. We slaagden er uiteindelijk in om een vrij diverse oudergroep te bereiken, ook al blijven sommige subgroepen over- of ondervertegenwoordigd in vergelijking met anderen. Meer hierover leest u bij de beschrijving van de respondenten.

Ter aanvulling vonden twee focusgroepen plaats met ouders om bepaalde elementen uit de online vragenlijst nog verder uit te diepen.

4) Verdiepende bevraging van het werkveld

De bevraging van werkveldactoren richtte zich op de subvragen van deelvraag 2. Naast een aantal verdiepende interviews met werkveldactoren, vonden er herhaaldelijk

verdiepende focusgroepen en intervisiegerichte bevragingsmomenten plaats in een “Lerend Netwerk” van deskundigen die veelal fungeren als vertrouwensfiguren en/of nabijheidsactoren voor moslimouders en/of –gezinnen. Deze uitwisselingsmomenten in groep werden opgevat als een leerproces (cf. lerend netwerk, zie Gielen & Lauwers, 2009), waarbij we met de deelnemers verder bouwden op de terugkoppeling van en de reflectie op de reeds verzamelde kennis.

Daarnaast lieten intervisiegerichte bevragingsmomenten onder meer toe om noodzakelijke competenties, basishouding, technieken, en aangewezen denkkaders in vraag te stellen en/of dieper te verkennen.

5) Fase 2 en 3: Ontwikkeling, verfijning en verspreiding van het vormingspakket

De antwoorden op voorgaande vragen werden vertaald in een vormingspakket dat werd ontwikkeld in samenwerking met een aantal partners uit het werkveld en/of deelnemers uit het “Lerend Netwerk”.

De derde onderzoeksvraag (zie hoger) bouwt verder op de uitkomsten van de eerste twee onderzoeksvragen. Het betreft de evaluatie en implementatie van het ontwikkelde vormingspakket (en de bijhorende methodiekenbundel).

In dit rapport lichten we enkel de bevindingen uit de ouderbevraging toe, en niet de bevindingen van de werkveldbevraging en de ontwikkeling van het vormingspakket. Hoe de bevindingen uit deze bevragingen werden vertaald naar grondslagen voor een vorming voor gezinsondersteuners die met diverse gezinnen werken, wordt wel kort toegelicht in het besluit, maar vormt niet de kern van dit rapport. De ontwikkelde benadering en bijhorende tools zullen uitgebreid aan bod komen in een handboek dat in 2023 zal verschijnen. In de volgende sectie beschrijven we uitgebreider welke ouders deelnamen aan dit onderzoek.

3. Welke ouders namen deel aan de online ouderbevraging?

In het totaal werd de online vragenlijst voor moslimouders bijna 600 keer geopend. Dat gaat niet telkens over verschillende personen. Als iemand de vragenlijst opende op zijn of haar smartphone bijvoorbeeld, en dan besliste om deze vanop een laptop in te vullen, dan werd dat immers door Qualtrics als 2 verschillende invulpogingen geteld. In totaal werden 473 vragenlijsten minstens deels ingevuld.

Vragenlijsten die geen relevante of te weinig bruikbare informatie inhielden, of waarin uitgesproken incoherente gegevens ingevuld werden, hebben we uit ons databestand verwijderd. Dat gebeurde onder meer voor respondenten die niet tot de doelgroep behoorden (niemand moslim in het gezin, geen kinderen, woont niet in Vlaanderen of Brussel), die niet minstens de vragen over de gezinssamenstelling en een aantal inhoudelijke vragen hadden beantwoord en voor vragenlijsten waarin de ingevulde tekst de gekozen antwoordoptie(s) manifest tegensprak. Na deze data-cleaning bleven er 325 deels ingevulde en bruikbare vragenlijsten over. Daarvan werden er 226 tot op het einde werden doorlopen. Niet al deze respondenten hebben alle vragen uit de vragenlijst beantwoord. We werkten immers niet met verplichte aanvink- of invulvelden, zodat respondenten steeds de vrijheid hadden om één of meerdere vragen niet te beantwoorden.

De 325 vragenlijsten die we uiteindelijk weerhouden hebben, werden ingevuld door ouders uit een gezin met minstens één kind, wonend in Vlaanderen of Brussel en waarvan minstens één gezinslid moslim is. Het kan gaan om een moslimouder, maar ook om bijvoorbeeld een moslimkind dat opgevangen wordt door niet-moslimouders.

De ouderbevraging beoogde vooral individuele ervaringen, vragen en nood aan ondersteuning van moeders én vaders in kaart te brengen. We wilden ook dat verschillende ouders uit eenzelfde gezin de vragenlijst zouden invullen. De respondenten werden daarom op het einde van de vragenlijst uitgenodigd om ook aan hun partner en/of de andere ouder van hun kind(eren) te vragen deel te nemen aan het onderzoek. Omwille van het anonieme karakter van de deelname, kunnen we niet achterhalen hoeveel respondenten daar effectief op ingegaan zijn. In de beschrijving van respondentenkenmerken gaan we er daarom van uit dat het telkens over verschillende gezinnen gaat.

Tabel 1. Respons en uitval per vragenblok

Vragenblok	Aantal respondenten bij het begin van het vragenblok	Aantal respondenten bij het einde van het vragenblok
1. Gezinsamenstelling	433	372
2. Ouderschap en opvoedingsvragen	334	310
3. Steun van omgeving	295	276
4. Racisme en discriminatie	276	257
5. Professionele opvoedingsonderst.	248	237
6. Zelforganisaties	238	231
7. Persoonlijke gegevens	236	232

De vragenlijst bestond uit meerdere vragenblokken, een kort overzicht hiervan is beschikbaar in bijlage 1. Bij het invullen van het eerste blok over de gezinsamenstelling vielen een 60-tal respondenten uit. Meerdere invulpogingen vanop verschillende toestellen worden hier niet meer meegerekend. Vanaf de tweede vragenblok zakt de uitval geleidelijk (zie Tabel 1). Bij de beschrijving van de bevindingen wordt het totaal aantal respondenten dat de desbetreffende vraag beantwoordde steeds vermeld, in de tekst of tussen haakjes (n=).

Hieronder lichten we de kenmerken van de respondenten en hun gezinnen verder toe.

1) Wie is moslim in het gezin?

De overgrote meerderheid van de respondenten, 289 op 325 (89%), is ouder in een gezin waarvan alle leden moslim zijn. Daarnaast zijn er, in veel mindere mate, gezinnen waarvan maar één van beide ouders (de respondent of zijn/haar (ex-)partner) moslim is en gezinnen waarin één of meerdere kinderen moslim zijn, maar niet de ouder(s).

Zo tellen we 307 moslimrespondenten bij de deelnemende ouders, die al dan niet een (moslim)partner hebben, en 18 niet-moslimrespondenten, al dan niet met een (moslim)partner.

De groep van 18 niet-moslimouders vormt enerzijds een heel kleine subgroep van de respondenten en is anderzijds bijzonder divers. Het betreft bijvoorbeeld zowel “gemengde” koppels waarvan één van beide partners moslim is, als niet-moslim pleegouders van een moslimkind. Bijgevolg kunnen we over deze uiterst kleine én gevarieerde groep ouders geen aparte en betrouwbare conclusies formuleren. We beperken ons daarom in de verdere beschrijving van de respondentenkenmerken en de onderzoeksresultaten tot de antwoorden van de 307 moslimouders. In het kader op de volgende bladzijde kan u wel meer lezen over de niet-moslim respondenten.

Enkele toelichtingen van de (18) niet-moslim respondenten in onze bevraging

Sommigen benadrukken dat ze respect willen opbrengen voor de moslimidentiteit van hun partner en die ook aan de kinderen mee willen geven, maar dat is niet altijd even gemakkelijk ...

“Mijn partner is moslim, ikzelf niet, maar het is voor hem heel belangrijk om vanuit zijn roots zijn geloof mee te geven aan onze kinderen, ik respecteer dat volledig en ik steun hem daar in maar ik vind het niet evident omdat ik met mijn vragen niet terecht kan in mijn eigen omgeving en niet weet waar ik wél terecht kan met mijn vragen”

“Ikzelf ben niet religieus opgevoed en niet gelovig, mijn moeder is tegen elke vorm van religie. Maar aangezien mijn partner moslim is en we onze kinderen als moslim willen opvoeden, maak ik me zorgen over de reacties van mijn moeder tegenover onze kinderen wat betreft het niet eten van varkensvlees, snoepjes met gelatine, ander niet halal vlees etc. Alhoewel ik een heel goede relatie heb met mijn moeder onlangs nog een discussie gehad over spaghettisaus...”

Een ouder probeert het mooie uit elke cultuur door te geven en elkaar daarin vrijheid te geven:

“Mijn man is moslim en ik vind heel belangrijk dat mijn zoon, ikzelf en ons gezin een goede en warme band hebben met zijn familie en dat is zo. Verder dat mijn man zich vrij voelt om te kunnen doorgeven wat hij belangrijk vindt en dat zoon een positieve dubbele identiteit heeft. We benoemen zowel mijn man als ik de dingen van de andere cultuur die we super mooi vinden. Maar ook de dingen die we minder vinden, zonder taboe. We komen uiteindelijk wel bij gedeeld waardenkader. Het normatieve van meer traditionele vinden we allebei niet zo fijn. Het spirituele, genereuze, hulpvaardige dan weer wel. Het koude afstandelijke en individualistische van westerse cultuur dan weer niet. De keuzevrijheid wel. Het is maar door elkaar veel vrijheid te geven dat dit zo relax is.”

Een andere ouder benadrukt vooral de eigen keuze van de kinderen.

“Ik wil in de mate van het mogelijke mijn kinderen opvoeden tot wereldburger, religie speelt hier sowieso een rol in, aangezien ik zelf behoorlijk katholiek opgevoed ben hecht ik nog heel veel waarde aan de waarden en normen die me o.a. via de godsdienst zijn bijgebracht, naastenliefde, verdraagzaamheid, openheid voor andere achtergronden (bv. verhaal van de barmhartige Samaritaan) draag ik hoog in het vaandel. Daarom ben ik erg attent op al hetgeen de kinderen aangeven zelf van belang te vinden vanuit hun religie, zonder daar in extremen te gaan. In de mate van het mogelijke ga ik met hen in overleg hoe ze de dingen zien en vooral vanwaar dit komt...”

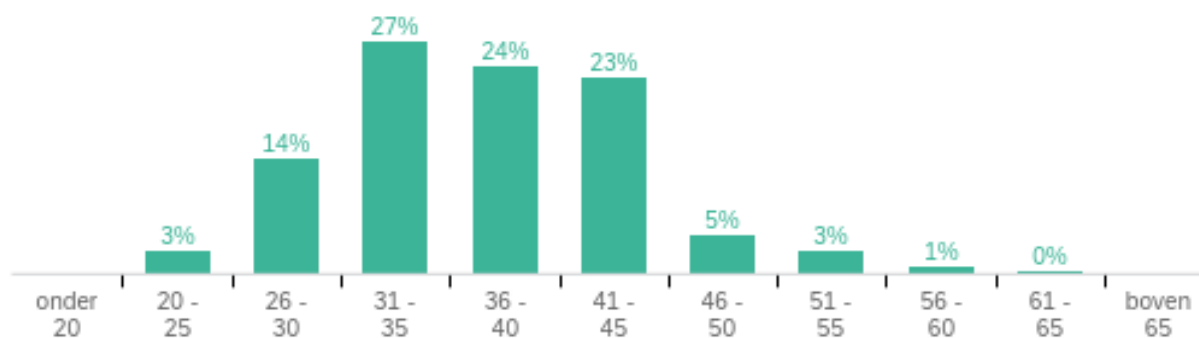
Niet alle gezinnen waarvan alle gezinsleden moslim zijn, geven aan dat elk gezinslid als moslims werd opgevoed. Ongeveer 20% van de moslimrespondenten die deze vraag hebben beantwoord, hebben minstens één gezinslid dat op latere leeftijd moslim is geworden. Het gaat dus om 'nieuwe' moslims, of 'bekeerlingen'.

2) Geslacht en leeftijd van de respondenten

De moslimouders die de vragenlijst hebben ingevuld en waarvan het geslacht is gekend (n=255) waren overwegend vrouwen: 210, goed voor 82% van de respondentengroep. Slechts 45 mannen (15%) vulden de vragenlijst in. Van 52 deelnemers op de 307 (17%) is het geslacht niet gekend.

De overgrote meerderheid van de respondenten (188 op 213 of 88%) is tussen 26 en 45 jaar oud. De leeftijdsgroep tussen 31 en 35 jaar oud komt het meest frequent voor (bijna 30%), gevolgd door de leeftijdsgroep tussen 36 en 40 jaar (24%) en tussen 41 en 45 jaar (23%). 14% van de respondenten is tussen 26 en 30 jaar oud. Een klein aantal ouders is jonger dan 25 (3%) of ouder dan 50 jaar (4%).

Grafiek 1. Leeftijd van respondenten (percentages in elke categorie)

3) Samenstelling van de gezinnen

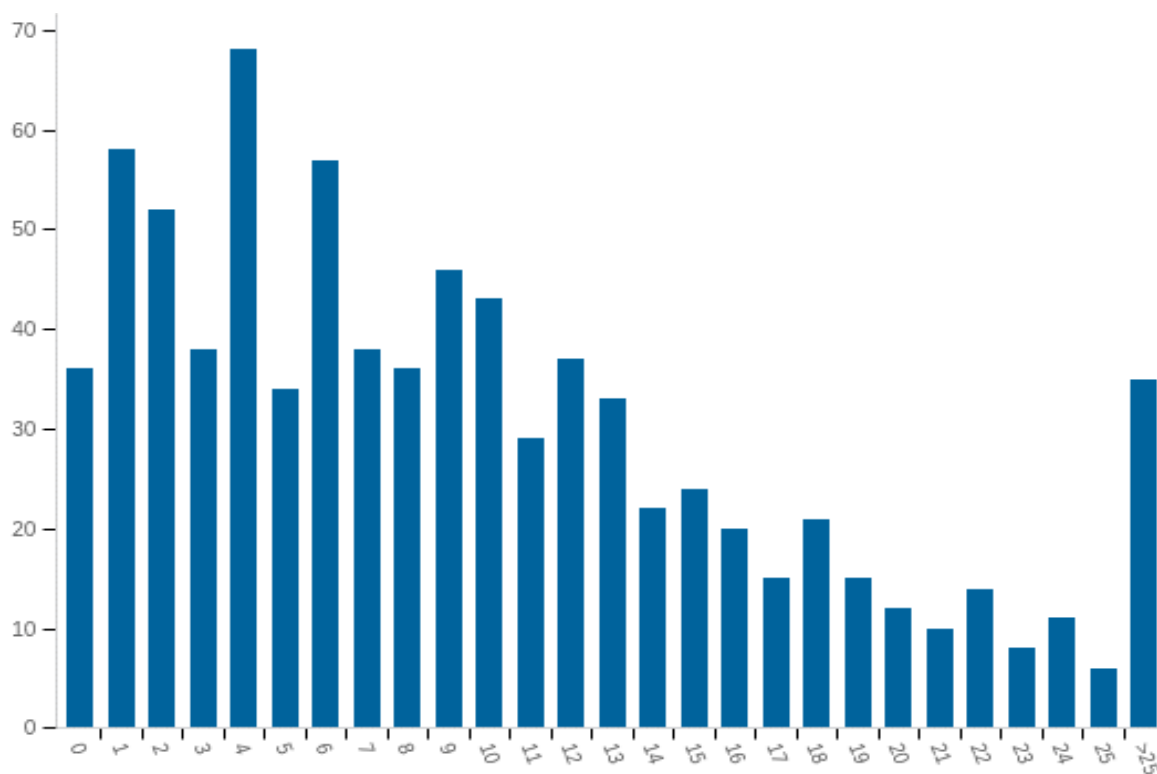
Kinderen in het gezin

De respondentengroep bestaat vooral uit gezinnen met jonge kinderen. Grafiek 2 geeft weer hoeveel kinderen van elke leeftijd de groep van bevroegde gezinnen telt. Als we kijken naar het jongste kind in elk bevroegd gezin, zien we dat:

- 43% van de bevroegde ouders minstens 1 kind heeft van minder dan 3 jaar;
- 43% een jongste kind heeft in de kleuter- of lagere school;
- 8,5% een jongste kind heeft tussen de 12 en 18 jaar oud;
- en slechts 5,5% een jongste kind heeft dat ouder is dan 18 jaar.

Daarmee zijn alle leeftijdscategorieën goed vertegenwoordigd, maar bevat onze respondentengroep wel meer gezinnen met jongere kinderen dan bijvoorbeeld bredere of omvangrijkere ouderbevestigingen zoals de gezinsenquête-editie van 2016¹.

Grafiek 2. Leeftijden van de kinderen (aantallen van elke leeftijd)

Bijna 65% van de bevroegde respondenten heeft een gezin dat bestaat uit 2 of 3 kinderen. Het gaat om respectievelijk 94 op 307 (31%) en 104 op 307 gezinnen (34%). 17% van de bevroegde ouders heeft 1 kind en 12% heeft 4 kinderen. Slechts een kleine minderheid (6,5%) van de respondenten heeft een (samengesteld) gezin met meer dan 4 kinderen.

De overgrote meerderheid van de kinderen woont in bij de bevroegde ouder. De kinderen die niet meer thuis wonen, zijn vooral volwassen kinderen die ofwel hun eigen woning hebben (als alleenstaande persoon of met een eigen gezin) of als student op kot. Enkele kinderen wonen (gedeeltelijk) bij de andere ouder of bij andere familieleden.

Partners en alleenstaande ouders

De meeste respondenten (271 op 307) hebben een partner met wie hij of zij een gezin vormt (88%). Ongeveer 12% zorgt als alleenstaande ouder voor de kinderen. Onze respondentengroep bevat verhoudingsgewijs meer moeders (14%) die geen partner hebben dan vaders (2%).

¹ In de gezinsenquête, uitgevoerd door het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin in 2016, waarbij ouders op basis van een steekproeftrekking aangeschreven werden om deel te nemen aan de bevestiging, gaat het om respectievelijk 23%, 36%, 19% en 22%

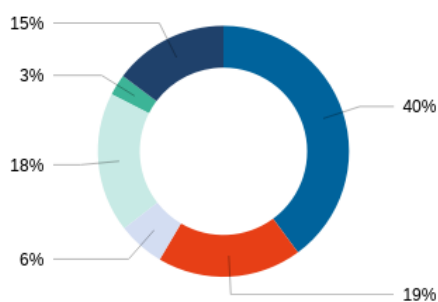
Relatie met het kind of de kinderen

Bijna alle bevroegde ouders (306 op 307) zijn biologische ouder van één of meerdere kinderen in het gezin. Een klein aantal ouders zijn daarnaast ook plusouder van de kinderen van de partner (7 op 307, 2%) of pleegouder (3 op 307, 1%). Ook de partners van de respondenten zijn overwegend biologische ouder van één of meerdere kinderen (261 op 271, of 96%). Het aantal plusouders is bij de partners iets hoger dan bij de respondenten (14 op 271, goed voor 5%). Slechts in enkele gevallen gaat het om een pleeggezin of een adoptiegezin. Vijf moslimgezinnen voeden, meestal naast één of meerdere biologische kinderen, een of twee pleegkinderen op. Zoals eerder vermeld, zijn er daarnaast ook twee niet-moslimouders die een moslim pleegkind opvoeden.

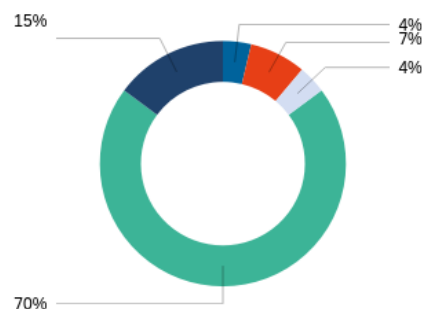
4) Woongebied en taal

De vragenlijst was beschikbaar in meerdere talen. De overgrote meerderheid 253 (82%) van de vragenlijsten werden in het Nederlands ingevuld (n=307). Daarnaast werden 45 van de vragenlijsten in het Frans ingevuld (15%), 7 in het Turks (2%) en slechts 2 in het Engels (<1%).

Grafiek 3. Woonplaats - Nederlandstalige vragenlijsten

Grafiek 4. Woonplaats - Franstalige vragenlijsten

Wanneer we kijken naar de woonplaats van de respondenten, zien we dat de provincie Antwerpen het sterkst vertegenwoordigd wordt bij de Nederlandstalige vragenlijsten (40%), gevolgd door Oost-Vlaanderen (19%), Limburg (18%) en Vlaams-Brabant (15%). Slechts weinig inwoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vulden de Nederlandstalige vragenlijst in (3%). Van de Franstalige vragenlijsten daarentegen, is 70% afkomstig uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, en 15% uit Vlaams-Brabant.

De respondentengroep bevat dus hoofdzakelijk ouders die Nederlands spreken, maar we zien dat de meeste gezinnen meertalig zijn en naast het Nederlands, of Frans, ook nog één of meer andere talen spreken thuis. Vooral het Arabisch en het Berbers zijn talen die veel voorkomen in de gezinnen van onze respondenten.

Zoals eerder aangegeven was de ouderbevraging vooral gericht op moslimouders uit Vlaanderen en Brussel die hier opgroeiden, de zogenaamde tweede en derde generatie, om drempels in verband met gezinsondersteuning in kaart te kunnen brengen die niet (louter) met taal en

migratie te maken hebben, maar ook of voornamelijk met minder voor de hand liggende drempels die meespelen in het beperkte bereik van diverse gezinnen. We zien aan de hand van de profielen van de respondenten dat we vrij goed in dat opzet geslaagd zijn.

5) Etniciteit en migratieachtergrond

De meerderheid van de respondenten (140 op 210, of 67%) is in België geboren. Dat zijn zowel personen wiens ouders of grootouders naar België migreerden, als personen zonder migratieachtergrond. De resterende 33% is in een ander land geboren en is ofwel als kind ofwel op latere leeftijd naar België geïmmigreerd. 10% geeft aan in Marokko geboren te zijn, gevolgd door Turkije (6%) en Nederland (4%). De partners van de respondenten (n=181) zijn iets vaker in het buitenland geboren (58%). Het grootste gedeelte daarvan is in Marokko geboren (32%), gevolgd door Turkije (6%). Andere geboortelanden, zowel voor de respondenten als voor hun partners, zijn in veel kleinere percentages vertegenwoordigd (bv. Rusland, Algerije, Frankrijk, Irak, Pakistan, Tunesië, Soedan, Somalië, ...).

6) Opleidingsniveau

Ongeveer 50% van de respondenten is hooggeschoold (n=212). Dat wil zeggen dat zij een diploma van het hoger (34%) of universitair onderwijs (15%) hebben behaald. Als we de scholingsgraad van de respondenten vergelijken met die van hun partner (n=182) zien we dat degenen die de vragenlijst hebben ingevuld vaker hoger geschoold zijn dan hun partner. Dat hangt wellicht samen met de bevinding dat de partner ook vaker geboren is in het buitenland, waar de gemiddelde scholingsgraad vaak lager ligt. Maar al bij al zijn de verschillen tussen de scholingsgraad van de respondenten en die van hun partner niet heel groot.

7) Situatie op de arbeidsmarkt en beroep

Wanneer we kijken naar de werksituatie van de respondenten (n=212) en hun partner (n=182) is het opvallend dat de partner vaker voltijds werkt (60% tegenover 36%) terwijl de respondenten zelf veel meer deeltijds werken (22% tegenover 4%) of thuis onbetaald werken (18% tegenover 7%). Een verdere analyse op basis van geslacht toont aan dat het vooral vrouwelijke respondenten zijn die als huisvrouw (20% tegenover 0%) of deeltijds werken (24% tegenover 4%) terwijl mannen vaker voltijds betaald werk verrichten (61% tegenover 26%). Deze verschillen naar geslacht zien we ook in de resultaten van de gezinsenquête: slechts de helft van de vrouwen (48,5%) werkt voltijds ten opzichte van 90% van de mannen (Doyen & Stuyck, 2018).

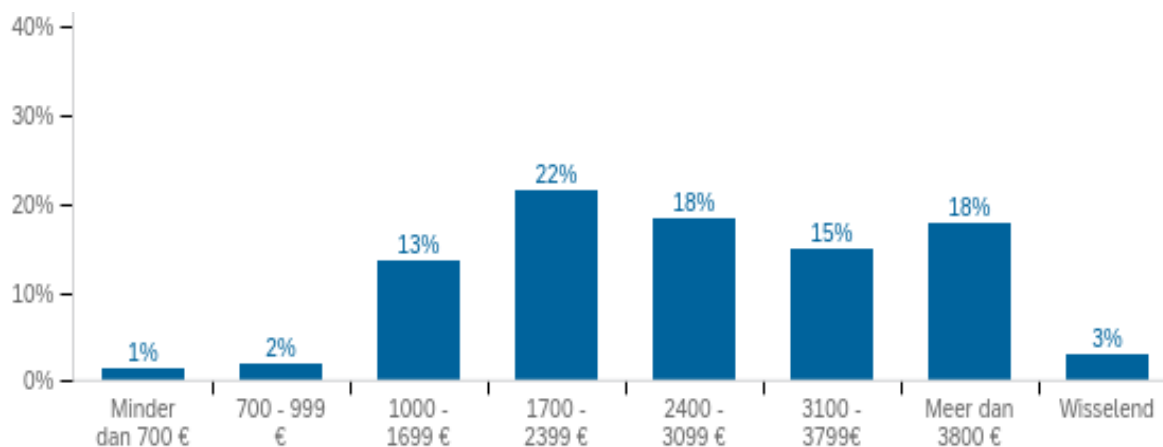
De beroepen die de bevroegde ouders uitvoeren zijn zeer uiteenlopend. Enkele beroepen keren vaak terug in de antwoorden, waaronder bijvoorbeeld het beroep van leerkracht, maatschappelijk werker, opvoeder, kinderbegeleider, bediende, verkoper, huishoudhulp, verpleegkundige, vroedvrouw.

8) Gezinsinkomen

Er is een zichtbare variatie in de gezinsinkomens van de respondenten die deze vraag hebben ingevuld (n=224). Bijna 75% van de respondenten beschikt over meer dan 1700 euro per maand. De grootste groep daarin zijn de respondenten die maandelijks tussen 1700 en 2399 euro verdienen (22%), opgevolgd door de inkomensklasse van 2400 tot 3099 euro (18%), die van meer dan 3800 euro (18%) en de inkomensklasse tussen 3100 en 3799 euro (15%). 16% van de respondenten beschikt over een gezinsinkomen van minder dan 1699 euro per maand.

De grootste groep daarin zijn degenen die tussen 1000 en 1699 euro verdienen (13%), opgevolgd door de inkomensklasse tussen 700 tot 999 euro (2%) en die van minder dan 700 euro (1%). Nog 2% wist het niet juist en 5% beantwoordde de vraag liever niet. Ter vergelijking, in 2019 bedroeg het gemiddelde netto huishoudinkomen in het Vlaamse Gewest 2.317 euro per maand (Statbel, 2020).

Grafiek 5. Gezinsinkomen (aantallen in elke categorie)

9) Kinderen met een beperking of ontwikkelingsstoornis

Van de 818 kinderen van de respondenten hebben 20 kinderen een (vermoedelijke) functiebeperking of ontwikkelingsstoornis. Het gaat over 16 gezinnen met één of meerdere kinderen met een beperking of ontwikkelingsstoornis. 5 ouders hebben aangeduid dat 2 van hun kinderen een (vermoedelijke) beperking hebben. Vooral gedragsstoornissen zoals autisme (9 op de 16 gezinnen) en ADHD (4 van de 16) komen voor in deze gezinnen. Andere functiebeperkingen die door meer dan 2 ouders zijn aangeduid, zijn een motorische beperking (4), en een emotionele of gedragsstoornis (3).

DEEL 2

Bezorgdheden en noden van moslimouders

Deel 2. Bezorgdheden en noden van moslimouders

Zoals eerder vermeld, kwam de vragenlijst tot stand op basis van een verkennend onderzoek bij een aantal Vlaamse moslimouders over wat voor hen belangrijk was. De deelnemers aan de online ouderbevraging werden bevraagd over hun ervaringen op vlak van gezinsleven en opvoeding, de steunfiguren en/of –netwerken waarop ze kunnen berusten, hun bezorgdheden en noden op vlak van opvoeding, alsook eventuele bezorgdheden in verband met discriminatie en het racisme waarmee hun kinderen geconfronteerd zouden kunnen worden. Tot slot werd er ook gepolst naar de noden die deze ouders ervaren op vlak van opvoedings- en/of gezinsondersteuning en hulpverlening. Welk ondersteuningsaanbod kennen ouders en op welke manier maken zij hier wel of geen gebruik van? Welk aanbod zouden ze wensen en welke drempels moeten eventueel overwonnen worden om aan hun noden tegemoet te komen?

We beginnen de bespreking van de noden van de bevraagde ouders met een blik op de algemene opvoedingsbeleving van deze ouders.

1. De opvoedingsbeleving van de bevraagde moslimouders

Hoe tevreden of ontevreden zijn ouders over de opvoeding die ze aan hun kinderen geven? Hoe zwaar valt het hebben van kinderen voor hen? En hoe zeker of onzeker voelen zij zich over hun eigen ouderrol? Hoe ervaren ouders het opvoeden van moslimkinderen in de Belgische samenleving en welke referentiekaders vinden ze belangrijk in de opvoeding die ze wensen mee te geven aan hun kinderen?

1.1. De algemene beleving van opvoeding en ouderschap

Net zoals alle andere ouders hebben moslimouders weleens twijfels over de opvoeding van hun kinderen: 40% is (helemaal) akkoord met de stelling dat ze daar vaak aan twijfelen (zie Tabel 2). Toch zijn de ouders uit onze vragenlijst over het algemeen erg positief over hoe zij de opvoeding en hun eigen rol als ouder beleven (zie tabel 10). Een grote meerderheid (77%) is tevreden over zijn opvoeding en 9 op de 10 (90%) is van mening dat hij of zij vaardig genoeg is om zijn kinderen goed op te voeden. Ook vindt 69% dat zij voldoende kennis over opvoeding bezitten om hun kinderen goed op te voeden. Er is slechts een minderheid die harder lijkt te worstelen met de opvoeding van hun kind. Zo heeft 18% van de ouders vaak het gevoel dat hij of zij de opvoeding niet aankan. Wel valt op dat ouderschap voor een kleine meerderheid van

de ouders (51%) moeilijker is dan verwacht. De eerder vermelde gezinsenquête, uitgevoerd door het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin in 2016, bevatte een aantal heel gelijkaardige items. In die bevraging was 37% het (helemaal) eens met de stelling “ouderschap is moeilijker dan gedacht” en slechts 6,5% met de stelling “ik heb vaak het gevoel dat ik de opvoeding van mijn kinderen niet goed aankan” (Vancoppenolle & Dupont, 2018). Deze percentages liggen dus iets hoger in onze bevraging. Omdat de respondentgroep in de gezinsenquête en ons onderzoek op verschillende wijze tot stand kwam (toevalssteekproef via het Rijksregister en postenquête versus een open online-enquête), kan geen uitspraak gedaan worden over waaraan dit verschil te wijten is. We kunnen dus niet zonder meer concluderen dat moslimouders zich onzekerder zouden voelen over opvoeding dan andere Vlaamse ouders. We komen daar verder nog op terug.

Tabel 2. Hoe ervaren moslimouders het ouderschap tijdens de voorbije 12 maanden?

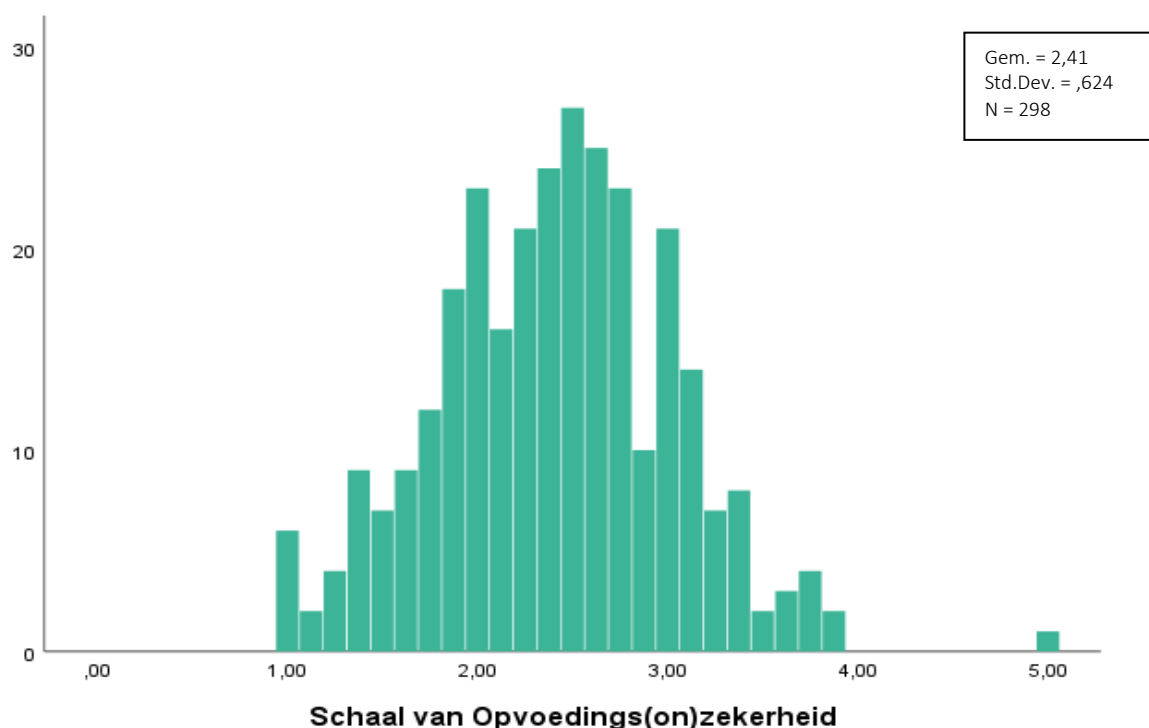
	Helemaal niet akkoord		Niet akkoord		Neutraal		Akkoord		Helemaal akkoord		Totaal (n)	Correlatie met indicator ²
Ik heb vaak het gevoel dat ik de opvoeding niet aankan.	25%	74	39%	115	18%	54	15%	44	3%	10	297	.708**
Ouderschap is moeilijker dan ik had verwacht.	10%	30	18%	53	22%	65	38%	112	13%	38	298	.654**
Ik twijfel vaak aan de manier waarop ik mijn kind(eren) opvoed.	10%	31	31%	92	21%	61	30%	90	7%	22	296	.722**
Soms weet ik niet wat mijn taak als vader of moeder is.	28%	83	53%	156	11%	32	6%	18	2%	6	295	.636**
Ik ben tevreden over hoe ik mijn kind(eren) opvoed.	0%	0	4%	11	19%	57	60%	177	17%	51	296	.699**
Ik heb genoeg kennis (over opvoeding) om mijn kind goed op te voeden.	<1%	1	7%	22	23%	68	55%	163	14%	41	295	.598**
Ik ben capabel (vaardig) genoeg om mijn kind(eren) goed op te voeden.	0%	0	2%	5	8%	25	66%	195	24%	71	296	.540**
Ik voel me voldoende voorbereid om mijn kind(eren) op te voeden in deze samenleving met al haar uitdagingen.	2%	5	12%	34	29%	85	45%	132	13%	39	295	.641**

** p < .01

² Pearson-correlatie van elke item met de berekende schaal of indicator van opvoedingsonzekerheid.

Deze verschillende items zijn allen onderling gecorreleerd. Eenmaal de scores voor de 4 laatste items werden “gespiegeld” om gelijk te lopen met de 4 eerste items die negatief geformuleerd waren, konden de scores van de acht items worden samengebracht tot een indicator van “opvoedingsonzekerheid” (Cronbach’s alpha = .798). Op deze wijze konden we nagaan welke andere vragen wel of geen verband vertonen met deze indicator. In de schaal die op deze wijze ontstond wijst 1 op een grote zelfzekerheid, en 5 op een grote onzekerheid op vlak van ouderschap en opvoeding. We zien in Grafiek 6 dat de meeste ouders zich redelijk zeker, tevreden en goed voorbereid voelen als ouder, maar dat er toch ook een grote groep ouders is die dat gevoel minder hebben. De gemiddelde “score” op deze indicator bedraagt 2,4 op 5.

Grafiek 6. Indicator van opvoeding(on)zekerheid

1.2. Moslimkinderen opvoeden in de Belgische maatschappij: een uitdaging?

Op basis van voorgaande bevragingen bij het werkveld en de verkennende gesprekken met verschillende moslimouders werd verwacht dat redelijk veel moslimouders het gevoel zouden hebben niet of niet goed voorbereid te zijn op de uitdagingen van ouderschap in een samenleving waarin de islam, en religie in het algemeen, geen deel uit maken van het dominante maatschappijbeeld. Toch zagen we zonet (zie Tabel 2) dat slechts een kleine minderheid (14%) van de bevroegde moslimouders zich inderdaad in deze moeilijkheid herkende. Het gaat om ouders die ook vaker aangeven de opvoeding niet aan te kunnen en/of te twifelen als ouder.

Er werd, omwille van diezelfde verwachting, ook specifiek aan de ouders gevraagd hoe zij de opvoeding van hun kinderen ervaren “in de Belgische samenleving”, om na te kunnen gaan hoe sterk dit samenhangt met hoe zeker of onzeker ze zich voelen als ouder in het algemeen. Er werd bijvoorbeeld gepolst naar hoe moeilijk ze het vinden om kinderen op te voeden in een

“niet-islamitische” samenleving, en of ze zich zorgen maken over het welbevinden van hun kinderen als lid van een religieuze en/of etnische minderheid. Ondanks het feit dat de bevraagde ouders zich redelijk zelfzeker voelen over hun opvoeding en ouderrol, gaven opvallend veel ouders (tussen 49 en 60%) toch aan dat ze zich zorgen maken over de plaats van hun kinderen in de maatschappij en dat ze vrezen dat hun kinderen minder kansen zullen krijgen in het leven door hun religieuze en/of etnisch-culturele achtergrond. Deze maatschappelijke dimensie van de ervaring van de bevraagde ouders is echter niet gecorreleerd met hun algemene opvoedings(on)zekerheid. We gaan later nog verder in op deze bevindingen, in het stuk over de draagkracht van gezinnen (zie Deel 2, titel Deel 2.4.).

We kunnen met andere woorden stellen dat het omgaan met de uitdagingen van ouderschap in de Belgische samenleving als moslimouder zich vertaalt naar een aantal belangrijke – min of meer specifieke – bezorgdheden, maar dat die niet noodzakelijk aan de basis liggen van een grote(re) algemene opvoedingsonzekerheid.

1.3. Wie of wat is belangrijk in de opvoeding?

In een open vraag werd aan de ouders de vraag gesteld wie of wat voor hen een belangrijke inspiratiebron is op vlak van opvoeding (zie Figuur 1 voor een woordenwolk die de meest voorkomende antwoorden bevat). De eigen ouders vormden hier het vaakst terugkerend antwoord (113 keer vermeld). Vervolgens werden religieuze referenties het vaakst genoemd. Zo werd de profeet Mohamed 87 keer vermeld als een belangrijk voorbeeld. De islam of het geloof werd 61 genoemd en de Koran 29 keer. Naast deze drie waren er nog een heel aantal andere religieuze antwoorden zoals profeten in het algemeen, metgezellen van de profeet, moslimgeleerden of islamitische predikers, enzovoort. Als we deze samenbrengen onder eenzelfde categorie “religie” overstijgt deze de ouders als bron van inspiratie (197 vermeldingen).

Niet alleen blijkt religie een belangrijke inspiratiebron te zijn, religie is ook een belangrijk criterium voor veel moslimouders bij het maken van opvoedingskeuzes (zie Grafiek 7). In de open tekstvelden lichtten meerdere ouders toe dat ze de islam als een toetssteen beschouwen ten opzichte van andere referentiekaders, zoals bijvoorbeeld cultuur en maatschappij.

Figuur 1. Wordenwolk "Wie of wat is een belangrijke inspiratiebron op vlak van opvoeding?"

“

“De gebruiken, verwachtingen, een plaats in de samenleving en culturele tradities zijn goed zolang het niet ingaat tegen de islamitische religie.”

“Het hangt ervan af over welke culturele tradities het gaat. Sommige culturele tradities zijn tegen de Islam. Ik ben tegen die tradities, maar ik ben niet tegen tradities die in de Islam zijn toegestaan.”

(vertaald uit het Frans)

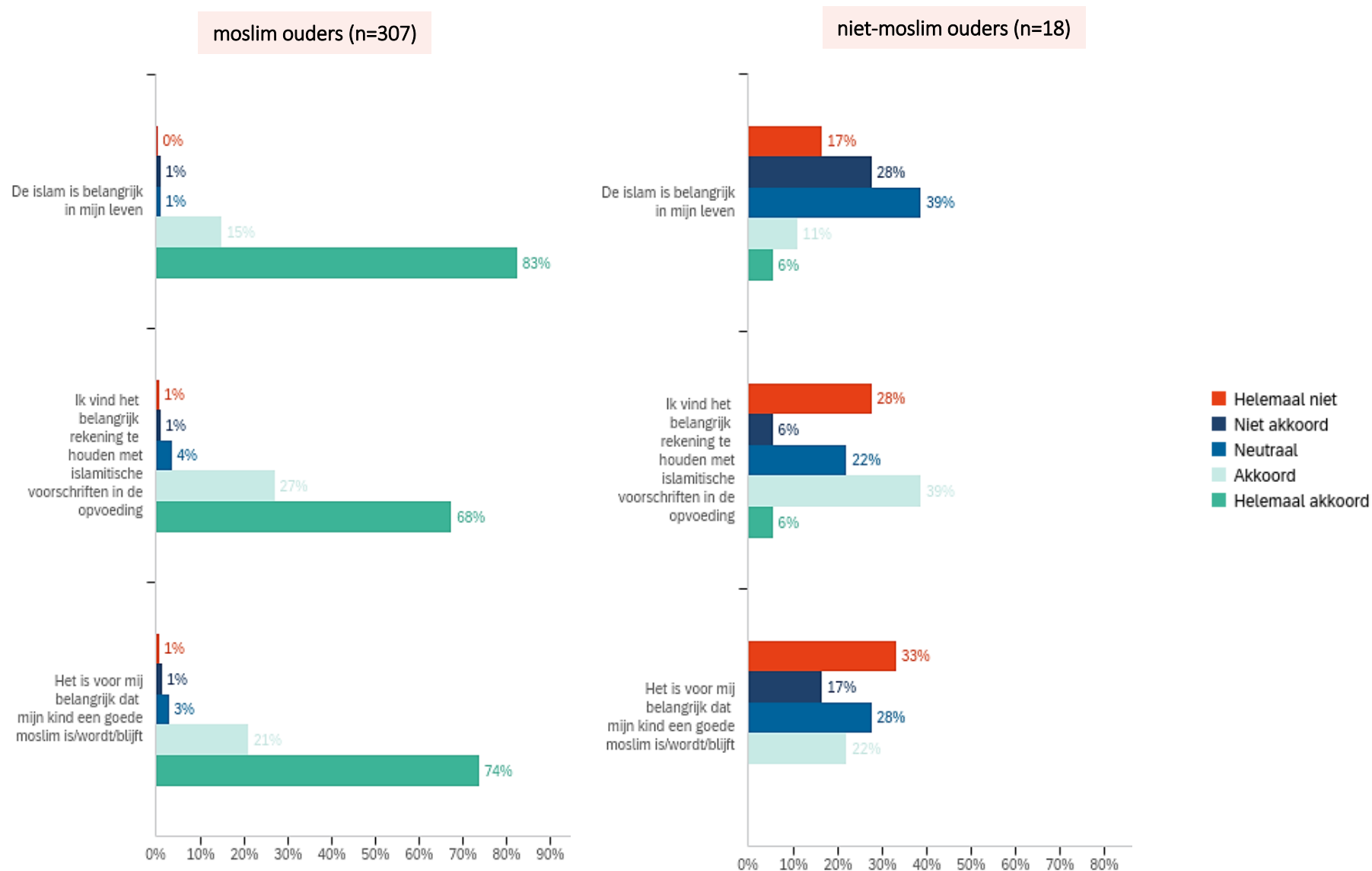
”

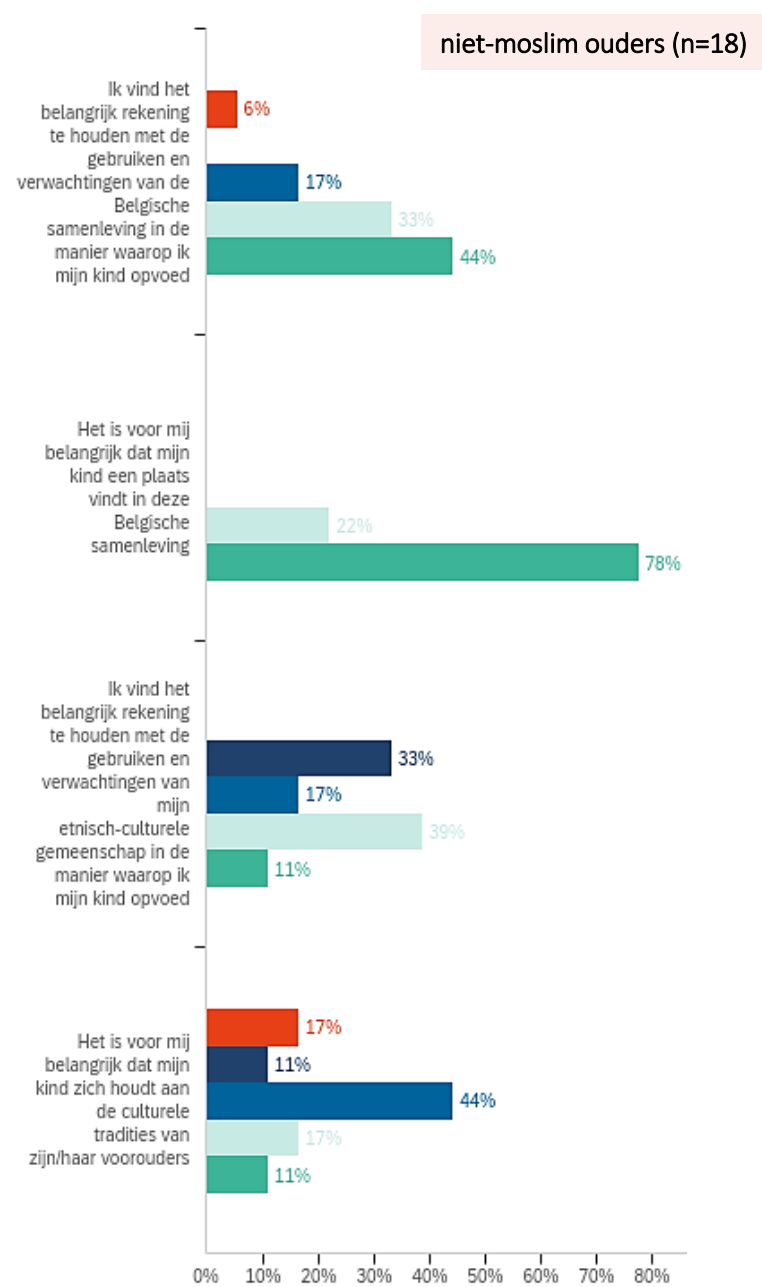
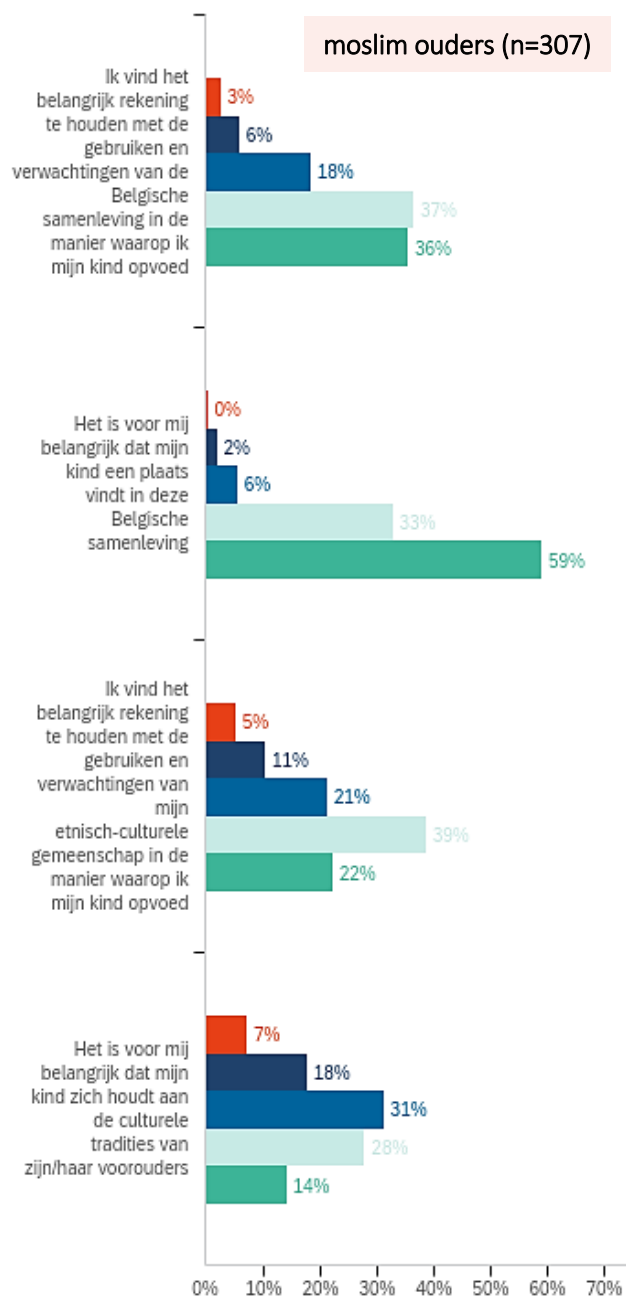

Ook al kunnen we geen statistisch onderbouwde uitspraak doen over verschillen of overeenkomsten tussen de moslimouders en de kleine groep niet-moslimouders in dit onderzoek, is het interessant, maar niet onverwacht, om op te merken dat de antwoorden van de niet-moslimouders sterk verschillen wat de rol van de islam in de opvoeding betreft (zie Grafiek 7). Toch beschouwen ook een aantal van de niet-moslim respondenten de islam als belangrijk (8 ouders op de 18), evenals rekening houden met islamitische voorschriften (ook voor 8 ouders), of dat het kind een goede moslim zou worden (4 van de 18 ouders).

Op de overige items zijn de antwoorden dan weer opvallend gelijkend. Wat het meest opvalt is hoe sterk de rol van de islam in de opvoeding van belang is voor de bevraagde moslimouders (minstens 95% van de moslimouders gaat akkoord of helemaal akkoord met elk van deze items).

Grafiek 7. Wat vinden ouders belangrijk ?

2. De hulpvragen en bezorgdheden van de bevraagde moslimouders

In dit hoofdstuk brengen we verslag uit over de verschillende hulpvragen en bezorgdheden van moslimouders over de opvoeding en het gezinsleven.

2.1. Opvoedingsvaardigheden en -moeilijkheden

Om zicht te krijgen op hoe ouders hun eigen opvoedingsvaardigheden inschatten, vroegen we aan ouders wat ze weleens moeilijk vinden in de opvoeding. Heel wat ouders (47,89%) geven aan het moeilijk te vinden om hun kind te helpen omgaan met hun (positieve en negatieve) emoties (zie Tabel 3). In de rangorde van zaken die ouders weleens moeilijk vinden staat dit op de eerste plek. Wat telkens ruim een derde van de ouders weleens moeilijk vinden, is het geven van het goede voorbeeld (38,8%) en het corrigeren van ongewenst gedrag van hun kind (36,62%). Deze drie vaardigheden worden gevolgd door het bieden van regelmaat en structuur (32,04%) en het kind doen luisteren of gehoorzamen (30,99%). Respondenten die deze items hebben aangevinkt scoren gemiddeld ook significant iets hoger op de eerder vermelde indicator van opvoedingsonzekerheid³. De overige items in verband met opvoedingsvaardigheden vertonen geen verband met de indicator van algemene opvoedingsonzekerheid, met uitzondering van de vaardigheid om basisregels op te stellen voor de opvoeding (zie ook Tabel 3).

Het valt daarnaast op dat bijna één derde van de ouders tijd en aandacht besteden aan het kind of de kinderen een uitdaging vindt (28,87%). Dit item vertoont geen significante relatie met de algemene opvoedingsonzekerheid.

Er werden geen significante verschillen gevonden tussen vaders en moeders in hoe zij hun eigen opvoedingsvaardigheden ervaren.

³ We voerden hiervoor een onafhankelijke t-test uit om de gemiddelde scores te vergelijken. De uitkomsten voor elke item worden vermeld in, en telkens uitgebreider toegelicht in een bijhorende voetnoot.

Tabel 3. Wat vinden moslimouders weleens moeilijk in de opvoeding van hun kinderen?

	Vaders		Moeders		Totaal (n)		Gelinkt aan opvoedingsonzekerheid?
Kind helpen omgaan met emoties	38%	16	49%	97	48%	136	Ja ⁴
Het goede voorbeeld geven aan mijn kind	36%	15	40%	79	38%	109	Ja ⁵
Ongewenst gedrag van kind corrigeren	36%	15	35%	69	37%	104	Ja ⁶
Regelmaat en structuur bieden aan mijn kind	36%	15	29%	58	32%	91	Ja ⁷
Kind naar mij doen luisteren, mij gehoorzamen	29%	12	29%	58	31%	88	Ja ⁸
Tijd en aandacht besteden aan mijn kind	33%	14	28%	56	29%	82	Nee
Zelfstandigheid, onafhankelijkheid stimuleren	19%	8	26%	51	24%	69	Nee
Gewenst gedrag aanmoedigen en stimuleren	19%	8	13%	26	16%	45	Nee
Basisregels opstellen voor mijn kind	21%	9	13%	25	15%	43	Ja ⁹
Praten met en luisteren naar mijn kind	19%	8	11%	21	14%	41	Nee
Mijn kind nieuwe vaardigheden aanleren	19%	8	9%	18	12%	33	Nee
Mijn kind ondersteuning en hulp bieden	17%	7	9%	18	10%	28	Nee
Andere zaken	10%	4	10%	19	9%	25	Nee
Warmte en liefde tonen aan mijn kind	7%	3	6%	12	7%	21	Nee
Totaal		42		198		284	

Een vergelijking met de resultaten van de gezinsenquête (2016) toont dat deze moeilijkheden niet typerend zijn voor moslimouders.

⁴ Er was een verschil in opvoedingsonzekerheid tussen wie het item “omgaan met emoties” wel aanvinkte (gem.=2.5; SD=0.65) of niet (gem.=2.3; SD=0.59). Dit verschil is significant (p=.007).

⁵ Er was een verschil in opvoedingsonzekerheid tussen wie het item “voorbeeld geven” wel aanvinkte (gem.=2.6; SD=0.60) of niet (gem.=2.3; SD=0.62). Dit verschil is significant (p=.001).

⁶ Er was een verschil in opvoedingsonzekerheid tussen wie het item “gedrag corrigeren” wel aanvinkte (gem.=2.5; SD=0.60) of niet (gem.=2.3; SD=0.63). Dit verschil is significant (p=.008).

⁷ Er was een verschil in opvoedingsonzekerheid tussen wie het item “regelmaat en structuur bieden” wel aanvinkte (gem.=2.6; SD=0.57) of niet (gem.=2.3; SD=0.63). Dit verschil is significant (p < .001).

⁸ Er was een verschil in opvoedingsonzekerheid tussen wie het item “gezag uitoefenen” wel aanvinkte (gem.=2.7; SD=0.59) of niet (gem.=2.3; SD=0.60). Dit verschil is significant (p < .001).

⁹ Er was een verschil in opvoedingsonzekerheid tussen wie het item “basisregels opstellen” wel aanvinkte (gem.=2.69; SD=0.60) of niet (gem.=2.4; SD=0.61). Dit verschil is significant (p=.005).

2.2. Veelvoorkomende ouderbezorgdheden

In dit punt, beschrijven we eerst de veelvoorkomende bezorgdheden waarmee vele moslimouders kampen. We brengen in beeld welke vragen en bezorgdheden specifiek voorkomen bij moslimouders dan wel ook bij andere ouders. Waar mogelijk, maken we een vergelijking met de onderzoeksresultaten van de gezinsenquête (2016) waaraan 2.683 gezinnen met kinderen in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hebben deelgenomen.

Wanneer we kijken naar de thema's waarover moslimouders vragen of bezorgdheden hadden in het afgelopen jaar (zie Tabel 4), is het duidelijk dat de vrijetijdsbesteding en de emoties van de kinderen de twee meest voorkomende opvoedingsthema's zijn die gepaard gaan met vragen of bezorgdheden. Daarna volgen bezorgdheden in verband met de school, de gezondheid en het gedrag van hun kinderen. Vaders en moeders houden er ongeveer eenzelfde "top 6" van vragen of bezorgdheden op na (zie Tabel 4), maar in die top verschilt de volgorde wel. Terwijl de eerste bezorgdheid van vaders de vrijetijdsbesteding is van het kind, is dat voor moeders de emoties van hun kind. Voor vaders komen bezorgdheden over emoties pas op de vijfde plaats. De tweede vaakst voorkomende bezorgdheid van vaders heeft betrekking op de cultuur, religie en identiteit van het kind. Bij de moeders komt dit thema pas op de zesde plaats.

Tabel 4. Over welke thema's hadden moslimouders vragen of bezorgdheden in de afgelopen 12 maanden?

	Vaders		Moeders		Totaal	
	%	n	%	n	%	n
De vrijetijdsbesteding van mijn kind(eren)	58%	25	44%	87	45%	129
De emoties van mijn kind(eren)	35%	15	46%	91	45%	128
De school- en werkloopbaan van mijn kind(eren)	47%	20	44%	87	43%	123
De gezondheid van mijn kind(eren)	49%	21	40%	79	42%	119
Het gedrag van mijn kind(eren)	35%	15	42%	83	42%	118
De cultuur, religie of identiteit van mijn kind(eren)	51%	22	29%	57	32%	91
Onze algemene leef/woon/werksituatie	33%	14	27%	54	28%	80
Verliefdheid, relaties en/of seksualiteit van mijn kind(eren)	19%	8	11%	21	12%	34
Andere vragen of bezorgdheden	5%	2	5%	10	4%	12
Ik heb of had geen vragen of zorgen als ouder	7%	3	2%	3	2%	6
Totaal		43		199		284

We gingen na of deze verschillen statistisch significant zijn, m.a.w. hoe waarschijnlijk het is dat deze verschillen ook zouden voorkomen als we een veel grotere groep vaders en moeders zouden bevragen en dus niet toevallig voorkomen. Enkel voor het laatste item, cultuur, religie of identiteit, vonden we een significante correlatie met gender (hiervoor voerden we een tweezijdige Fisher exact toets uit, en vonden we een p-waarde van 0.007). Daarnaast hebben vaders ook proportioneel iets vaker aangeduid geen vragen of zorgen te hebben, maar dit verschil is niet significant.

In gesprekken met ouders en tijdens observaties op activiteiten bij zelforganisaties was ook merkbaar dat moslimvaders en -moeders soms verschillende bezorgdheden uiten. Terwijl vaders zich op deze activiteiten vooral vragen stelden over de “maatschappelijke” plek en toekomst van hun kinderen in deze samenleving (bv: racisme en discriminatie, identiteitsontwikkeling, onderwijs en schoolloopbaan, kansen op de arbeidsmarkt), stelden moeders zich vaker vragen over het persoonlijke welzijn van hun kinderen (bv: emoties en zelfbeeld, persoonlijke ontwikkeling, relaties met anderen, de impact van maatschappelijke fenomenen op het individueel welzijn). De “islam” vormt een vaak terugkerend thema in zowel de maatschappelijke vragen als in de vragen over het individueel welzijn van kinderen.

In het volgende gedeelte gaan we dieper in op verschillende subthema’s voor elk van deze bezorgdheden, zoals bijvoorbeeld de vrijetijdsbesteding en de schoolcarrière van de kinderen. Voor elk van de bovenstaande thema’s kregen de ouders die het thema hadden aangevinkt een meer gedetailleerde lijst van subthema’s om aan te geven welke specifiekere bezorgdheden ze juist hadden. In de tabellen hieronder worden de bezorgdheden ook steeds weergegeven voor vaders en moeders, maar ook hier gaat het meestal niet over significante verschillen. Wanneer er een statistisch significant verschil werd gevonden, wordt dit in een voetnoot aangegeven.

2.2.1. Bezorgdheden over vrije tijd, Internet en sociale media

We zagen in Tabel 4 dat de vaakst genoemde bezorgdheid van ouders betrekking heeft op de vrijetijdsbesteding van hun kinderen. We vroegen aan de 129 ouders die deze zorg aanvinkten, om meer specifiek te selecteren waarover dat gaat. We zien in Tabel 5 dat deze bezorgdheden in hoofdzaak gaan over het gebruik van internet en sociale media, gamegedrag en het gebruik van televisie.

Tabel 5. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de vrijetijdsbesteding van hun kind?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10 ¹⁰
Gebruik van internet en sociale media	54%	13	63%	55	62%	77	27%	1
Gaming	46%	11	41%	36	40%	50	18%	7
Gebruik van televisie	38%	9	41%	36	39%	48	17%	8
Vriendenkeuze	42%	10	24%	21	29%	36	13%	
Andere vragen of bezorgdheden	12%	3	6%	5	6%	8	3%	
Totaal		24		87		124	n=284	

In de gezinsenquête komt het gebruik van internet en sociale media als thema op de tiende plek in de lijst van bezorgdheden van ouders (Vancoppenolle & Dupont 2018). Het is daarentegen de specifieke bezorgdheid die het vaakst werd aangevinkt door de ouders in onze bevraging.¹¹ Deze bezorgdheid kwam significant vaker voor bij ouders van adolescenten (2-zijdige Fisher exact test, $p = .005$). Bij jongere kinderen betreft de ouderbezorgdheid beduidend vaker het televisiekijken. Dat is het geval voor ouders van kinderen onder de 3 jaar ($p = .01$) en tussen 3 en 12 jaar oud ($p = .008$). Bezorgdheden over vriendenkeuze komen significant vaker voor bij ouders van jongeren boven de 18 jaar ($p = .01$).

¹⁰ Dit gaat om de top 10 van de vragen of bezorgdheden die het vaakst geselecteerd werden door onze respondenten.

¹¹ De manier waarop de items gepresenteerd werden aan respondenten verschilt lichtjes in beide onderzoeken, aangezien in de gezinsenquête een lange lijst met bezorgdheden werd aangeboden, en er in dit onderzoek geopteerd werd voor een presentatie in twee stappen, om uitval wegens te lange vragen te beperken: eerst konden ouders een aantal algemenere thema's aanduiden, waarbinnen ze dan vervolgens specifiekere bezorgdheden kregen aangeboden die ze al dan niet konden selecteren. Om de resultaten uit dit onderzoek te kunnen vergelijken met die van de Gezinsenquête werden de percentages herleid tot het totaal aantal ouders die een bepaalde item wel of niet hebben aangeduid. Deze globale percentages leiden mogelijk tot een onder-rapportering van bepaalde bezorgdheden, aangezien een subthema maar kon aangevinkt worden wanneer men reeds het algemenere thema had aangevinkt.

2.2.2. Bezorgdheden over emoties en gedrag van de kinderen

Na bezorgdheden die verband houden met vrije tijd, vormen de emoties van kinderen het tweede meest frequent voorkomende thema waarover ouders zich zorgen maken of vragen stellen (Tabel 4). Bezorgdheden over gedrag staan op de 4de plaats. Als we kijken naar de vaakst geselecteerde specifieke bezorgdheden, komen de subthema's op de tweede en derde plek uit deze categorie. Het gaat over koppig, dwars en opstandig gedrag (64% van de ouders met bezorgdheden in deze categorie), en over ongehoorzaamheid en niet luisteren (59%) (Tabel 6). Deze items werden door bijna een kwart van de respondenten geselecteerd.

Tabel 6. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van het gedrag van hun kind?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10
Koppig, dwars, opstandig gedrag	67%	10	61%	50	64%	72	25%	2
Ongehoorzaamheid, niet luisteren	53%	8	59%	48	59%	67	24%	3
Omgang met anderen	27%	4	17%	14	19%	21	7%	
Liegen	40%	6	29%	24	28%	32	11%	
Grensoverschrijdend gedrag	13%	2	7%	6	7%	8	3%	
Andere vragen of bezorgdheden	67%	1	9%	7	7%	8	3%	
Agressief, druk gedrag	33%	5	29%	24	31%	35	12%	
Aanhankelijk gedrag, aandacht vragen¹²	47%	7	18%	15	21%	24	8%	
Totaal		15		82		113	n=284	

Inzoomend op de concrete onderwerpen die ouders hebben aangeduid in het cluster emoties (zie Tabel 7), zien we dat de bezorgdheden meer specifiek gaan over hevige emoties of driftbuien (53%), onzekerheid of een laag zelfbeeld (45%), angstige gevoelens (31%) en faalangst (34%).

Tabel 7. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de emoties van hun kind?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10
Hevige emoties of driftbuien	36%	5	55%	48	53%	63	22%	5
Onzekerheid of laag zelfbeeld	29%	4	50%	44	45%	54	19%	6
Faalangst	21%	3	38%	33	34%	40	14%	

¹² Dit item werd significant vaker geselecteerd door vaders in vergelijking met moeders (2-zijdige Fisher exact test, $p = .04$).

Angstige gevoelens	36%	5	32%	28	31%	37	13%	
Gepest worden (bv. op school)	36%	5	20%	18	24%	29	10%	
Teruggetrokken gedrag	21%	3	22%	19	20%	24	8%	
Depressieve gevoelens	7%	1	20%	18	18%	22	8%	
Andere vragen of bezorgdheden	7%	1	9%	8	10%	12	4%	
Totaal		14		88		119	n=284	

Uit de gezinsenquête blijkt dat (omgaan met) emoties van het kind een bezorgdheid is van veel ouders. Het staat op de tweede plek in de lijst van vragen en bezorgdheden (Vancoppenolle & Dupont 2018). Ook in onze bevraging behoort deze bezorgdheid tot de top 5. Zowel in de gezinsenquête als in onze bevraging is het gedrag van het kind een frequent gerapporteerde bezorgdheid. In de gezinsenquête staat op de derde plek koppig, dwars en opstandig gedrag en op de vierde plek staat ongehoorzaamheid en niet luisteren (Vancoppenolle & Dupont 2018). Deze bezorgdheden staan in ons onderzoek, zoals reeds vermeld, op de tweede en derde plaats van de rangschikking van ouderbezorgdheden.

2.2.3. *Bezorgdheden over school en onderwijs*

Zoals alle ouders maken ook moslimouders zich weleens zorgen over de schoolkeuze en/of de schoolloopbaan van hun kind(eren). Bijna de helft van de ouders uit onze bevraging (47% van de vaders en 44% van de moeders die deze vraag hebben beantwoord, zie Tabel 4) vinkten dit thema aan. Er werd hen vervolgens de vraag gesteld waarover deze bezorgdheid juist gaat (zie

Tabel 8). Deze ouders stellen zich niet enkel vragen over de schoolprestaties (47%), maar ook over de toekomst van het kind in het algemeen (57%). Voor heel wat ouders is het bovendien belangrijk om een goede school te vinden voor hun kinderen (55%). In de gezinsenquête staan zorgen om de schoolprestaties op de eerste plek van ouderbezorgdheden (Vancoppenolle & Dupont 2018).

Tabel 8. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden i.v.m. de school- en/of werkloopbaan van hun kinderen?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10
De toekomst van mijn kind in het algemeen	75%	15	51%	42	57%	65	23%	4
Een goede school vinden voor mijn kind	55%	11	55%	46	55%	63	22%	5
School- of studieprestaties van mijn kind	65%	13	46%	38	47%	54	19%	6
Studiekeuze van mijn kind	30%	6	35%	29	32%	37	13%	
Een islamitische school vinden voor mijn kind	25%	5	16%	13	20%	23	8%	
Beroepskeuze van mijn kind	25%	5	14%	12	16%	18	6%	
Zoeken en vinden van werk voor mijn kind	15%	3	11%	9	12%	14	5%	
Nog andere bezorgdheden	5%	1	6%	5	6%	7	2%	
Totaal		20		83		114	n=284	

2.2.4. Bezorgdheden over de gezondheid van de kinderen

De meest voorkomende vragen en bezorgdheden op vlak van gezond betreffen het eetgedrag, de algemene gezondheid, het slaapgedrag en de ontwikkeling van kinderen. Bezorgdheden over eet- en slaapgedrag komen, zoals verwacht, significant vaker voor bij ouders van kinderen onder 3 jaar (2-zijdige Fisher exact-test, $p=0.05$ voor beiden). Zorgen over de algemene gezondheid van kinderen leven vooral bij ouders van lagere schoolkinderen (2-zijdige Fisher exact-test, $p=0.004$).

Tabel 9. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de gezondheid van hun kinderen?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10
Eetgedrag	68%	13	57%	43	58%	63	22%	5
Algemene gezondheid	53%	10	41%	31	44%	48	17%	8
Slaapgedrag	42%	8	32%	24	36%	39	14%	
Vertraging in de ontwikkeling	32%	6	24%	18	23%	25	9%	
Drugs en/of drankgebruik ¹³	11%	2	0%	0	2%	2	1%	
Anders	5%	1	7%	5	6%	7	2%	
Totaal		19		75		109	n=284	

¹³ Dit item werd significant vaker geselecteerd door vaders in vergelijking met moeders (2-zijdige Fisher exact test, $p= .04$).

Zoals we eerder zagen in Tabel 4, hebben 42% van de moslimouders aangeduid dat zij in de afgelopen 12 maanden vragen of bezorgdheden hadden over de gezondheid van hun kind(eren). Daarvan had de meerderheid (58%) specifieke zorgen over het eetgedrag van hun kinderen. Deze bezorgdheid wordt gevolgd door zorgen over de algemene gezondheid (44%), het slaapgedrag van hun kind(eren) (36%) en de vertraging in de ontwikkeling (van een) van de kinderen (23%). Voor al deze items zien we dat de bezorgdheid bij vaders telkens iets hoger is dan de bezorgdheid bij de moeders, al gaat het om vrij kleine verschillen. Voor het item drug- en/of drankgebruik zien we dat geen enkele moeder dat heeft aangeduid, terwijl 2 van de 19 vaders die zich zorgen maken over de gezondheid van hun kind (11%) dat wel als een zorg beschouwen. Ook al gaat het slechts over 2 respondenten, vaders uit onze respondentengroep zijn significant vaker bezorgd over drugs en/of druggebruik (2-zijdige Fisher exact test, $p=.04$). De verschillen voor de overige items zijn niet significant.

Ook voor de items over de gezondheid, zien we dat de bezorgdheden van de ouders uit dit onderzoek erg gelijklopen met deze van de ouders uit de gezinsenquête. 'Voeding en eetgedrag' en 'gezondheid' komen in de gezinsenquête respectievelijk op de 6de en de 9de plaats.

2.2.5. Bezorgdheden over cultuur, religie of identiteit

Een aantal subthema's inzake cultuur, religie en/of identiteit maken ook deel uit van de top 10 bezorgdheden van de bevroegde moslimouders. In dit cluster komen vragen en/of bezorgdheden over racisme en discriminatie op de eerste plaats, gevolgd door de bekommernis dat kinderen een plek kunnen vinden in de samenleving. Ook meertalig opvoeden, geloof en het praktiseren van religie roepen voor moslimouders vragen of bezorgdheden op. Voor deze items kunnen we geen vergelijking maken met de gezinsenquête omdat ze daarin niet expliciet bevroegd werden.

Tabel 10. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van cultuur, religie of identiteit?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10
Racisme, discriminatie en islamofobie	52%	11	60%	33	57%	48	17%	8
Dat mijn kind een plaats vindt in deze samenleving	48%	10	53%	29	50%	42	15%	10
Praktiseren van het geloof door mijn kind	43%	9	49%	27	49%	41	14%	
Meertalig opvoeden	52%	11	47%	26	49%	41	14%	
Het geloof van mijn kind	52%	11	25%	14	32%	27	10%	
Identiteitsvorming en –crisis	24%	5	24%	13	25%	20	7%	
Radicalisering	5%	1	5%	3	5%	4	1%	
Andere vragen of bezorgdheden	5%	1	4%	2	4%	3	1%	
Totaal		21		55		84	n=284	

2.2.6. Bezorgdheden over de algemene leef/woon/werksituatie

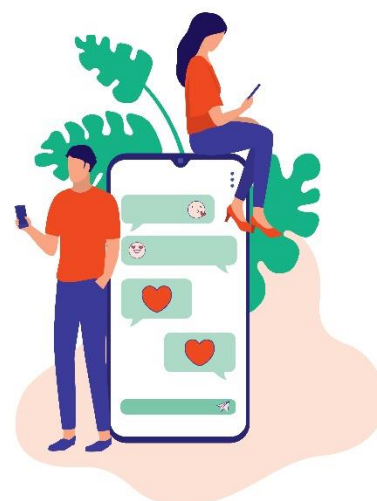
28% van de moslimouders hebben aangeduid dat zij in de afgelopen 12 maanden vragen of bezorgdheden hadden over hun algemene leef-, woon- en/of werksituatie (zie Tabel 4). Het grootste gedeelte daarvan (64%) was bezorgd over hun financiële situatie. De bezorgdheid bij de moeders daarover is net iets groter dan bij de vaders (67% tegenover 54%). Als het gaat over de werksituatie en de buurt, dan zijn er iets meer vaders dan moeders die zich daarover zorgen maken (38% tegenover 31% en 38% tegenover 33%). Moeders maken zich dan weer veel meer zorgen over hun partnerrelatie (31% tegenover 23%) dan vaders. Beiden stellen zich evenveel vragen of hebben bezorgdheden omtrent hun mentale welzijn (31%). Op vlak van de fysieke gezondheid is de bezorgdheid bij vaders iets groter dan bij moeders (31% tegenover 23%). Geen van deze verschillen is echter significant.

Tabel 11. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de woon/werk/leefsituatie?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10
Financiële situatie	54%	7	67%	35	64%	46	16%	9
De buurt	38%	5	33%	17	36%	26	9%	
Werksituatie	38%	5	31%	16	33%	24	8%	
Huwelijk/partnerrelatie	23%	3	31%	16	29%	21	7%	
Mentale toestand	31%	4	31%	16	28%	20	7%	
Fysieke gezondheid	31%	4	23%	12	25%	18	6%	
Anders	15%	2	17%	9	18%	13	5%	
Totaal		13		52		72	n=284	

2.2.7. Bezorgdheden op vlak van verliefdheid, relaties of seksualiteit

Tot slot maakt een vrij klein aantal ouders zich zorgen over de seksualiteit en/of liefdesrelaties van hun kinderen (zie Tabel 12). We gingen na of deze items mogelijk minder geselecteerd werden wegens de relatief jonge leeftijd van de kinderen van de meeste bevroegde ouders, maar vonden geen significant verband tussen deze subthema's en de leeftijdsgroepen van kinderen. Een aantal gelijkaardige thema's, zoals partnerkeuze het vinden van een partner, beleving van seksualiteit, pornogebruik en geslacht/gender, komen ook voor in de gezinsenquête. Deze items werden, net zoals in dit onderzoek, allen aangevinkt door minder dan 4% van de ouders.

Tabel 12. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van verliefdheid, relaties of seksualiteit?

	Vaders		Moeders		Totaal		% van alle respondenten	Plaats in top 10
Verliefdheid en relaties van mijn kind	57%	4	39%	7	41%	11	4%	
Partnerkeuze van mijn kind	43%	3	39%	7	41%	11	4%	
Zaken zoals pornogebruik, sexting (naaktfoto's), ...	43%	3	39%	7	41%	11	4%	
Respect van kind voor mijn grenzen en normen	71%	5	17%	3	33%	9	3%	
Maagdelijkheid, kind (te vroeg) seksueel actief is	71%	5	22%	4	33%	9	3%	
Seksuele geaardheid van kind, homoseksualiteit	29%	2	22%	4	26%	7	2%	
Zoeken en vinden van een partner voor mijn kind	29%	2	22%	4	22%	6	2%	
Geslacht of gender van mijn kind	43%	3	11%	2	22%	6	2%	
Andere vragen of bezorgdheden	29%	2	17%	3	19%	5	2%	
Totaal		7		18		27	n=284	

2.3. Enkele toelichtingen bij de bezorgdheden en opvoedvragen van moslimouders

Na de reeks gesloten vragen die hierboven besproken werden, kregen ouders de mogelijkheid om in een tekstveld iets toe te voegen over de moeilijkheden die zij ervaren als ouders. Bijna 60 ouders gingen daarop in.

Uit deze schriftelijke toelichtingen valt op dat een aantal onderwerpen door meerdere ouders als moeilijk worden omschreven. In de eerste plaats benoemen veel ouders een aantal veel voorkomende thema's in de opvoeding zoals straffen en belonen, voldoende tijd en energie kunnen besteden aan de kinderen, verbinding zoeken en liefde tonen, ... Wat vooral opvalt is dat, net zoals we zagen in de gesloten vragen, een groot deel van de ouders aangeeft dat ze de opvoeding als iets uitdagend ervaren.

“Hoe hard men ook denkt voorbereid te zijn op de opvoeding van kids, er blijven zoveel onverwachte obstakels komen en gaan. Het thema Opvoeding is één van de moeilijke en uitdagende taken die er is.”

“Ik mis de skills om een goede ouder te zijn. Werd ons dit maar geleerd op voorhand...”

“Het in verbinding blijven met mijn kinderen op alle momenten vind ik een uitdaging.”

“Dat je soms beseft als mens dat je ook je grenzen bereikt als het teveel wordt.”

“Opvoeden in een interculturele relatie, in een wereld vol problemen, in de drukte van het dagelijkse leven waardoor je het gevoel hebt dat je tekort schiet in alle rollen (ook als ouder)”

Meerdere ouders geven ook aan over een beschikte draagkracht te beschikken, en (soms) het gevoel te hebben er alleen voor te staan.

“Heb het gevoel dat mijn partner en ik er vaak alleen voor staan.”

“Als werkende moeder een evenwicht vinden tussen werk en ondersteuning van je kinderen op school. Je hebt geen groot netwerk waarop je kan terugvallen (bijvoorbeeld grootouders die kunnen helpen in het ondersteunen van het onderwijsgebeuren).”

“Als ik stress heb over mijn werk situatie dan heb ik minder energie om iets met de kindjes te doen... Ik heb energie nodig om meer te kunnen doen met de kindjes. Ik heb geen familie.”

“Het is heel moeilijk om 2 kinderen alleen op te voeden.”
(vertaald uit het Turks)

Relatiemoeilijkheden werden ook meermaals vermeld in de commentaren van ouders, en verschillen in opvoedingsstijl staan hierin vaak centraal. Sommige ouders brengen dit in verband met cultuurverschillen.

“Verschil van opvoeden tussen mij en mijn partner”

“Afstemming in opvoedingsstijl tussen de ouders”

*“Papa meer autoritair dan mijn visie gebaseerd op een vertrouwensrelatie en simpele regels, maar die voorspelbaarheid en veiligheid bieden.”
(vertaald uit het Frans)*

“Het is moeilijk kinderen op te voeden tussen twee culturen. De strenge en conservatieve opvoeding van mijn partner zorgt vaak voor hevige discussies, vooral voor onze tienerdochter dan. Onze dochter van haar kant ervaart dit meer als een belemmering...”

“In het algemeen vind ik dat ik de opvoeding van de kinderen goed aanpak, ik informeer me voldoende, hou rekening met hun eigen karakter, leeftijd etc... alleen mis ik vaak voldoende ondersteuning van mijn man. Ik beseft dat dit groeide vanuit onenigheid tussen mijn man en ik voornamelijk over de opvoeding van de oudste zoon [...] De discussies gaan wel eerder over culturele achtergrond, gebruiken en gewoonten, dan over religie...”

Verschillen in (culturele) visies op opvoeding is trouwens een thema dat door meerdere ouders wordt aangekaart. Ze benoemen bijvoorbeeld verschillen tussen de maatschappij of de school en het gezin, of verschillen binnen de familie of het gezin.

“De juiste opvoedingsmanier vinden is moeilijk, ook door cultuurverschillen.

“In de cultuur waar ik van afkomstig ben is het heel moeilijk om de grootouders of ouderen uit de dichte omgeving te overtuigen van de opvoeding die ik probeer te hanteren. daarom botst het wel eens en kan ik helaas niet alles uitvoeren zoals ik zelf wil.”

“Het is altijd zoeken naar een gepaste methode om mijn kinderen een goede opvoeding te geven die past bij zowel de samenleving waarin we leven als de waarden die passen bij onze eigen gemeenschap.”

“Ik ervaar dat in de opvoeding die je wil geven aan je kind, de maatschappij een deel mee bepaalt op welke manier je je kind opvoedt.”

Gezondheidsproblemen en de zorgen die daarmee gepaard gaan werden ook meermaals vermeld in de schriftelijke commentaren van de ouders. Dit kan gaan over ziekte van de ouders, kinderen met een autisme spectrum stoornis of andere stoornis, leerproblemen op school, ...

Ten slotte getuigen een aantal ouders over de zorgen die ze zich maken over de toekomst van hun kinderen en dat op basis van ervaringen van onbegrip, van racisme en discriminatie. In het bijzonder de schoolomgeving wordt meermaals aangekaart als moeilijk of problematisch.

“Bepaalde regels voor de opvoeding van onze kinderen [...] worden gezien als extreem binnen een niet-islamitische samenleving. Volgens ons is grenzen vastleggen voor kinderen een heel belangrijk aspect. Nu is het onze verantwoordelijkheid en later als ze sterk in hun schoenen staan kunnen de kinderen zelf beslissingen nemen. Volgens mij loopt het bij sommige jongeren daar mis. Niet kunnen omgaan met vrijheid. De samenleving, scholen eisen die vrijheid voor jongeren en gaan niet akkoord met opvoeding thuis en dan komen kinderen in opstand en loopt het op straat fout af.”

“Ik maak me zorgen omdat mijn dochter minder studierichtingen kan kiezen wegens hoofddoekenverbod op de meeste scholen. Ik ben bang dat Islam bashing haar gaat verhinderen in haar identiteitsvorming. Ik ben bang dat als mijn zonen in een zwakke financiële situatie opgroeien dat ze in verkeerde milieus terechtkomen. Omdat we niet in de goede buurt wonen hebben ze grotere kans op slechte vrienden. Maar als ik ooit naar betere buurt ga kunnen verhuizen gaan ze gepest worden?”

“(Ik wil) een school vinden die kwalitatief onderwijs kan bieden alsook onze islamitische visie respecteert zoals wij die van anderen respecteren.”

“(Het maakt mij bezorgd) dat scholen het niet nauw nemen met persoonlijke keuzes (vegetarische eetstijl). De vraag die ik mij stel als ouder is: is het wel oké om zoiets van school te vragen? Ik denk van wel, maar realiteit is anders.”

“Momenteel gaan mijn kinderen niet naar school omdat ik geen gepaste school voor ons vind waar mijn kinderen, en ik, zich volledig thuis en zichzelf kunnen voelen. (...)”

“Mijn kinderen worden op school geconfronteerd met islamofobie en discriminatie.”

We zien dus dat verschillende elementen een invloed uitoefenen op de draagkracht van gezinnen. Om die reden schonken we in de bevraging aandacht aan het sociale netwerk van de gezinnen en aan hun relatie met school en/of kinderopvang. Ook hebben we bevestigd hoe ouders omgaan met (de vrees voor) ervaringen van racisme en discriminatie en of dat een thema is dat van belang is in de opvoeding van hun kinderen.

In de laatste sectie van dit deel van het verslag brengen we de bevindingen over deze elementen in kaart. Eerst zoomen we in op de ondersteuningsnaden van de bevestigde ouders en hun gebruik van opvoedings- en/of gezinsondersteuning.

3. De ondersteuningsnoden en het gebruik van gezins- en opvoedingsondersteuning

Literatuur wijst erop dat het aanbod van reguliere opvoedingsondersteuning een zeer groot deel van de ouders met een migratieachtergrond niet bereikt (Bekkema, 2007; Kalthoff, 2009; Van den Broek, Kleijnen, & Keuzenkamp, 2010; Van Leeuwen, 2010; Distelbrink, Pels, Jansma, & van der Gaag, 2012; EXPOO, 2012). Er wordt bijvoorbeeld beperkt gebruik gemaakt van oudercursussen en pedagogische (preventieve) ondersteuning. De meest kwetsbare groepen zijn in het bijzonder ouders die de Nederlandse taal slecht beheersen of die een lage sociaaleconomische status hebben (EXPOO, 2012). Ouders en gezinnen die in kwetsbare omstandigheden leven, ervaren extra uitdagingen, onder andere omwille van de negatieve stress en maatschappelijke druk waaronder ouders staan, en dit beïnvloedt uiteraard ook de opvoeding (Van Haute, 2021). Ook al bereiken sommige initiatieven een heel diverse groep ouders en gezinnen, er blijft algemeen genomen een belangrijke ondervertegenwoordiging in veel voorzieningen van bepaalde doelgroepen, waaronder moslimouders en/of ouders met een migratieachtergrond (Vindevogel & Van Wolvelaer, 2021).

In wat volgt, beschrijven we de bevindingen over het gebruik van gezins- en opvoedingsondersteuning. Welk aanbod wordt gebruikt en welke redenen halen ouders aan om al dan niet beroep te doen op dat aanbod? Vervolgens bekijken we welke ondersteuningsnoden ouders hebben en waar ze al dan niet een gebrek aan aansluiting bij hun noden ervaren.

3.1. Op wie doen ouders een beroep?

Uit de ouderbevraging blijkt dat de bevroegde moslimouders vooral beroep doen op eerste-lijnsactoren zoals de huis- en kinderarts, het consultatiebureau van Kind & Gezin en de scholen waar hun kinderen naartoe gaan. Professionele organisaties zoals het CKG, het CAW en Huizen van het Kind zijn bij veel ouders eerder onbekend en/of worden zelden geraadpleegd (zie Tabel 13).

Tabel 13. Professionele organisaties waarvan men gebruik heeft gemaakt voor hulp, steun of advies rond opvoeding

	Ken ik niet		Nog nooit		Niet voor opvoeding		Eén keer		Meerdere keren		Totaal (n)
Huisarts	3%	7	8%	18	60%	133	8%	18	21%	47	223
Kinderarts	4%	8	10%	22	57%	127	10%	22	20%	44	223
Kind & Gezin	3%	7	10%	23	47%	104	13%	30	26%	59	223
CKG	42%	93	43%	95	7%	16	4%	10	4%	9	223
Huis van het Kind	30%	67	55%	124	7%	15	6%	13	3%	7	226
CAW, OCMW of andere maatschappelijke dienst	23%	52	60%	134	9%	21	4%	8	4%	10	225
(Kinder)psycholoog, Psychiater/pedagoog	8%	17	57%	129	7%	16	7%	16	21%	47	225
CLB of zorgcoördinator van school	4%	8	49%	111	20%	45	14%	31	14%	31	226
Leerkracht, directie of anderen op school	2%	5	16%	36	39%	87	9%	21	33%	74	223

3.1.1. De school als voornaamste aanspreekpunt voor ouders

95 ouders (42%) uit onze online survey geven aan dat ze al één of meerdere keren gebruik hebben gemaakt van de school of leerkracht voor steun, advies of hulp bij opvoedingsvragen (zie Tabel 13). Daarmee staat het schoolteam op de eerste plaats in deze tabel. We zullen verderop zien (zie “De relatie met de school en/of kinderopvang”) dat ouders de relatie met de school als overwegend positief ervaren. Dat kan mede verklaren waarom de school voor veel ouders het belangrijkste professionele aanspreekpunt is bij vragen over opvoeding.

Voor de meerderheid van deze ouders (78 op de 95 ouders, of 82%) was het aanspreken van de school eerder gemakkelijk tot zeer gemakkelijk (zie Tabel 14). Toch geven een 15-tal ouders (17%) aan dat de stap zetten naar de school met opvoedingsvraag voor hen eerder moeilijk was tot zeer moeilijk.

Het is een steeds weerkerende bevinding dat ouders vooral beroep doen op nabije professionals zoals huisartsen, opvangpersonen en leerkrachten (Nys, 2020). Uit onze ouderbevraging blijkt dat het aanspreken van andere nabije professionals, met name de huisarts, kinderarts en (kinderarts van) Kind & Gezin, ook als overwegend makkelijk ervaren werd door de bevroegde ouders. Respectievelijk 62 op 67 (92%), 57 op 64 (89%) en 85 op 91 (93%) van de ouders vond dit makkelijk of zeer gemakkelijk. Een pedagoog, (kinder)psycholoog of (kinder)psychiater aanspreken over opvoeding werd als iets minder makkelijk ervaren door de ouders die aangaven hier reeds beroep op gedaan te hebben: 67% van de ouders (43 op 64) vond dit (zeer) makkelijk en 33% (21 op 64), vond dit moeilijk of zeer moeilijk. 32% (20 op 62 ouders) vond het moeilijk tot zeer moeilijk om het CLB of de zorgcoördinator van de school aan te spreken over opvoeding.

Tabel 14. Hoe moeilijk was het voor de ouders om de school aan te spreken voor hulp of advies over opvoeding?

	Vaders		Moeders		Totaal	
Zeer moeilijk	0%	0	2%	2	2%	2
Eerder moeilijk	10%	1	12%	10	15%	13
Eerder gemakkelijk	40%	4	56%	45	52%	49
Zeer gemakkelijk	50%	5	27%	22	31%	29
Ik weet het niet	0%	0	2%	2	2%	2
Totaal		10		81		95

Het leerkrachtenteam en Kind & Gezin vormen samen dus de aanspreekpunten waartoe de meeste ouders uit de bevraging zich hebben gericht, en Kind & Gezin en de huis- of kinderarts worden ervaren als de makkelijkst aanspreekbare professionals.

Uit deze bevindingen blijkt dat slechts één op vier ouders op geen enkele vorm van professionele ondersteuning beroep gedaan heeft. Drie op vier ouders heeft ooit minstens één van de bovenstaande professionele figuren of organisaties aangesproken over de opvoeding van hun kinderen. In de gezinsenquête daarentegen gaven vier op tien ouders aan ooit beroep gedaan te hebben op professionele ondersteuning. Bij ouders met een niet-EU herkomst was dat slechts drie op tien (Vancoppenolle & Dupont, 2018). Als we enkel kijken naar ouders die aangaven reeds beroep te hebben gedaan op “klassiekere” aanspreekpunten voor opvoedingsondersteuning, zoals Kind & Gezin, een Huis van het Kind, een CKG, of kinderpsycholoog of pedagoog, zien we dat nog steeds meer dan 5 op 10 van de bevroegde moslimouders dit minstens 1 keer deden.

Aan ouders die aangaven reeds één of meerdere keren gebruik te hebben gemaakt van één of meerdere van professionele organisaties of personen (zie Tabel 13), stelden we een reeks bijkomende vragen over hun ervaring daarmee. Naast hoe makkelijk of moeilijk het voor hen was om deze specifieke persoon of organisatie aan te spreken werd er ook gevraagd hoe tevreden ze waren over de hulp of het advies dat ze er kregen en waarom.

We zien dat ouders over het algemeen eerder tot heel tevreden zijn over gekregen hulp of advies. Over de adviezen van de kinderarts en huisarts zijn ouders gemiddeld het meest tevreden ($M=3.29$, $SD=.68$; $M=3.17$, $SD=.69$). Over de adviezen van het CLB en/of het zorgteam is de tevredenheid opvallend minder ($M=2.70$, $SD=.82$), maar ook hier blijft de meerderheid van de ouders toch minstens eerder tevreden (1 staat voor helemaal niet tevreden en 4 voor helemaal tevreden).

3.1.2. Beperkte bekendheid van zelforganisaties

Men kan zich afvragen of ouders met een migratieachtergrond makkelijker beroep doen op nabijheidsfiguren uit organisaties van etnisch-culturele minderheden, ook wel “zelforganisaties” genoemd. Maar zowel uit de verkennende als uit de online ouderbevraging blijkt dat veel ouders helemaal niet bekend zijn met het bestaan van zelforganisaties, of toch niet met een mogelijk opvoedingsondersteunend aanbod vanuit deze organisaties.

Op de vraag waarom men in het verleden al dan niet gebruik heeft gemaakt van zelforganisaties voor hulp of advies rond opvoeding, antwoordden 33 ouders (15%) dat zij niet weten waar ze zo een organisatie of moskee kunnen vinden, en 74 ouders (34%) dat ze dat niet nodig hebben (gehad) (zie Tabel 15). Op de open vraag of deze ouders verenigingen of moskeeën kennen waar moslimouders terecht kunnen voor activiteiten of ondersteuning op vlak van opvoeding, hebben 60 ouders geantwoord dat ze geen zelforganisaties of moskeeën kennen die daarrond bezig zijn. Het ondersteuningsaanbod van zelforganisaties is net zoals dat van professionele organisaties zoals het CKG, het OCMW en het HvhK nog relatief onbekend bij veel bevroegde ouders.

Tabel 15. Hebben ouders gebruik gemaakt van zelforganisaties voor hulp, steun of advies rond opvoeding?

	Antwoorden	
Neen, want ik weet niet waar en hoe ik zo een organisatie/moskee/imam kan vinden of aanspreken.	15%	33
Neen, ik heb er nog geen gebruik van kunnen maken maar heb wel interesse.	17%	36
Neen, want ik heb het niet nodig (gehad).	34%	74
Neen, denk niet dat deze personen hiervoor de kennis/expertise hebben.	11%	23
Ja, heb activiteit meegemaakt of vraag gesteld bij zo een vereniging/organi-	25%	55
Ja, heb activiteit meegemaakt of vraag gesteld aan een moskee/imam/ge-	16%	34
Ik weet het niet.	1%	3
Anders	4%	8
Totaal		217

Verder in dit verslag (zie “De ondersteuningsnoden en verwachtingen van moslimouders”) belichten we uitgebreid wat ouders verwachten van opvoedondersteuning en op welke manier ze het liefst wensen geholpen te worden om te groeien in hun ouderrol. Eerst bekijken we waarom ze al dan niet gebruik hebben gemaakt van het bestaande aanbod, zowel bij “reguliere” professionals als bij zelforganisaties.

3.2. Redenen van (niet) gebruik van opvoedingsondersteuning

Zoals we eerder al hebben aangehaald, was het een doelstelling van dit onderzoek om drempels en in het bijzonder minder voor de hand liggende drempels te identificeren bij moslimouders. We stelden de volgende vraag aan de ouders in de online vragenlijst: “Als u weinig tot geen gebruik heeft gemaakt van professionele opvoedingsondersteuning, wat zijn dan de redenen daarvoor?”. Zoals we kunnen zien in Tabel 16 heeft dat vooral te maken met een gebrek aan behoefte daaraan. De drie meest aangevinkte redenen zijn: geen professionele ondersteuning nodig hebben, reeds over voldoende informatie beschikken, of voldoende hebben aan hulp van vrienden en familie. Eén derde van de ouders geeft ook aan hun vraag of probleem niet ernstig genoeg te vinden voor professionele ondersteuning. Dat ligt helemaal in de lijn van wat andere ouders aangaven in eerder onderzoek (Nys, 2020). Pas daarna volgen een reeks andere redenen die te maken hebben met een vrees voor gebrek aan gevoeligheid voor de eigen religie, cultuur en/of leefwereld, en voor ongewenste adviezen en bemoeienissen.

Een aantal drempels die in de literatuur als belangrijk werden geïdentificeerd voor de meest kwetsbare gezinnen, zoals de kostprijs en de taal van het aanbod, of schaamte om over problemen te praten (zie bv. Bekkema, 2007; Van den Broeck e.a., 2010; EXPOO, 2012; Bellaart, 2013; Prikker, 2015), werden in onze bevraging slechts door een klein aantal ouders geselecteerd, (minder dan 8% voor de kostprijs en minder dan 5% voor de andere drempels, zie Tabel 16). Dat heeft waarschijnlijk te maken met het profiel van de bevroegde ouders: de meesten beheersen minstens één van onze landstalen en een aanzienlijk aantal ouders beschikken minstens over een gemiddeld inkomen.

Tabel 16. Redenen waarom men weinig tot geen gebruik maakt van professionele opvoedingsondersteuning

	Antwoorden	
Ik heb voldoende andere informatie (boeken, folders, websites, ...).	42%	84
Ik heb geen professionele opvoedingsondersteuning nodig.	42%	83
Ik krijg voldoende hulp van familie en vrienden.	36%	71
Mijn vraag of probleem is niet ernstig genoeg voor professionele ondersteuning.	33%	65
Ik vrees dat professionele organisaties geen rekening houden met religie/cultuur.	21%	41
Ik vrees voor ongewenste adviezen en bemoeienissen.	10%	19
Ik wil liever geholpen worden door iemand met dezelfde achtergrond als ikzelf.	9%	18
Professionele organisaties zijn te duur.	7%	14
Ik weet/wist niet waar ik terecht kan met mijn opvoedingsvraag.	7%	13
Ik geloof niet dat anderen mijn problemen gaan begrijpen.	7%	13
Sommige zaken uit mijn leefwereld kan ik moeilijk bespreken (bv: djinn).	6%	12
Ik ben bang om geconfronteerd te worden met racisme en/of discriminatie.	6%	11
Ik heb slechte ervaringen met professionele ondersteuning.	6%	11
Ik geloof niet dat anderen mij kunnen helpen.	5%	10
Ze spreken mijn moedertaal niet.	3%	5
Ik schaam mij om te praten over mijn problemen.	3%	5
Mijn partner of een andere persoon/familielid wil niet dat ik ondersteuning zoek.	1%	2
Ik durf de stap niet te zetten.	1%	2
Er is geen organisatie in mijn buurt die opvoedingsondersteuning biedt.	2%	2
Ik weet het niet.	4%	8
Totaal		200

Een aantal ouders (slechts 6%) geeft aan slechte ervaringen te hebben met professionele ondersteuning. De antwoorden op de open vragen over hun tevredenheid van professionele opvoedingsondersteuning laten ons toe een beeld te schetsen van de aard van deze slechte ervaringen. We benadrukken daarbij dat de meeste ouders (tussen 50% en meer dan 90%, naargelang de organisatie) wel aangaven tevreden tot zeer tevreden te zijn over de gekregen hulp of adviezen. Het gaat hier dus om een detailopname van een beperkt aantal ouders en ervaringen.

Een aantal ouders klaagt algemene problemen aan, zoals lange wachttijden om geholpen te worden (bij het CAW bijvoorbeeld), een hoge kostprijs, de onbekwaamheid van sommige professionals, of het feit dat er geen geschikte oplossing werd aangereikt. Een aantal specifieke ervaringen zijn hier vermeldenswaardig omdat ze verband houden met een bevooroordeelde blik op sommige kinderen, die tot stereotyperende “oplossingen” kunnen leiden (twee verschillende ouders vermelden bijvoorbeeld dat het CLB er verkeerdelijk van uitging dat ze een doorverwijzing naar het bijzonder onderwijs wensten) en/of een beperkte kennis van of ervaring met cultuursensitiviteit en thema’s zoals meertalig opvoeden.

“Te eng beeld van kinderen met probleemgedrag”

“Ze [Kind & Gezin] gaan vaak in tegen principes van Attachment parenting, zoals voorbeeld samen slapen met je kind, lang borstvoeding geven, ... Mijn zoon sprak "laat" door meertaligheid, maar ik bleek hier meer kennis over te hebben dan de arts”

“De kinderarts hield geen rekening met onze omstandigheden en haalde zaken aan die niets met de stoornis van dochter te maken hebben (thuisstaal)”

Ter afsluiting bekijken we de redenen waarom moslimouders een beroep deden op een zelforganisatie.

Ouders die zich al eens gericht hebben tot een zelforganisatie met hun opvoedingsvragen, geven aan dat begrip voor hun religieuze en culturele achtergrond een zeer belangrijke reden is (zie Tabel 17). Zo hebben 30 ouders op 68 (44%) aangeduid dat zij beroep hebben gedaan op een zelforganisatie omdat deze organisatie rekening houdt met hun islamitische achtergrond, evenveel omdat ze zich thuis voelen op deze organisatie, en 41% omdat ze zich begrepen voelen in deze organisatie. Ook de overige antwoorden uit de top 6 hebben allen te maken met begrip voor en/of kennis over de islam en de cultuur van deze ouders.

Tabel 17. Redenen waarom men gebruik heeft gemaakt van een zelforganisatie voor opvoedingsondersteuning

	Antwoorden	
Deze organisatie houdt rekening met mijn islamitische achtergrond.	44%	30
Ik voel me thuis in deze organisatie.	44%	30
Ik voel me begrepen in deze organisatie.	41%	28
Mijn vragen gaan specifiek over de islam.	37%	25
Deze organisatie kent en begrijpt mijn cultuur.	35%	24
Ik durf bij deze organisatie volledig mezelf te zijn.	29%	20
Deze organisatie ligt in mijn buurt.	29%	20
Er werken moslims in deze organisatie.	28%	19
Ik ken de organisatoren persoonlijk.	28%	19
Ik kan mijn moedertaal spreken in deze organisatie.	19%	13
Ik heb geen specifieke reden.	9%	6
Ik ken enkel deze organisatie.	4%	3
Totaal		68

3.3. De ondersteuningsnoden en verwachtingen van moslimouders

Hieronder beschrijven we wat moslimouders verwachten van opvoedondersteuners en welke vormen van ondersteuning ze liefst wensen.

3.3.1. Verwachtingen van professionele ondersteuning

We vroegen aan de respondenten van de ouderbevraging wat zij idealiter verwachten van een professionele opvoedondersteuner (zie Tabel 18). Op de eerste plaats (78%) verwachten moslimouders dat een opvoedondersteuner kennis en expertise heeft over opvoeding. Meer dan de helft van de bevroegde ouders verwacht daarnaast ook een respectvolle houding die zich uit in verschillende kenmerken, zoals voldoende tijd nemen, respect en vertrouwen tonen enzovoort. Uit eerder onderzoek blijkt dat dit ook voor andere ouders de belangrijkste kenmerken zijn die zij verwachten van opvoedondersteuners (Nys, 2020).

Het valt op dat ouders een zekere culturele en religieuze gevoeligheid zeer belangrijk vinden. Dat uit zich in de verwachting dat er respect wordt getoond voor de religie, de levensstijl en culturele gebruiken (respectievelijk 77%, 68% en 56% van de ouders). Ook wenst 56% van de ouders dat er rekening wordt gehouden met de religie en cultuur van de gezinsleden.

Net iets meer dan 100 ouders (47%) hebben aangeduid dat ze wensen dat een opvoedondersteuner kennis heeft over hun religieuze en culturele achtergrond. Het belang van culturele en religieuze (achtergrond)kennis werd ook benadrukt door enkele ouders met wie we spraken in de verkennende bevraging en de focusgroepen. Een aantal moslimouders is immers niet enkel op zoek naar pedagogische kennis op basis van wetenschappelijke kaders zoals de psychologische ontwikkelingsfasen van het kind, maar ook naar adviezen die vertaald worden naar hun culturele en religieuze context en/of inspiratie putten uit religieuze bronnen.

Veel minder ouders hechten belang aan de identiteit van de opvoedondersteuner: minder dan 15% onder hen wenst een ondersteuner die hetzelfde geslacht en/of dezelfde religie heeft en slechts 2% iemand met dezelfde afkomst. De eigen moedertaal kunnen spreken komt iets meer frequent als verwachting naar voren: ongeveer 8% van de ouders zou dat graag willen.

Tabel 18. Ouders verwachten en wensen van een professionele opvoedondersteuner dat die...

	Antwoorden	
... kennis en expertise heeft over opvoeding.	78%	169
... respect toont voor mijn/onze religie en levensbeschouwing.	77%	168
... respect toont voor mijn/onze levensstijl.	68%	147
... voldoende tijd neemt om mij en mijn kinderen beter te leren kennen.	65%	140
... vertrouwen heeft in mij als ouder/opvoeder.	64%	139
... me tips geeft over de opvoeding van mijn kind(eren).	60%	131
... me geruststelt als ik me zorgen maak.	58%	125
... respect toont voor mijn/onze culturele gewoontes of gebruiken.	56%	121
... rekening houdt met mijn/onze religie en cultuur.	56%	121
... mijn/ons privéleven respecteert.	54%	117
... gemakkelijk bereikbaar is.	49%	107
... mij zeggen welke dingen ik goed doe.	49%	106
... kennis heeft over mijn/onze religie en cultuur.	47%	102
... hetzelfde geslacht heeft als ik.	13%	29
... dezelfde religie heeft als ik.	12%	27
... mijn moedertaal spreekt.	8%	18
... dezelfde afkomst heeft als ik	2%	4
Totaal		217

3.3.2. Gewenste ondersteuningsvormen

We vroegen ook aan ouders op welke wijze ze graag geholpen of ondersteund zouden willen worden als ouder. Ook hier zien we (zie Tabel 19) dat religieuze ondersteuning en lezingen gebaseerd op religieuze kaders tot de top 3 behoren. De minst “invasieve” ondersteuningsvormen, zoals boeken en websites, lezingen, zijn het meest populair. Intensievere vormen van ondersteuning kennen minder succes.

We zien in Tabel 19 dat moslimouders uit onze bevraging eerder het accent op informatieoverdracht leggen. Vooral de vraag naar schriftelijke informatie (websites, boeken, brochures) is erg groot. Uit de interviews en focusgroepen met moslimouders blijkt bovendien dat er een grote vraag is naar pedagogische kennis (online en offline) die rekening houdt met de religieuze, culturele en maatschappelijke context van deze gezinnen. De moslimouders die deelnamen aan de focusgroep gesprekken gaven duidelijk de voorkeur aan informatieoverdracht door een expert, eerder dan een laagdrempelige uitwisseling met andere ouders zonder begeleiding van een professional. De behoefte van ouders aan (geschikte) informatiegerichte ondersteuning lijkt echter een vrij algemeen gegeven te zijn en niet zozeer specifiek aan moslimouders, zoals blijkt uit een recent literatuuroverzicht (Nys, 2020).

Tabel 19. Hoe willen ouders het liefst geholpen worden om te groeien in hun rol als opvoeder?

	Antwoorden	
Religieuze ondersteuning	33%	72
Websites, boeken, brochures, ...	33%	71
Lezingen gebaseerd op religieuze kaders	33%	71
Lezingen gebaseerd op wetenschappelijke kaders	31%	66
Bijeenkomsten met ouders die in dezelfde situatie zitten (lotgenoten)	25%	55
Training/cursus via de moskee	25%	55
Interactieve workshops	24%	52
Psychologische ondersteuning	24%	52
Training/cursus van een opvoedondersteuner	24%	51
Gezinsondersteuning	23%	49
Informele gesprekken met mensen uit omgeving (familie, vrienden,...)	20%	44
Gespreksgroepen over opvoeding	19%	41
Relatieondersteuning en/of bemiddeling	13%	29
Bijeenkomsten waar vaders en moeders niet gemengd samenkomen	13%	28
Opvoedingsondersteuning aan huis	13%	27
Opvoedingsondersteuning in een organisatie	12%	25
Opvoedingsondersteuning via chat/e-mail	9%	19
Ik wil van geen enkele ondersteuningsvorm gebruik maken	7%	15
Telefonische opvoedingsondersteuning	6%	14
Anonieme opvoedingsondersteuning	6%	12
Totaal		216

Tot slot richten we onze focus op de draagkracht van gezinnen en in het bijzonder op hun sociale steunnetwerken en hoe ze omgaan met ervaringen van racisme en/of discriminatie.

4. Het sociale steunnetwerk en de draagkracht van moslimgezinnen

In wat volgt kijken we naar hoe de bevroegde ouders hun sociale steunnetwerken ervaren, en hoe deze en andere elementen bijdragen tot de draagkracht van deze gezinnen. Naast de steun die ouders al dan niet ervaren van vrienden, familie, collega's en anderen uit hun omgeving, is de kwaliteit van de partnerrelatie een belangrijke beschermende factor die bijdraagt tot een grotere draagkracht. Eerder zagen we al dat een aantal ouders moeilijkheden ervaren die te maken hebben met visieverschillen tussen hen en de andere ouder van hun kind(eren). Ook daar zoomen we op in. Als laatste bekijken we hoe een aantal maatschappelijke gegevens zoals een negatieve kijk op islam en moslims in onze samenleving impact heeft op de draagkracht van moslimgezinnen.

4.1. Het sociale steunnetwerk

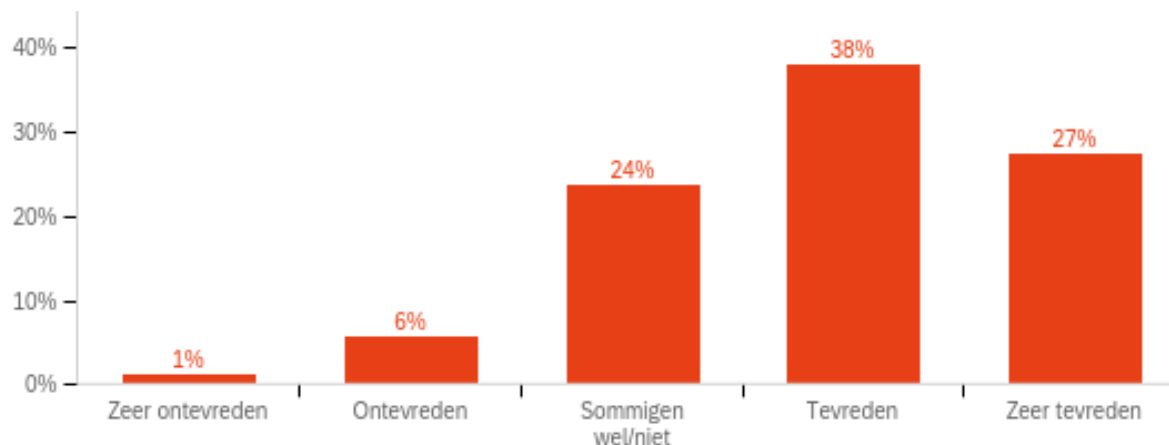
Tabel 20. Met wie bespreken ouders hun opvoedingsvragen?

De 10 meest geselecteerde personen		
Partner	80%	215
Vrienden	49%	133
Moeder	42%	112
Andere familieleden	32%	86
Zus(sen)	31%	83
Andere ouders	23%	63
Collega's	19%	52
Broer(s)	15%	41
Leerkrachten	11%	29
Vader	11%	29

Sociale steun uit het informeel netwerk geldt als een belangrijke beschermende factor in de opvoeding. Wanneer ouders bij familie, vrienden of kennissen terecht kunnen voor vragen, hulp en steun versterkt dit immers hun draagkracht als ouders. Verschillende onderzoeken tonen aan dat ouders in eerste instantie steun zoeken en vinden in hun informele netwerk zoals bij familie en vrienden (Nys, 2020). In de ouderbevraging hebben we de ouders gevraagd naar de steun die ze ontvangen van hun nabije omgeving en hoe ze deze steun ervaren. Vooral de eigen partner is een belangrijke steunfiguur. Bijna 80% van de bevroegde moslimouders geeft aan dat zij hun opvoedingsvragen met hun partner bespreken (zie Tabel 20). Dat is 99% van de ouders die een partner hebben. Daarna volgen de vrienden, de moeder en andere familieleden als vaakst aangevinkte personen met wie ouders hun opvoedingsvragen delen. In Tabel 20 lijs ten we de 10 meest geselecteerde steunfiguren op. Vaders en moeders verschillen niet significant in de steunfiguren die ze selecteerden, met één uitzondering: de bevroegde vaders geven significant vaker dan moeders hun eigen vader en broer(s) aan als iemand met wie ze spreken over opvoeding. 24% van de mannelijke respondenten, t.o.v. 8% van de vrouwelijke respondenten, hebben hun vader aangevinkt als persoon met wie ze opvoedingsvragen bespreken (Fisher exact-test, $p = .004$). Voor de eigen broer(s) gaat het om 34% t.o.v. 12% (Fisher exact-test, $p = .001$).

We hebben de ouders de vraag gesteld hoe tevreden of ontevreden ze zijn met de steun en hulp die ze krijgen van hun nabije omgeving (zie Grafiek 8), en waarom dat het geval is. Daaruit blijkt dat de meeste ouders eerder tevreden of zelfs zeer tevreden zijn over de steun en hulp die zij ervaren.

Grafiek 8: Hoe tevreden of ontevreden zijn moslimouders met de steun en hulp van de nabije omgeving? (n=266)

Wat de bevroegde ouders heel erg waarderen, is dat de inzichten en ervaringen van anderen hen helpen en versterken om bepaalde keuzes te maken in de opvoeding. Ook de emotionele steun die zij van deze personen ervaren in hun bezorgdheden en moeilijkheden wordt erg op prijs gesteld. Met andere mensen kunnen praten over deze opvoedingskwesties bezorgt deze ouders niet enkel een luisterend oor. Zij geven aan dat het hen ook erg helpt om te weten dat andere ouders evengoed worstelen met de opvoeding van hun kinderen en dat zij dus niet de “enigen” zijn. Een deel van de ouders benadrukt vooral de praktische hulp die zij krijgen zoals bij de opvang en het huishouden, en dat ze zeer dankbaar zijn dat ze hiervoor op hun omgeving kunnen rekenen.

“Ik heb gelukkig heel wat mensen in mijn omgeving waar ik terecht kan met mijn vragen en bezorgdheden. Dit zorgt ervoor dat ik mij gesteund voel en ik weet dat alle ouders bezorgdheden hebben en dit hoort bij het ouderschap.”

“Als ik vragen had, kon ik altijd wel bij iemand terecht. Mijn echtgenoot en ik praten heel open en diepgaand over de opvoeding van ons kind. We zijn het ook heel vaak eens over de gewenste manier van opvoeden.”

“Het helpt als je merkt dat je niet de enige bent die worstelt met de opvoeding.”

Hoewel de overgrote meerderheid tevreden is over de steun die zij krijgen van hun informeel netwerk, is er toch een kleine groep eerder ontevreden of zelfs zeer ontevreden (7%, zie Grafiek 8). Heel wat ouders zijn tevreden over de steun die ze krijgen van sommige personen uit de omgeving, maar tegelijkertijd ontevreden over anderen (24%, zie Grafiek 8). Minder tevreden ouders vermelden vooral de verschillende en soms erg tegenstrijdige visies op opvoeding die er in hun omgeving leven. De betrokkenheid van de omgeving wordt door sommige ouders

ervaren als ongewenste bemoeienissen in de vorm van veroordelende kritiek, betweterig gedrag of opgedrongen meningen. Van de ouders die (eerder) ontevreden zijn over gekregen steun, melden er sommigen dat ze zich gewoonweg niet geholpen voelen.

“Ik vind niet vaak antwoorden op mijn vragen.”
(vertaald uit het Frans)

“Sommigen willen hun visie opleggen en denken dat hun manier de juiste is. Zeker als deze verschilt van de onze..”

“Sommigen geven meer kritiek dan een luisterend oor.”

“We hebben een totaal verschillend opvoedingsschema. Dat is frustrerend.”
(vertaald uit het Frans)

“Soms nuttig. Niet altijd. Omdat het soms “beter-weter” raad is waar ik niks mee ben...”

“Ik en mijn man hebben niet altijd dezelfde visie.”

Sommige ouders hebben behoefte aan praktische hulp en geschikt advies, maar beschikken niet over een sociaal netwerk of kunnen daarvoor niet op hun netwerk rekenen. In sommige gevallen is dat omdat de familie van de ouders te ver woont (al dan niet in het land van herkomst). Voor bekeerde ouders speelt het soms een rol dat ze wel een ondersteunend netwerk hebben, maar daarin moslims missen. Sommige respondenten melden in hun toelichting dat ze in hun niet-islamitische omgeving niet kunnen spreken over de islamitische aspecten van de opvoeding en het gezinsleven.

“Ik ben heel tevreden met de steun die ik krijg van mijn ouders. Helaas kan ik het Islamitische gedeelte van mijn opvoeding met hun niet delen ook niet met naaste familieleden.”

“Ik ben de enige moslima in mijn familie, dus met vragen over islamitische zaken heb ik niemand om op terug te vallen behalve mijn partner (die ook geen familie heeft).”

Wanneer we een vergelijking maken tussen de ouders die (zeer) tevreden zijn met de steun van hun omgeving en de ouders die (zeer) ontevreden zijn, zien we dat er een verband is tussen de steun die men van de omgeving ervaart en de algemene opvoedingsbeleving. De ouders die zeer of eerder ontevreden zijn over de steun die ze krijgen, melden verhoudingsgewijs frequenter dat ze de opvoeding als zwaar ervaren, geven aan meer te twijfelen over de opvoeding die ze aan hun kinderen geven, dat de opvoeding voor hen moeilijker is dan verwacht en hebben vaker het gevoel dat ze de opvoeding niet aankunnen. Er is een significante, negatieve, correlatie tussen de opvoedingonzekerheid van de bevraagde ouders en de mate waarin zij tevreden zijn over de steun die ze krijgen vanuit hun omgeving ($r(253)=-.279, p<.001$). Ook opvallend is dat de ouders die minder tevreden zijn over hun steunnetwerk proportioneel een groter aantal opvoedingsvragen en/of bezorgdheden hebben aangevinkt ($r(249)=-.172, p=.006$).

Tabel 21. Welke personen uit de omgeving bezorgen stress aan ouders?

De 10 meest geselecteerde personen		
Niemand	28%	70
Partner	25%	62
Schoonmoeder	17%	43
Moeder	16%	40
Andere familieleden	15%	37
Schoonfamilie	14%	36
Leerkrachten	9%	22
Vrienden	8%	20
Ex-partner	8%	19
Vader	6%	15

Naast steun, kunnen personen uit de nabije omgeving de ouders ook stress bezorgen. Ouders signaleren het meest frequent (tot om en bij 25%) dat hun (ex)partner, moeder of schoonmoeder hen stress bezorgt (zie Tabel 21). De schoonfamilie wordt door ouders vaker genoemd als een bron van stress dan een bron van steun (zie Tabel 20 en Tabel 21). Ook leerkrachten worden door een aantal ouders vermeld als een bron van stress en/of inmenging.

Wat maakt dat de betrokkenheid van personen uit de omgeving als positief en steunend of negatief en stresserend ervaren wordt? Uit de toelichtingen van ouders blijkt dat (schoon)ouders en andere familieleden, maar ook leerkrachten voor stress kunnen zorgen wanneer verschillende denkwijzen worden opgedrongen, of wanneer men zich veroordeeld voelt op basis van verschillen in benadering.

“*Verschillende denkwijzen zorgen voor stress.*”

“Moeder is overtuigd atheïst. Ze ziet autismestoornis van dochter als bewijs van falende islamitische opvoeding. Schoonfamilie roddelt graag. Leraressen: zie 'moeder.’”

“Ik vond het zeer irritant wanneer school betuttelend doet. Bijvoorbeeld mij mama noemen. Of zeggen dat iets voor mijn kinderen heel belangrijk is: "mama, het is erg belangrijk dat u aan u kind voorleest".. Alsof ik dat niet weet. Ik heb geen energie om na 9 uur gewerkt te hebben ze nog voor te lezen.”

“Leerkrachten denken vaak dat hun visie de enige juiste is. Ze pakken je kind aan in de klas en zetten je kind voor schut en dit voor beslissingen die dat kind niet zelf kan maken, maar waar wij als ouders over beslissen. Dit was dan ook de reden waarom we onze kinderen van die school hebben weggehaald.”

Sommige ouders proberen bewust ongewenste bemoeienissen op afstand te houden.

“*Komt gelukkig niet veel voor omdat ik redelijk veel afstand houd.*”

“Ik laat bewust de ruimte niet toe om te moeien.”

“Ik kan omgaan met deze bemoeizucht en ik begrijp volledig dat het meer om liefde en goede bedoelingen gaat.”

Als eerste aanspreekpunt in verband met opvoeding, speelt de partner een uiterst belangrijke rol. Dat bekijken we in het volgende punt.

4.2. De partnerrelatie

Afhankelijk van hoe de partnerrelatie ervaren wordt, kan deze een beschermende factor vormen voor de opvoedingsbelasting en/of draagkracht van ouders in hun opvoedersrol. Hogerop bleek al dat de partner voor bijna alle bevroegde ouders de eerste persoon is tot wie men zich richt om de opvoeding te bespreken (zie Tabel 20). Ook de resultaten van de gezinsenquête tonen aan dat de partner voor 90% van de ouders een grote bron van steun vormt bij de opvoeding van de kinderen.

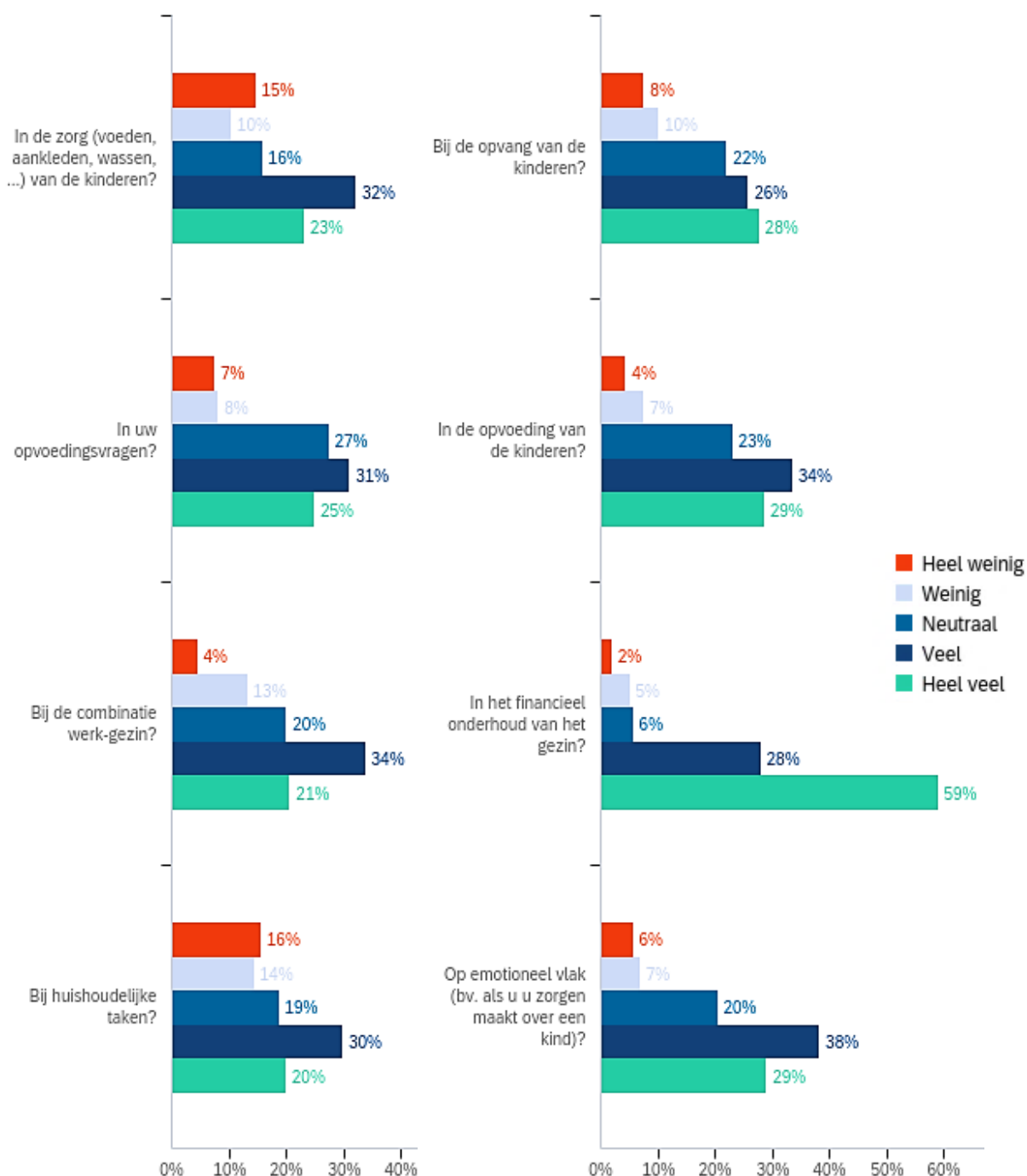
Tegelijkertijd geeft 20% van de ouders aan dat het opvoeden tot spanningen in de partnerrelatie leidt (Emmery & Pasteels, 2018). Voor een kwart van de bevroegde moslimouders in ons onderzoek vormt de partner een bron van stress (zie Tabel 21). Indien we alleenstaande respondenten niet meerekenen, is dat bij 27% het geval. We zagen ook reeds bij de vragen en bezorgdheden van ouders dat 21 moslimouders (7%) aangeven aan dat zij zich in de afgelopen 12 maanden zorgen hebben gemaakt over hun huwelijk of partnerrelatie (zie Tabel 11); van de respondenten die aangeven zich zorgen te maken over hun algemene leefsituatie, was dat 29%. Dit wordt 31% wanneer we enkel kijken naar de respondenten met een partner. Wat de moeilijkheden in de partnerrelatie betreft, geven bevroegde ouders vaak aan dat het hun verschillende visies op opvoeding zijn die leiden tot stress, spanningen en/of conflict (zie Deel 2.2.3).

Hieronder bekijken we verschillende aspecten die betrekking hebben tot de partnerrelatie. Allereerst kijken we naar de steun die respondenten ervaren van hun partner op verschillende vlakken en de verdeling van zorgtaken in het bijzonder. Daarnaast kijken we ook naar meningsverschillen tussen partners en de thema's waarover ze het meer of minder makkelijk eens zijn met elkaar. Tot slot proberen we een zicht te krijgen op de algemene kwaliteit van de partnerrelatie en hoe die al dan niet bijdraagt tot meer opvoedingszekerheid.

4.2.1. Genderpatronen en de ervaren steun van de partner

We zagen bij de beschrijving van de respondentenkenmerken dat moslimouders, net als ouders in de gezinsenquête, voor een groot deel eerder “traditionele” genderpatronen volgen op vlak van tewerkstelling: meer vrouwen actief als onbetaalde huisvrouw of werkzaam in deeltijdse betrekkingen, meer mannen werkzaam als voltijds loontrekkenden of zelfstandigen. Als we enkel naar de antwoorden van de bevroegde moeders kijken, zien we daarvan een weerspiegeling in de ervaren steun van partners. De meeste steun wordt ervaren in de vorm van financiële steun en de minste steun wordt ervaren bij de huishoudelijke taken (zie ook Grafiek 9). Waar de moeders veel grotere verschillen tonen in hun antwoordpatronen naargelang het domein waarover het gaat, geeft de overgrote meerderheid van de vaders voor alle items aan veel of heel veel steun te ervaren van hun partner, daar Grafiek 9 toont daarom enkel de antwoorden van de bevroegde moeders.

Grafiek 9. Hoe ervaren moeders de steun van hun partner in de voorbije 12 maanden in de onderstaande zaken? (n=165)

4.2.2. Verdeling van zorgtaken

In lijn van het voorgaande zien we ook redelijk wat verschillen tussen vaders en moeders wat hun ervaring met de verdeling van zorgtaken betreft. Over het algemeen vinden moeders zichzelf minder goed terug in deze verdeling dan vaders (zie Tabel 22). Dat hangt samen met de vaststelling dat moeders significant vaker wensen dat de partner meer zorg zou dragen voor de kinderen (2-zijdige Fisher exact test, $p < .001$). Vaders ervaren de zorgverdeling eerder als eerlijk of geven aan dat zij minder zorg dragen dan ze zouden willen of moeten (Tabel 22). Ook deze

laatste antwoordoptie 'Ik vind dat ik minder zorg voor de kinderen dan ik zou moeten' werd significant vaker aangeduid door vaders (2-zijdige Fisher exact test, $p < .001$).

Dat is vergelijkbaar met de onderzoeksresultaten van de gezinsenquête (Audenaert, 2018). Ook daar zijn de verschillen naar geslacht opmerkelijk groot. Een kwart van de vrouwen vindt dat ze meer zorgen voor de kinderen dan eerlijk is, tegenover een vijfde van de mannen die vinden dat ze minder zorgen dan eerlijk is.

Tabel 22. Wat is het gevoel van ouders over hun aandeel in de zorg van de kinderen vergeleken met de partner?

	Vaders		Moeders		Totaal	
Ik vind dat mijn partner en ik de zorg eerlijk verdelen.	59%	23	55%	90	54%	121
Ik zou willen dat mijn partner meer zorgt voor de kinderen.	0%	0	37%	61	30%	68
Ik wil meer zorgen voor de kinderen maar vind niet altijd tijd.	33%	13	15%	24	18%	40
Ik vind dat ik minder zorg voor de kinderen dan ik zou moeten.	13%	5	1%	1	4%	10
Ik wil dat partner mij meer toelaat om te zorgen.	3%	1	1%	2	1%	3
Ik weet het niet.	0%	0	4%	7	4%	8
Niet van toepassing (bijv.: geen kleine kinderen).	5%	2	2%	4	3%	7
Totaal		39		165		225

De gezinsenquête peilde ook naar de mate waarin mannen en vrouwen de verdeling van de huishoudelijke taken eerlijk vinden (Audenaert, 2018). Ook hier waren de verschillen naar geslacht groot. 41% van de vrouwen vindt dat ze meer huishoudelijke taken opnemen dan eerlijk, tegenover 5% van de mannen. 26% van de mannen vindt dan weer dat ze minder huishoudelijke taken opnemen dan eerlijk is, tegenover 2% van de vrouwen.

Dat mannen vaker tevreden zijn dan vrouwen over de verdeling van zorg- en huishoudelijke taken en daar een kleiner aandeel in opnemen is dus ook niet kenmerkend voor moslimgezinnen. Wat waarschijnlijk wel verschilt, is de mate waarin zulke rolverdelingen gerechtvaardigd worden op basis van religieuze argumenten (Demant & Pels, 2007).

In wat volgt kijken we naar meningsverschillen tussen partners en de thema's waarover deze het meest voorkomen.

4.2.3. Meningsverschillen tussen partners

Ook wanneer we kijken naar thema's waarover onenigheid bestaat tussen partners (zie Grafiek 10) zien we de verdeling van zorgtaken opduiken als een onderwerp dat bij sommige partners voor meningsverschillen kan zorgen. 10% is het hier nooit of zelden over eens. Op een schaal waar 1 staat voor heel veel onenigheid en 5 voor veel eensgezindheid, behaalt dit item een gemiddelde van 3,4 op 5.

Grafiek 10. Hoe vaak zijn respondenten het eens of niet met hun partner over de volgende zaken? (n=215)

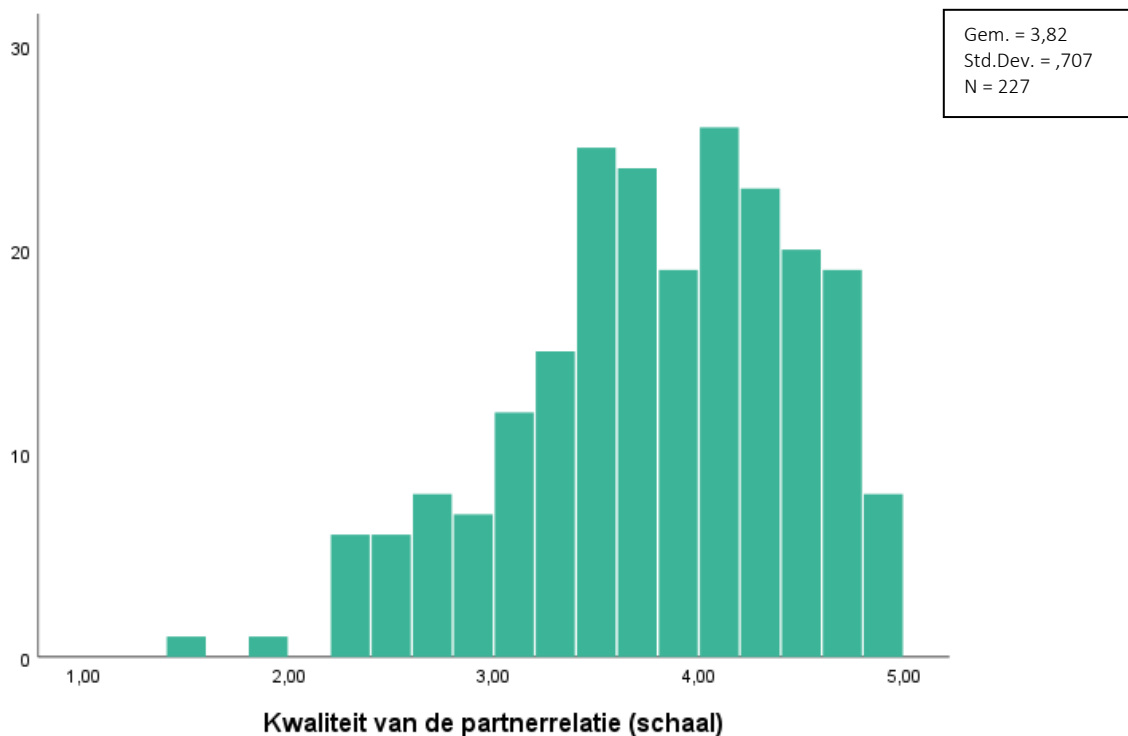
Daarnaast zijn er ook meningsverschillen over verschillende opvoedingszaken, zoals bijvoorbeeld de regels die er thuis gelden (het uur waarop kinderen moeten slapen, de tijd die ze mogen doorbrengen op de computer etc.). In vergelijking met andere thema's is de manier van straffen en belonen het onderwerp dat het vaakst leidt tot meningsverschillen tussen ouders. Op een schaal waar 1 staat voor heel veel onenigheid en 5 voor veel eensgezindheid, behaalt dit item het laagste gemiddelde ($M=3.22$). Ook de keuze van de thuistaal of -talen valt op als een thema dat voor sommigen (9%) tot sterke onenigheid kan leiden, ook al is een grote groep ouders het daar wel sterk over eens en ligt het gemiddelde voor dit item bijgevolg eerder hoog ($M=4.05$). Daarmee is dat het thema waarover de antwoorden het sterkst uiteenlopen.

Tot slot is het interessant om te bekijken hoe de kwaliteit van de partnerrelatie zich verhoudt tot de opvoedings(on)zekerheid van ouders.

4.2.4. De kwaliteit van de partnerrelatie en de draagkracht van ouders

Alle items over de ervaren steun van de partner zijn sterk onderling gecorreleerd, met uitzondering van de financiële steun. Hetzelfde geldt voor de items over meningsverschillen tussen partners, met uitzondering van de keuze van de thuistaal of -talen. Deze items (met enkele uitzonderingen) kunnen dus samengebracht worden tot een schaal die de kwaliteit van de partnerrelatie weerspiegelt, of toch op zijn minst de mate waarin er steun en eensgezindheid ervaren wordt in de relatie met de partner. Zo komen we op een schaal die bestaat uit 18 items, waarin 1 staat voor (heel) weinig steun en eensgezindheid en 5 voor (heel) veel steun en eensgezindheid. Deze schaal ($n=227$) heeft een gemiddelde van 3.8 en de meest voorkomende waarde (modus) is 4. Grafiek 11 toont de verdeling van scores op deze schaal.

Grafiek 11. Kwaliteit van de partnerrelatie (schaal)

Er werd, zoals verwacht, een significant verschil gevonden ($p<.001$) in "relatiekwaliteit" tussen de respondenten die hebben aangevinkt dat hun partner een bron van stress is ($M=3.2$;

SD=0.71), en de respondenten die de partner niet aanvinken bij de personen die hen stress bezorgen (M=4.0; SD=0.59). Dat bevestigt de inhoudelijke validiteit van deze indicator.

Ook werd er een significante correlatie gevonden tussen opvoedingsonzekerheid en kwaliteit van de partnerrelatie ($r(227)=-.431, p<.001$). Dat wijst erop dat een partnerrelatie met weinig steun en veel onenigheid gepaard gaat met minder zelfzekerheid van ouders in hun opvoedersrol. We kunnen er dus van uitgaan dat de (kwaliteit van de) partnerrelatie belangrijk is voor de draagkracht van gezinnen.

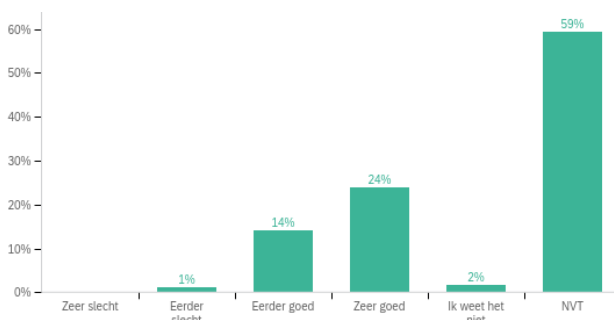
Een ander belangrijk element in het steunnetwerk van vele ouders is de school en/of de kinderopvang. We kijken hieronder naar de relatie van ouders met de school en kinderopvang van hun kinderen.

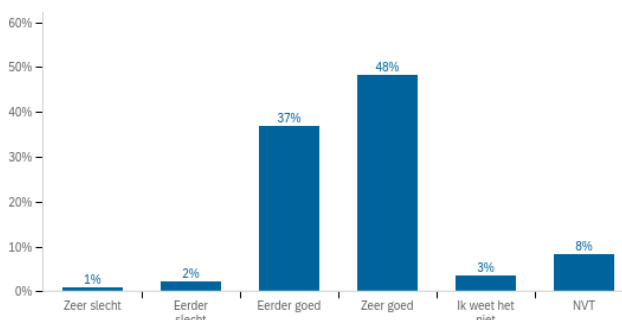
4.3. De relatie met de school en/of kinderopvang

We zagen eerder al (zie punt 3.1.1) dat het leerkrachtenteam en/of de schooldirectie voor veel moslimouders het eerste aanspreekpunt is voor de opvoeding van hun kinderen. In Grafiek 13 zien we bovendien dat de relatie van ouders met de school en leerkrachten van hun kind duidelijk overwegend positief is. Slechts 3% (8 op 263 ouders) geeft aan een eerder of zeer slechte relatie te hebben met de school. De relatie met de kinderopvang volgt dezelfde trend, maar hier gaat het over een kleiner aantal ouders omdat deze vraag voor een groot aandeel ouders niet (meer) van toepassing is.

Grafiek 12. Hoe is de relatie van ouders met de kinderopvang van hun kinderen?

Grafiek 13. Hoe is de relatie van ouders met de school en/of leerkrachten van hun kinderen?

Ondanks deze uiterst positieve cijfers valt op dat sommige ouders in hun toelichtingen wel een aantal minder positieve ervaringen benoemen. Eerder (zie Tabel 21) zagen we ook al dat leerkrachten soms vernoemd worden als bron van stress. Bij de toelichtingen over de (eerder goede) relatie met de school geven sommigen aan van school veranderd te zijn omwille van een slechte relatie en/of communicatie met een vorige school. Een aantal ouders benoemen slechte ervaringen met een beperkt aantal leerkrachten, waaronder discriminatie- en racisme-ervaringen. Nog enkele ouders geven aan dat ze niet echt kunnen spreken van een “relatie” met de school of leerkracht omdat er al bij al weinig contact is.

“*Momenteel wel (een goede relatie). Tot een paar weken geleden zeer slecht. Mijn kinderen zijn van school overstapt.*”

“Op de vorige school waren wij altijd voor open communicatie en deden wij ons best om te participeren aan vele zaken, maar spijtig genoeg mag je geen eigen mening hebben en de keren dat je niet meedoet dan werd je afgestraft. Op de nieuwe school verloopt alles goed, zijn ze blij dat we als ouders onze kinderen opvolgen en zaken melden indien er iets scheelt. We krijgen dan ook feedback van zowel directie als leerkrachten dat ze tevreden zijn.”

“Soms ben ik wantrouwig naar wat de leraressen meegeven, bijvoorbeeld wanneer kinderen zeggen dat de juf kwaad wordt wanneer ze Arabisch spreken. Is de juf wel in staat om mijn kind te behandelen zoals een blank, Vlaams kind?”

“Als ouders voelen we ons veel te weinig betrokken door de school!”

Ook zien we hier dat ouders soms sociale druk voelen om bepaalde vooroordelen of stereotype beelden van “allochtone” en/of moslimouders te ontcrachten.

“*Ik probeer een aanwezige ouder te zijn, en ik heb de indruk dat de school dit ook zo ervaart. Ik moet ook toegeven dat ik ook extra mijn best doe omwille van de negatieve berichten die in de media circuleren over afwezige allochtone ouders. Daarom voel ik me verplicht om dat beeld te ontcrachten, dit hoeft niet altijd bewust te zijn.*”

Uit getuigenissen blijkt dat omgaan met racisme en discriminatie een element is dat de draagkracht van ouders en gezinnen kan ondermijnen. Bovendien is het een onderwerp waarnaar nog weinig onderzoek werd gedaan. Daarom namen we het expliciet in ons onderzoek op en beschrijven we de bevindingen in het volgende en laatste deel van dit rapport.

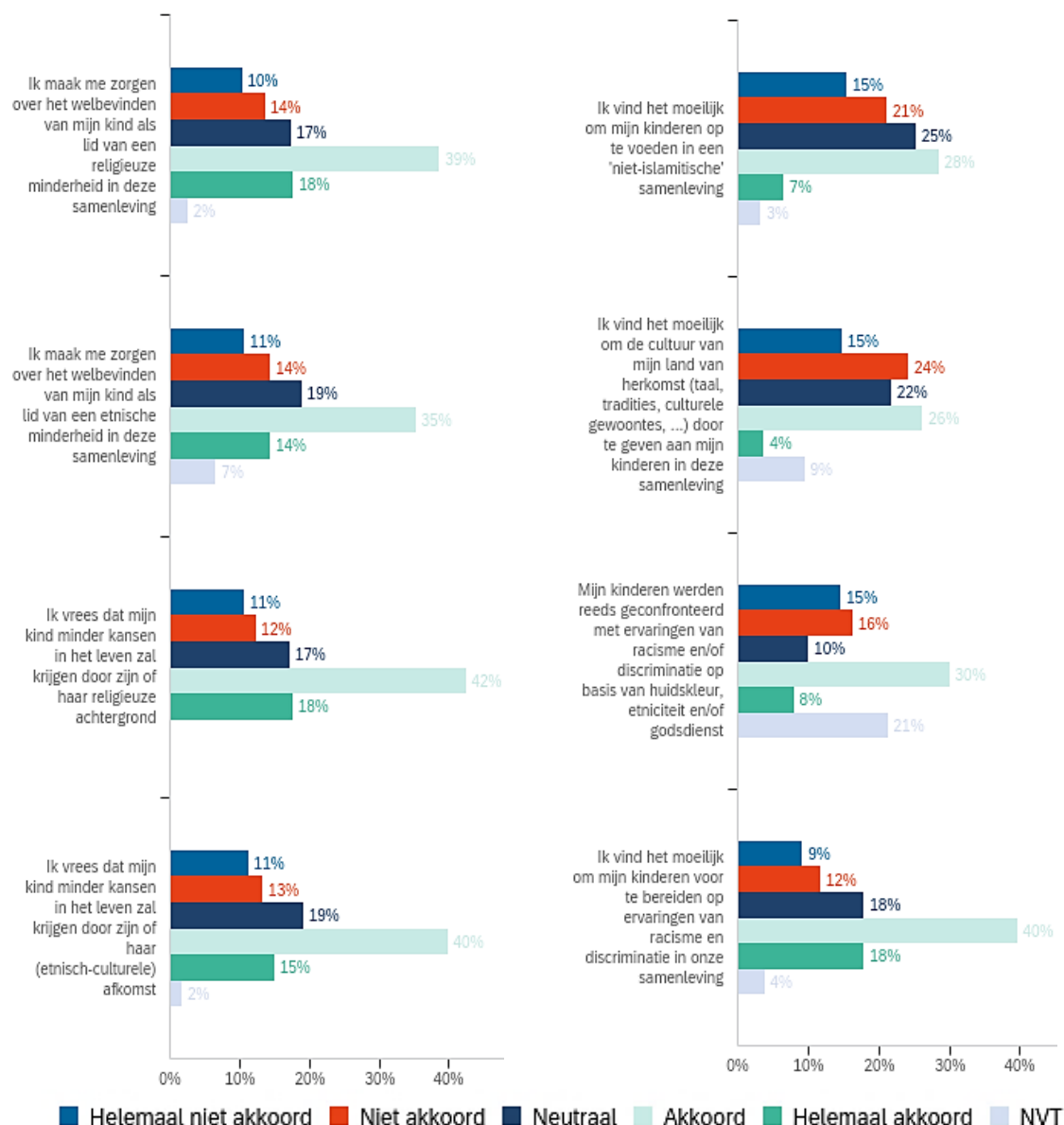
4.4. Veerkrachtig omgaan met ervaringen van racisme en discriminatie

We haalden reeds kort aan (zie punt 1.2) dat redelijk wat moslimouders zich zorgen maken over de plaats van hun kind in de maatschappij en dat ze vrezen dat hun kinderen minder kansen zullen krijgen in het leven omwille van hun geloof en/of afkomst. In wat volgt beschrijven we de bezorgdheden en ervaringen van de bevroegde moslimouders in verband met racisme en discriminatie, alsook welke strategieën ouders proberen toe te passen om daarmee om te gaan in de opvoeding van hun kinderen.

4.4.1. Kinderen een toekomst bieden met gelijke kansen en rechten

Heel wat bevroegde moslimouders zijn bezorgd over het welbevinden en de toekomst van hun kinderen in de Belgische samenleving en wel 60% vreest dat hun kind minder kansen zal krijgen in de maatschappij omwille van hun religieuze identiteit (zie Grafiek 14).

Grafiek 14. Hoe ervaren moslimouders de opvoeding van hun kinderen in de Belgische samenleving?

We zien in Grafiek 14 dat ongeveer 38% van de bevroegde ouders aangeeft dat hun kinderen reeds geconfronteerd werden met ervaringen van racisme en discriminatie. 21% oordeelt dat deze vraag (nog) niet van toepassing is op hun kind(eren). Ook in de toelichtingen geven veel ouders aan dat dit *nog* niet het geval is omdat hun kind(eren) nog te jong zijn. Dat neemt niet weg dat ze zich daar toch zorgen overmaken.

“Mijn kinderen zijn nog niet met racisme geconfronteerd, maar jammer genoeg gaat het klimaat dat er vandaag in België heerst (polarisatie door politiekers, islambashing, etc.) in het nadeel van onze kinderen spelen.”

“Mijn kinderen zijn kleuters en we kunnen ze nu nog afschermen van dergelijke zaken, maar uit eigen ervaringen (ik vertoef in zeer blanke homogene kringen) weet ik dat de confrontatie onvermijdelijk is.”

Zoals Grafiek 14 aangeeft, vinden vele ouders (bijna 60%) het moeilijk hun kinderen voor te bereiden op ervaringen van racisme en discriminatie.

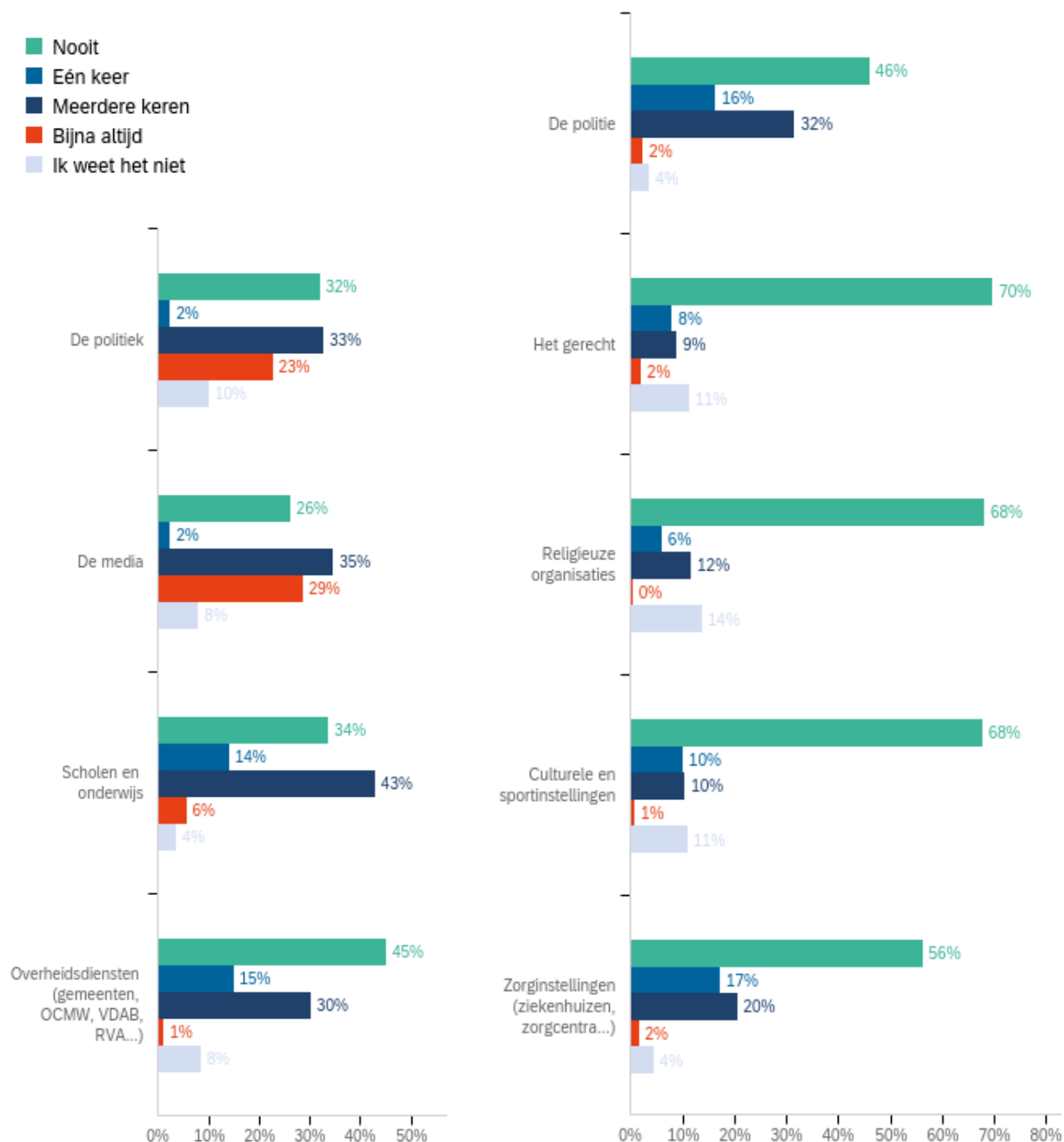
“Wat ik zo moeilijk eraan vind, (is) dat het gewoon de harde realiteit is waarmee ze op een dag geconfronteerd worden en een deel van hun onschuld zullen kwijt geraken. Ik wil niet dat ze verdriet voelen omwille van mensen die problemen hebben met (een deel van) wie zij zijn, hun kleur en/of geloof, en niet hun volledige persoon zien.”

“Helaas worden vooral onze kinderen blootgesteld aan racisme op scholen. Ondanks dat ze hier geboren en getogen zijn, worden ze steeds opnieuw blootgesteld aan racisme. Kinderen zijn het moe om te vechten om succesvol te zijn op school, te vechten om hun religie te kunnen praktiseren, te vechten om hier thuis te mogen horen.”
(vertaald uit het Turks)

4.4.2. Ervaringen van racisme en uitsluiting in verschillende levensdomeinen

De ervaringen van respondenten en hun gezinsleden met discriminatie in verschillende domeinen werd meer in detail bevroegd in een specifieke vraag. Er werd aan de respondenten gevraagd of zij of iemand in hun gezin zich reeds gediscrimineerd gevoeld hebben door verschillende instanties, zoals politie, gerecht, onderwijs, overheidsdiensten zoals het OCMW, ... We zien in Grafiek 15 dat de bevroegde ouders zich vooral gediscrimineerd voelen door politiek en media. Slechts 1 op 4 respondenten voelde zich nog nooit gediscrimineerd door de media, voor de politiek is dat 1 op 3. Meer dan 60% voelde zich meermaals of zelfs bijna altijd gediscrimineerd door de media; dit is 56% door de politiek.

Grafiek 15. Hoe vaak heeft u of iemand in uw gezin zich door deze instanties gediscrimineerd gevoeld?

“Sinds ik een hoofddoek draag ondervond ik wel af en toe boze of denigrerende opmerkingen. Mensen denken precies dat je door die hoofddoek geen hersens meer hebt en of je het draagt omdat het moet van je partner of zo. Ongelooflijk. Duidelijke en juiste info over de islam in het secundair onderwijs en in de media zou veel misverstanden over de islam kunnen voorkomen!”

Na media en politiek, situeren de meeste ervaringen van discriminatie zich in scholen en onderwijs. Slechts 1 op 3 respondenten voelde zich nog nooit gediscrimineerd in het onderwijs; terwijl bijna 1 op 2 zich meermaals of bijna altijd gediscrimineerd voelden. Dat blijkt ook uit de

schriftelijke toelichtingen van ouders bij deze vraag. Het verbod op levensbeschouwelijke kentekens in veel scholen, zowel voor leerlingen als voor leerkrachten, wordt in het bijzonder benoemd als problematisch en discriminerend.

“Mijn kinderen hebben een lichte huidskleur en kunnen voor typisch Belgisch doorgaan, maar met een naam zoals Mohamed komt het meteen. En een hijab (hoofddoek) dragen helpt niet. Mijn dochters willen graag een hijab dragen maar kunnen dit niet.”
(vertaald uit het Engels)

“Het deel over scholen heeft te maken met mijn hoofddoek en als klasleerkracht geen werk vond.”

In een focusgroep met Brusselse moslimmoeders getuigden zij van het feit dat er op school soms een grote spanning heerst in verband met de religieuze identiteit van de kinderen. Leerkrachten en/of schooldirecties zouden bijvoorbeeld boos worden wanneer moslimkinderen hun religieuze identiteit tonen op school door mee te doen aan bepaalde rituelen, zoals vasten tijdens de Ramadan, door hun specifieke eetgewoontes, zoals de maaltijd beginnen of afsluiten met een gebedje, en/of wanneer ze afwezig zijn tijdens de twee islamitische feestdagen, het “Suikerfeest” en “Offerfeest”. Verschillende moeders gaven toen aan dat er soms streng wordt opgetreden vanuit de school naar de kinderen toe. Anderen geven aan dat ze het vooral zeer jammer vinden en een gemiste kans, dat scholen daar geen rekening mee wensen te houden.

Ouders willen hun kinderen zo goed als mogelijk beschermen tegen pijnlijke ervaringen zoals die van racisme en discriminatie. We zagen eerder al dat vele ouders het echter moeilijk vinden om hun kinderen te beschermen op dat vlak en dat weinig ouders daar een duidelijke aanpak voor klaar liggen hebben.

“Ik probeer mijn kinderen zo op te voeden dat ze zich lichtjes moeten aanpassen aan bepaalde belangrijke verwachtingen in de samenleving maar dat ze absoluut zich niet moeten assimileren en hun eigenheid moeten ontdekken en behouden.”

“Ik ben nog zoekende naar hoe ik hen kan voorbereiden op discriminatie.”

4.4.3. Strategieën van ouders voor het omgaan met racisme-ervaringen in de opvoeding van hun kinderen

Naima Charkaoui bracht in 2019 een boek uit over racisme vanuit de ervaringen en coping strategieën van slachtoffers van racisme. Ze identificeert een aantal copingstrategieën om met ervaringen van racisme om te gaan (Charkaoui, 2019). In de ouderbevraging hebben we bij de ouders gepolst naar de kijk op en het gebruik van een aantal van deze strategieën. Sommige ouders proberen bijvoorbeeld de veerkracht van hun kinderen te versterken door in te zetten op een sterk positief zelfbeeld. Een andere strategie van ouders is het vermijden dat kinderen geconfronteerd worden met racisme-ervaringen. Zowel de selectie van vrijetijdsactiviteiten als de naamkeuze voor hun kinderen kan daardoor ingegeven zijn.

“Mijn kind heeft een autochtone vader en een volledig autochtone naam. Daar hebben we bewust voor gekozen, zodat mijn kind niet zou gediscrimineerd worden op basis van een vreemd klinkende naam. Aanvankelijk had ik hier moeite mee, omdat het leek alsof ik mijn achtergrond hiermee verloochende, maar uiteindelijk is het belangrijker dat mijn kind alle kansen krijgt en niet gediscrimineerd wordt op vlakken die ik op voorhand had kunnen voorzien.”

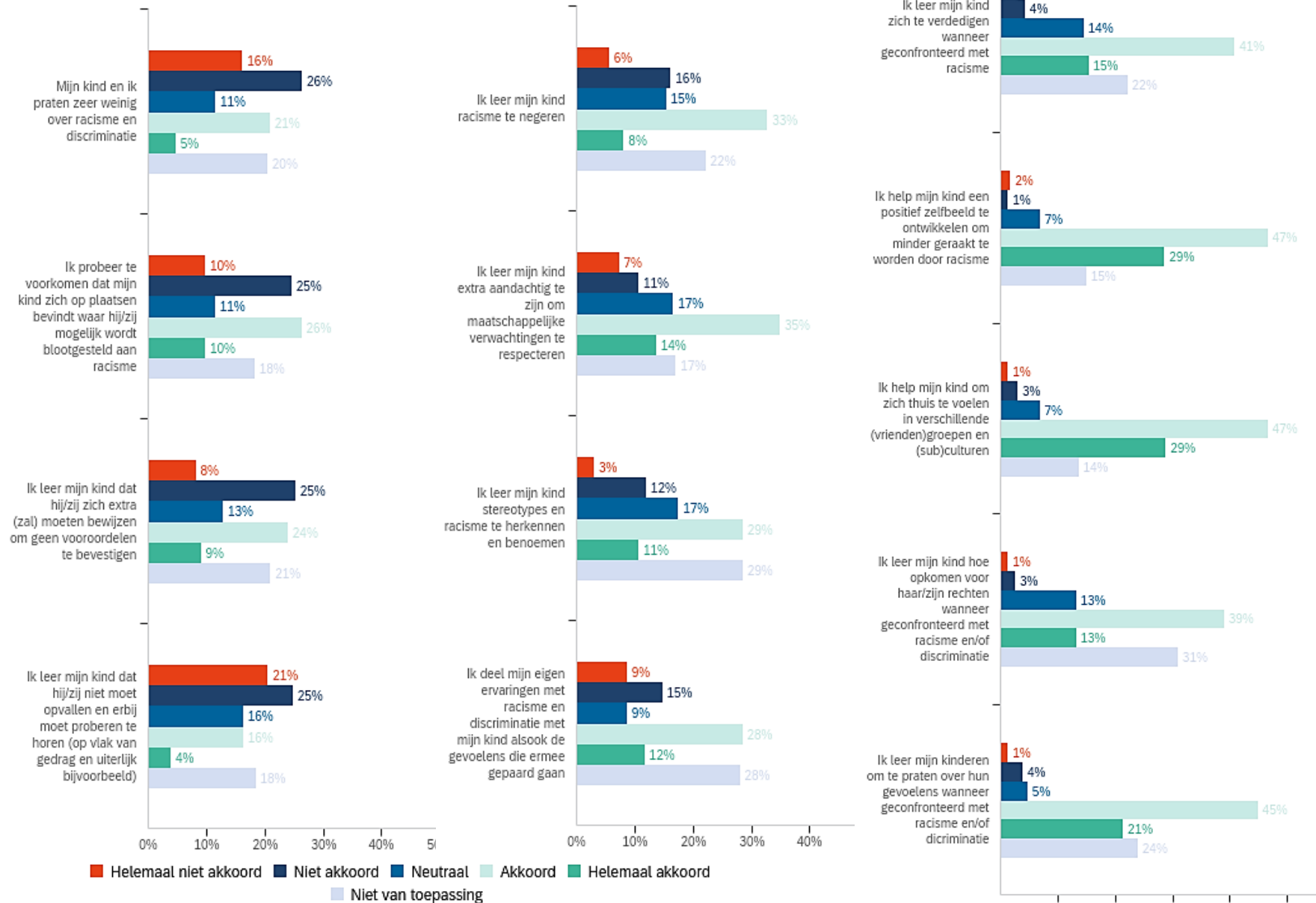
Grafiek 16 geeft weer in welke mate ouders akkoord gaan met verschillende manieren om met het thema racisme en met racisme ervaringen om te gaan in de opvoeding van hun kinderen. Op een schaal van 1 tot 5, waarop 1 staat voor helemaal niet akkoord en 5 voor helemaal akkoord, kunnen we situeren hoe populair elk van de onderstaande “strategieën” is bij de ouders in onze bevraging. Tabel 23 geeft het gemiddelde weer voor elke item en rangschikt deze volgens hun oplopende “populariteit”. Het ontwikkelen van een positief zelfbeeld is de meest populaire strategie, en assimilatie de minst populaire.

Tabel 23. Hoe proberen ouders hun kinderen te beschermen tegen racisme en discriminatie?

	N	Gem.	Modus
Ik leer mijn kind dat hij/zij niet moet opvallen en erbij moet proberen te horen (op vlak van gedrag en uiterlijk bijvoorbeeld)	191	2,49	2
Mijn kind en ik praten zeer weinig over racisme en discriminatie	187	2,64	2
Ik leer mijn kind dat hij/zij zich extra (zal) moeten bewijzen om geen vooroordelen te bevestigen	185	3,01	2
Ik probeer te voorkomen dat mijn kind zich op plaatsen bevindt waar hij/zij mogelijk wordt blootgesteld aan racisme	193	3,02	4
Ik leer mijn kind racistische uitlatingen of gedragingen te negeren	183	3,28	4
Ik deel mijn eigen ervaringen met racisme en discriminatie met mijn kind alsook de gevoelens die ermee gepaard gaan	167	3,28	4
Ik leer mijn kind dat hij/zij extra aandachtig moet zijn om de regels en maatschappelijke verwachtingen te respecteren	195	3,45	4
Ik leer mijn kind stereotypes, racisme en discriminatie te herkennen en benoemen	168	3,45	4
Ik leer mijn kind dat hij/zij zich moet verdedigen wanneer hij/zij geconfronteerd wordt met racisme en/of discriminatie	183	3,79	4
Ik leer mijn kind hoe zij/hij kan opkomen voor haar/zijn rechten wanneer zij/hij geconfronteerd wordt met racisme en/of discriminatie	163	3,87	4
Ik leer mijn kinderen om te praten over hoe ze zich voelen (angst, verdriet, pijn, boosheid, frustratie...) wanneer ze geconfronteerd worden met racisme en/of discriminatie	178	4,07	4
Ik help mijn kind om zich thuis te voelen in verschillende (vrienden)groepen en (sub)culturen	204	4,14	4
Ik help mijn kind een positief zelfbeeld te ontwikkelen om minder diep geraakt te worden door ervaringen met racisme	199	4,17	4

We zien dat meerdere van deze strategieën zowel aanhangers als tegenstanders kennen. Enkel de meest populaire copingswijzen genieten een bijna unanieme voorkeur.

Grafiek 16. Hoe proberen ouders hun kinderen te beschermen tegen racisme en discriminatie?

5. Besluit: De ondersteuningsnoden van moslimouders

De meeste bevraagde moslimouders zijn tevreden tot zeer tevreden over de opvoeding die ze geven aan hun kinderen. Ook voelen ze zich vaardig genoeg om de opvoeding in goede banen te leiden. Daarbij vormt religie een belangrijke inspiratiebron en maatstaf waarop deze ouders hun belangrijke opvoedingskeuzes (proberen te) baseren.

Opvoedingsmoeilijkheden en opvoedvragen zijn grotendeels gelijklopend met die van ouders die in ander grootschalig onderzoek bevraagd werden (bv. gezinsenquête). Wel zien we dat een aantal specifieke bezorgdheden of vragen hoger in de top 10 van bezorgdheden staan bij de moslimouders in onze bevraging. Zo valt op dat vrijetijdsbesteding, en het gebruik van Internet en sociale media het vaakst voorkomende thema van ouderbezorgdheid is in deze oudergroep. Ook schoolprestaties van kinderen gaan bij vele ouders met zorgen gepaard, maar in vergelijking met de ouders uit de gezinsenquête is dat iets minder.

Uit het onderzoek blijkt dat moslimouders wel degelijk gebruik maken van opvoedingsondersteuning. Ze doen vooral beroep op nabije professionals zoals (huis)artsen, consultatiebureaus van Kind en Gezin en/of leerkrachten; terwijl organisaties zoals het CKG, het CAW en de Huizen van het Kind hen veeleer onbekend zijn. Ondanks het belang van steun- en/of brugfiguren, zijn zelforganisaties veeleer onbekend en nemen zij geen centrale rol op in het aanbieden van preventieve opvoedings- en gezinsondersteuning.

Wat moslimouders verwachten van opvoedondersteuners verschilt al bij al weinig van wat andere ouders verwachten. Respect voor cultuur en religie vormt wel een belangrijk aandachtspunt voor aanbieders van ondersteuning en hulpverlening aan deze gezinnen.

We zagen daarnaast dat er een aantal belangrijke aspecten zijn om rekening mee te houden als we de draagkracht van ouders en gezinnen willen ondersteunen en versterken. Zo vormt de kwaliteit van de partnerrelatie een belangrijk aandachtspunt. Verschillende visies op relaties, gezin en opvoeding kunnen partners voor belangrijke uitdagingen plaatsen. We hopen in de toekomst meer onderzoek te kunnen uitvoeren naar de groeikansen en kwetsbaarheden die het leven en opvoeden in een superdiverse samenleving met zich meebrengt voor koppels, en al in het bijzonder voor koppels met verschillende culturele achtergronden.

Ook de vaardigheid om veerkrachtig om te gaan met kwetsende ervaringen van racisme en discriminatie vormt een cruciaal aandachtspunt. Naïma Charkaoui (2019) benadrukt dat er op vlak van weerbaarheid en coping meer concrete wegwijzers nodig zijn voor slachtoffers van racisme om te leren omgaan met de gevolgen en kwetsuren van racisme. Aan ons kenniscentrum kwamen we eerder al tot de constatactie dat ouders nood hebben aan concrete handvaten om daar met hun kinderen over te kunnen praten, om dit onderwerp een plek te kunnen geven in de zorg die ze dragen voor hun kinderen, alsook in hun zelfzorg. Op een studiedag (campus Schaarbeek, 19 maart 2019) werd een eerste versie van onze EHBO-tool bij racisme-ervaringen voorgesteld. Birsen Taspinar werkte daar verder aan en voerde een pioniersonderzoek uit naar racisme-ervaringen van ouders en kinderen en hoe ouders beter ondersteund kunnen worden bij racisme-ervaringen van hun kinderen.

Hulpverleners en gezinsondersteuners hebben evenzeer nood aan handvaten over dit thema. Ook voor het ondersteunen van ouders over de overige thema's die aan bod kwamen in deze verslaggeving is er vraag naar handvaten en tips. Wat echter opvalt is dat er rond het thema racisme-ervaringen en gezinsondersteuning nog maar heel weinig voorhanden is.

Kortom, inzicht in genderdynamieken, in maatschappelijke verhoudingen en in de rol van religie in de opvoedingsidealen van moslimgezinnen vormen belangrijke bouwstenen voor professionals die met deze gezinnen aan de slag wensen te gaan. Deze en andere bouwstenen staan daarom ook centraal in de methodieken en tools die werden ontwikkeld in de laatste twee fasen van dit onderzoek. De bevindingen uit het onderzoek werden vertaald naar een uitgebreid vormingspakket voor gezinsondersteuners die met diverse gezinnen werken. De ontwikkelde benadering en bijhorende tools komen tot slot ook uitgebreid aan bod in een handboek voor hulpverleners dat in het najaar van 2023 zal verschijnen.

Literatuurlijst

- Abernethy, A. D., & Lancia, J. J. (1998). Religion and the psychotherapeutic relationship: Transferential and countertransferential dimensions. *The Journal of psychotherapy practice and research*, 7(4), 281.
- Audenaert, V. (2018). *Gezinsenquête 2016: De taakverdeling in het gezin. Gezinnen in Vlaanderen over de verdeling van de zorg voor de kinderen, betaalde en onbetaalde opvang van de kinderen, een eerlijke verdeling van de zorgtaken en de huishoudelijke taken, hulp in het huishouden en het opnemen van mantelzorg.* www.gezinsenquête.be.
- Azmi, S. (1997). Canadian social service provision and the Muslim community in Metropolitan Toronto. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 17(1), 153.
- Becher, H., & Husain, F. (2003). Supporting minority ethnic families: South Asian Hindus and Muslims in Britain: developments in family support. National Family and Parenting Institute.
- Bekkema, N. (2007). Opvoedingsondersteuning aan allochtone gezinnen. [onderzoeksrapport].
- Bellaart, H., & Pehlivan, A. (2011). Met één hand kun je niet klappen. Migrantenorganisaties en jeugdvoorzieningen werken samen aan toegankelijke hulp voor migrantengezinnen. In Utrecht: FORUM Instituut voor Multiculturele vraagstukken.
- Bellaart, H. (2013). Opvoeden doen we samen. Laagdrempelige opvoedingsondersteuning in multi-etnische wijken. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- Buck, F., & de Roos, S. (2015). *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een verkenning.* Sociaal-Cultureel Planbureau.
- Distelbrink, M., Halane, S., Mehrnaz, A., Naber, P., & Pels, T. (2015). *Opvoedebatten met migrantenvaders.* Retrieved from <http://www.verwey-jonker.nl/doc/jeugd/5249-Opvoedebatten-met-migrantenvaders-web.pdf>
- Distelbrink, M., Pels, T., Jansma, A., & van der Gaag, R. (2012). Ouderschap versterken: Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met preventieve voorzieningen. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Edens, J.F. (1997). Home visitation Programs with ethnic minority families: cultural issues in parent consultation. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 8, 373-383.
- Emmery, K. & Pasteels, I. (2018). *Gezinsenquête 2016: De relatie met de partner. Gezinnen in Vlaanderen over de relatie met de partner, relatiekwaliteit, steun van de partner, tevredenheid met de partnerrelatie en het gebruik van relatieondersteuning.* www.gezinsenquête.be

- EXPOO (2012), *Opvoeding en opvoedingsondersteuning bij gezinnen met een migratiegeschiedenis*. Retrieved from <http://www.EXPOO.be/opvoeding-en-opvoedingsondersteuning-bij-gezinnen-met-een-migratiegeschiedenis>
- Gervais, C., de Montigny, F., Azaroual, S., & Courtois, A. (2009). La paternité en contexte migratoire: étude comparative de l'expérience d'engagement paternel et de la construction de l'identité paternelle d'immigrants magrébins de première et de deuxième génération. *Enfances, Familles, Générations*, 11, 25–43. <https://doi.org/10.7202/044120a>
- Hodge, D. R. (2005). Social work and the house of Islam: Orienting practitioners to the beliefs and values of Muslims in the United States. *Social work*, 50(2), 162-173.
- Hodge, D. R., & Nadir, A. (2008). Moving toward culturally competent practice with Muslims: Modifying cognitive therapy with Islamic tenets. *Social Work*, 53(1), 31-41.
- Kalthoff, H. (2009). Opvoedondersteuning aan migrantengezinnen schiet tekort. *Jeugd En Co Kennis*, 3(4), 8–18.
- Meurs, P., & Van Crombrugge, H. (2012). Opvoeding in islamitische allochtone gezinnen. In K. Van Leeuwen & H. Van Crombrugge, *Gezinnen in soorten* (pp. 113–136). Antwerpen: Garant.
- Nys K. (2020). De stem van ouders in opvoedingsondersteuning. In K. Emmery, J. Van Puyenbroeck, & G. Loosveldt (red.), *In verband met gezinnen* (pp.39-56). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Pels, T., & de Ruyter, D. (2011). De relatie tussen opvoeding, socialisatie, ontwikkeling en radicalisering: overzicht van en hiaten in de beschikbare kennis. *Pedagogiek*, 31(2), 117–133.
- Pels, T., Distelbrink, M., Postma, L., & Geense, P. H. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext: review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Prikker, E. (2015). De rol van schaamte, taboe en sociale isolatie in de behandeling van niet-westerse jongeren met een licht verstandelijke beperking en gedragsproblematiek binnen orthopedagogische behandelcentra. [masterthesis]. Utrecht: Universiteit Utrecht opleiding Orthopedagogiek.
- Oizaz, S. (2017). *De islamitische en westerse pedagogiek: verbonden in de praktijk. Een verkennend empirisch onderzoek aangaande de combinatie tussen islamitische en westerse pedagogiek bij moslimhulpverleners* (Unpublished master's thesis). Katholieke Universiteit, Pedagogische en Psychologische Wetenschappen, Leuven, België.
- Qureshi, T., Berridge, D., & Wenman, H. (2000). *Where to turn? Family support for South Asian communities a case study* (Vol. 50). National Children's Bureau, Joseph Rowntree Foundation.
- Roche-Nagi, K. (2013). Faith in the family. *Every Child Journal*, 3(6), 32-40.

- Tan N., Bekkema N., Öry F. (2008). *Toepasbaarheid van opvoedingsondersteuning voor Marokkaanse en Turkse gezinnen in Nederland, in het bijzonder van het programma Samen Starten/DMO-P*.
- Van Crombrugge, H. (2008). Opvoeden met de Koran hier en nu. In G. Jennes (Ed.), *Zin in gezin: Kan levensbeschouwing de duurzaamheid van relaties bevorderen* (pp. 153-166). Tiel: Lannoo.
- Vandenbroeck, M., Boonaert, T., Van der Mespel, S., & De Brabandere, K. (2007). *Opvoeden in Brussel*. Gent-Brussel: UGent - VBJK - VCOK - VGC.
- Van den Broek, A., Kleijnen, E., & Keuzenkamp, S. (2010). *Naar Hollands gebruik?: verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten: verdiepingsstudie diversiteit in het jeugdbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vancoppenolle, D. & Dupont, G. (2018). Gezinsenquête 2016: Opvoeding en opvoedingsondersteuning. Wat vinden gezinnen belangrijk in de opvoeding van hun kinderen, hoe beleven ze het opvoeden, welke vragen en zorgen hebben ze en maken ze gebruik van opvoedingsondersteuning? www.gezinsenquête.be
- Van Leeuwen M. (2010), Kennisdossier preventieve opvoedingsondersteuning voor migrantenouders. Pharos, Expertisecentrum gezondheidsverschillen.
- Warden, R. (2013). *A Sociological Study of Islamic Social Work in Contemporary Britain*. Cardiff University.
- Warden, R., Scourfield, J., & Huxley, P. (2016). Islamic Social Work in the UK: The Service User Experience. *British Journal of Social Work*. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw006>

Bijlage: Overzicht van de vragenlijst

BLOK 1: Vragen over de samenstelling van uw gezin

In dit blok stelden we eerst enkele vragen over de samenstelling van het gezin. Deze vragen lieten ons toe om een beeld te krijgen van de soorten gezinnen die we met onze vragenlijst hebben bereikt. Zo vroegen we aan de persoon die de vragenlijst heeft ingevuld:

- Heeft u een partner?
- Wat is uw geslacht?
- Welke personen in uw gezin zijn moslim?
- Welke personen in uw gezin werden of worden als moslim opgevoed?
- Wat is uw relatie met het kind of de kinderen?
- Wat is de relatie van uw partner met het kind of de kinderen?

We vroegen ook naar verschillende gegevens van het kind of de kinderen van de respondent. De respondent kon voor elk kind apart de volgende gegevens invullen:

- Wat is de leeftijd, het geslacht, de woonplaats, ..., van kind x-y-z?
- Heeft kind x-y-z een (vermoeden) van een functiebeperking of ontwikkelingsstoornis?
- Waar wonen de kinderen die niet meer of niet altijd thuis wonen?
- Welke (vermoeden van een) functiebeperking heeft uw kind(eren)?

BLOK 2: Vragen over uw gezinsleven en de opvoeding in uw gezin

In dit blok stelden we enkele vragen over het gezinsleven en de opvoeding van de kind(eren), om een globaal beeld te kunnen schetsen van hoe de desbetreffende ouder het opvoedingsleven ervaarde. We vroegen hierbij zowel naar de zaken die belangrijk waren voor de ouder als de zaken die deze ouder als moeilijk ervaarde. Voorbeelden van deze vragen zijn:

- Wie (of wat) is voor u een belangrijk voorbeeld of bron van inspiratie op vlak van opvoeding?
- Welke van deze zaken zijn voor u belangrijk in de opvoeding van uw kind(eren)?
- Hoe ervaarde u in de voorbije 12 maanden het ouderschap?
- Wat vindt u als opvoeder soms wel eens moeilijk in de opvoeding van uw kind(eren)?
- Selecteer de thema's waarover u de voorbije 12 maanden vragen of zorgen had als ouder.
- Over welke onderwerpen had u vragen of zorgen op vlak van dit thema (bv: emoties van uw kind)?

Figuur 2. Voorbeeldvraag uit blok 2

Over welke onderwerpen had u vragen of zorgen op vlak van de cultuur, religie of identiteit van uw kind(eren)?

- Meertalig opvoeden
- Racisme, discriminatie en islamofobie
- Het geloof van mijn kind
- Praktiseren van het geloof door mijn kind
- Radicalisering
- Identiteitsvorming en crisis
- Dat mijn kind een plaats vindt in deze samenleving
- Iets anders, namelijk...

BLOK 3: Vragen over de steun en hulp van uw omgeving

In dit blok stelden we vragen over de steun en hulp die de ouders ervaren van hun (nabije) omgeving. We wilden hiermee te weten komen welke personen een belangrijke bron van steun betekenden voor deze ouders (en waarom), maar ook wie eerder een bron van stress voor hen was (en waarom).

- Met wie bespreekt u (soms) uw opvoedingsvragen of -bezorgdheden?
- In het algemeen, hoe tevreden of ontevreden bent u met de steun of hulp die u kreeg van uw nabije omgeving (bovenstaande personen die u heeft aangevinkt)?
- Duid aan welke personen soms een bron van stress voor u zijn (of zijn geweest) omwille van ongewenste adviezen of bemoeienissen over de opvoeding van uw kind(eren).
- Waarom bent u wel of niet tevreden over de steun of hulp die u heeft gekregen van uw omgeving?

Indien één of meerdere kinderen van de respondent naar school en/of de kinderopvang gingen, bevroegen we ook de relatie van deze ouder met de school en/of de kinderopvang.

- Hoe is uw relatie met de school en/of de leerkrachten?
- Hoe is uw relatie met de opvang en de kinderverzorg(st)er(s)?

Vervolgens stelden we enkele vragen over de steun die de respondent kreeg van zijn of haar partner, en hoe deze steun ervaren werd. Indien het ging om een alleenstaande ouder vroegen we naar de steun die de respondent kreeg van de andere ouder van het kind of de kinderen.

- Hoeervaarde u de steun of hulp die u van uw partner kreeg in de voorbije 12 maanden op vlak van onderstaande zaken (bv: zorg van de kinderen, opvang van de kinderen, financieel onderhoud, ...)?
- Wat is uw gevoel over uw deel in de zorg voor de kind(eren)?
- In welke mate gaan u en uw partner akkoord of niet akkoord over onderstaande thema's (bv: vrijetijdsbesteding van het kind, manier van straffen en belonen, aanpak van dochters, ...)?

Figuur 3. Voorbeeldvraag, blok 3

Wat is uw gevoel over uw deel in de zorg voor de kind(eren)?

- Ik vind dat mijn partner en ik de zorg eerlijk verdelen
- Ik zou graag willen dat mijn partner meer zorgt voor de kinderen
- Ik vind dat ik minder zorg voor de kinderen dan ik zou moeten
- Ik zou graag meer zorgen voor de kinderen maar vind niet altijd de tijd
- Ik wil graag dat mijn partner mij meer toelaat om zorg te dragen voor de kinderen
- Ik weet het niet
- Niet van toepassing (bv: geen kleine kinderen)

BLOK 4: Vragen over discriminatie en racisme

In dit blok stelden we de respondenten vragen over hun ervaringen met en meningen over racisme en discriminatie. We wilden daarbij vooral weten hoe deze ervaringen en meningen invloed uitoefenden op de opvoeding die zij gaven aan hun kinderen en op hoe zij deze opvoeding ervoeren.

- Hoe groot is uw vertrouwen in deze instanties over het algemeen (bv: politie, onderwijs, media)?
- Hoe vaak heeft u of iemand in uw gezin zich door (personen van) deze instanties (bv: politie, onderwijs, media, politiek, ...) gediscrimineerd gevoeld?
- Hoe ervaart u als ouder de opvoeding van uw kind(eren) in de Belgische samenleving?
- Hoe probeert u uw kind(eren) te beschermen tegen mogelijke ervaringen van racisme en discriminatie en hen erop voor te bereiden?

Figuur 4. Voorbeeldvraag, blok 4

Hoe ervaart u als ouder de opvoeding van uw kind(eren) in de Belgische samenleving?

Indien een stelling niet van toepassing is op uw situatie (bvb. omdat uw kind(eren) te jong zijn), kan u het antwoord 'niet van

	Niet van toepassing	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord
Ik vind het moeilijk om mijn kinderen op te voeden in een 'niet-islamitische' samenleving	☐	☐	☐
Ik vind het moeilijk om de cultuur van mijn land van herkomst (taal, tradities, culturele gewoontes, ...) door te geven aan mijn kinderen in deze samenleving	☐	☐	☐
Ik maak me zorgen over het welbevinden van mijn kind als lid van een religieuze minderheid in deze samenleving	☐	☐	☐
Ik maak me zorgen over het welbevinden van mijn kind als lid van een etnische minderheid in deze samenleving	☐	☐	☐

BLOK 5: Vragen over uw verwachtingen van opvoedingsondersteuning

In dit blok stelden we vervolgens een aantal vragen over de ervaringen met en verwachtingen van professionele organisaties op vlak van opvoedings- en gezinsondersteuning. We bevroegen eerst van welke professionele organisaties men reeds gebruik had gemaakt. Nadien bevroegen we voor elke organisatie die door de respondent was aangeduid, hoe deze de hulp daarvan had ervaren.

- Van welke professionele organisatie(s) heeft u al eens gebruik gemaakt voor hulp, advies of steun bij de opvoeding van uw kinderen (bv: huisarts, kinderarts, school, CKG, CLB, ...)?
- Deze organisatie (bv: CKG) aanspreken over de opvoeding van mijn kind(eren) was voor mij...
- Hoe tevreden was u met de hulp, steun of het advies van het CKG?
- Wat vond u zo goed of slecht aan het advies, of de steun of hulp die u gekregen heeft?

Nadien stelden we een aantal algemene vragen over de verwachtingen van de professionele opvoedingsondersteuning, om te achterhalen welke drempels en noden bij de ouders aanwezig waren.

- Als u weinig tot geen gebruik heeft gemaakt van professionele opvoedingsondersteuning, wat zijn dan de redenen daarvoor (bv: vrees voor ongewenste bemoeienissen, schaamte, ...)?
- Selecteer hieronder alle zaken die u belangrijk vindt bij professionele opvoedingsondersteuning. Deze vraag gaat over uw verwachtingen, niet over ervaringen.
- Op welke manier zou u het liefst geholpen willen worden om te groeien in uw rol als opvoeder (bv: telefonische opvoedingsondersteuning, gespreksgroepen, training via moskee, website, ...)?

Ten slotte stelden we in dit blok enkele vragen over de ervaringen die de respondenten hadden met zelforganisaties, en wat hun verwachtingen daarvan waren. *Zelforganisaties zijn organisaties van culturele minderheden of mensen met een migratieachtergrond.*

- Heeft u al eens een activiteit meegemaakt of een vraag gesteld aan een organisatie/vereniging/moskee van moslims of culturele minderheden in verband met opvoeding of gezin?
- Waarover ging deze activiteit? Hoe heeft u deze activiteit of de hulp ervaren?
- Heeft u al eens een activiteit meegemaakt of een vraag gesteld aan een organisatie/vereniging/moskee van moslims of culturele minderheden in verband met andere thema's?
- Waarom maakt(e) u gebruik van deze specifieke organisatie?
- Over welke thema's in verband met opvoeding en gezin zou u willen dat verenigingen of organisaties van moslims en/of moskeeën informatie aanbieden?

Figuur 5. Voorbeeldvraag, blok 5

Selecteer hieronder alle zaken die u belangrijk vindt bij professionele opvoedingsondersteuning.

- Kennis en expertise hebben over opvoeding
- Me tips geven over de opvoeding van mijn kind(eren)
- Me geruststellen als ik me zorgen maak
- Vertrouwen hebben in mij als ouder/opvoeder
- Mij zeggen welke dingen ik goed doe
- Voldoende tijd nemen om mij en mijn kinderen te leren kennen
- Gemakkelijk bereikbaar zijn
- Respect tonen voor mijn/onze levensstijl
- Respect tonen voor mijn/onze religie en levensbeschouwing
- Respect tonen voor mijn/onze culturele gewoontes of gebruiken
- Kennis hebben over mijn/onze religie en cultuur
- Rekening houden met mijn/onze religie en cultuur
- Mijn/ons privéleven respecteren
- Hetzelfde geslacht hebben als ik
- Dezelfde afkomst hebben als ik
- Dezelfde religie hebben als ik
- Mijn moedertaal spreken
- Andere, namelijk...

BLOK 6: Vragen over uw gezinsachtergrond

In het laatste blok stelden we enkele vragen over de persoonlijke gegevens van de respondent. Deze informatie was belangrijk voor de analyse van de resultaten. We stelden eerst een aantal vragen die betrekking hadden op de persoon die de vragenlijst heeft ingevuld, zoals:

- Wat is uw leeftijd?
- In welk land bent u geboren?
- Als u niet in België bent geboren, sinds wanneer woont u permanent in België?
- In welke provincie woont u?
- Welke taal of talen worden er in uw gezin gesproken?
- Wat is uw hoogst behaald diploma?
- Wat is op dit moment uw situatie op de arbeidsmarkt?
- Wat is uw beroep?
- Wat is uw maandelijks beschikbaar gezinsinkomen?
- Woont er (naast u, uw kinderen en eventuele partner) nog iemand anders bij jullie?

Dan stelden we enkele vragen over het geboorteland van de ouders en de grootouders van de respondent, en over de culturele achtergronden die het kind draagt (of de kinderen).

- In welk land is uw vader geboren?
- In welk land is uw moeder geboren?
- In welk land is uw grootvader (aan vaderskant) geboren?
- In welk land is uw grootmoeder (aan vaderskant) geboren?
- In welk land is uw grootvader (aan moederskant) geboren?
- In welk land is uw grootmoeder (aan moederskant) geboren?
- Welke (multi)culturele achtergronden hebben uw kind(eren)? Dit wil zeggen in welk land of welke landen zijn de verschillende voorouders van uw kind of kinderen geboren?

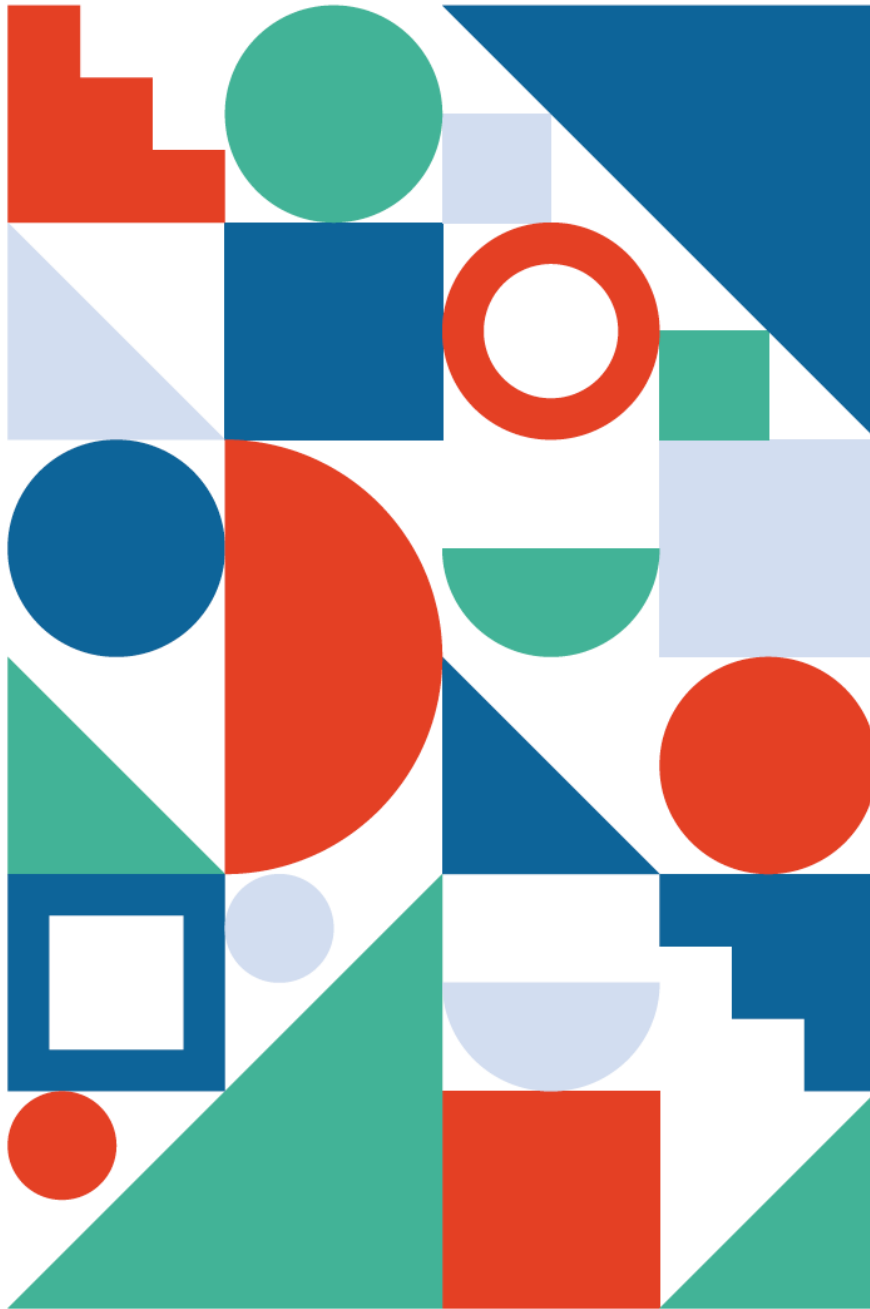
Ten slotte stelden we enkele vragen over de partner van de respondent, indien deze eerder had aangegeven dat hij of zij een partner heeft. Deze vragen waren:

- Wat is de leeftijd van uw partner?
- In welk land is uw partner geboren?
- Wat is het hoogst behaald diploma van uw partner?
- Wat is op dit moment de arbeidsmarktsituatie van uw partner?

Lijst van tabellen en grafieken

<i>Tabel 1. Respons en uitval per vragenblok.....</i>	<i>17</i>
<i>Tabel 2. Hoe ervaren moslimouders het ouderschap tijdens de voorbije 12 maanden?.....</i>	<i>28</i>
<i>Tabel 3. Wat vinden moslimouders weleens moeilijk in de opvoeding van hun kinderen?.....</i>	<i>35</i>
<i>Tabel 4. Over welke thema's hadden moslimouders vragen of bezorgdheden in de afgelopen 12 maanden? ...</i>	<i>36</i>
<i>Tabel 5. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de vrijetijdsbesteding van hun kind?</i>	<i>38</i>
<i>Tabel 6. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van het gedrag van hun kind?.....</i>	<i>39</i>
<i>Tabel 7. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de emoties van hun kind?.....</i>	<i>39</i>
<i>Tabel 8. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden i.v.m. de school- en/of werkloopbaan van hun kinderen?.....</i>	<i>42</i>
<i>Tabel 9. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de gezondheid van hun kinderen?</i>	<i>42</i>
<i>Tabel 10. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van cultuur, religie of identiteit?.</i>	<i>44</i>
<i>Tabel 11. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van de woon/werk/leefsituatie?.</i>	<i>44</i>
<i>Tabel 12. Waarover hadden moslimouders vragen of bezorgdheden op vlak van verliefdheid, relaties of seksualiteit?</i>	<i>45</i>
<i>Tabel 13. Professionele organisaties waarvan men gebruik heeft gemaakt voor hulp, steun of advies rond opvoeding.....</i>	<i>50</i>
<i>Tabel 14. Hoe moeilijk was het voor de ouders om de school aan te spreken voor hulp of advies over opvoeding?</i>	<i>51</i>
<i>Tabel 15. Hebben ouders gebruik gemaakt van zelforganisaties voor hulp, steun of advies rond opvoeding?... </i>	<i>52</i>
<i>Tabel 16. Redenen waarom men weinig tot geen gebruik maakt van professionele opvoedingsondersteuning</i>	<i>53</i>
<i>Tabel 17. Redenen waarom men gebruik heeft gemaakt van een zelforganisatie voor opvoedingsondersteuning</i>	<i>55</i>
<i>Tabel 18. Ouders verwachten en wensen van een professionele opvoedondersteuner dat die... ..</i>	<i>56</i>
<i>Tabel 19. Hoe willen ouders het liefst geholpen worden om te groeien in hun rol als opvoeder?</i>	<i>57</i>
<i>Tabel 20. Met wie bespreken ouders hun opvoedingsvragen?</i>	<i>58</i>
<i>Tabel 21. Welke personen uit de omgeving bezorgen stress aan ouders?.....</i>	<i>61</i>
<i>Tabel 22. Wat is het gevoel van ouders over hun aandeel in de zorg van de kinderen vergeleken met de partner?</i>	<i>64</i>
<i>Tabel 23. Hoe proberen ouders hun kinderen te beschermen tegen racisme en discriminatie?</i>	<i>73</i>

<i>Grafiek 1. Leeftijd van respondenten (percentages in elke categorie).....</i>	<i>19</i>
<i>Grafiek 2. Leeftijden van de kinderen (aantallen van elke leeftijd).....</i>	<i>20</i>
<i>Grafiek 3. Woonplaats - Nederlandstalige vragenlijsten</i>	<i>21</i>
<i>Grafiek 4. Woonplaats - Franstalige vragenlijsten</i>	<i>21</i>
<i>Grafiek 5. Gezinsinkomen (aantallen in elke categorie).....</i>	<i>23</i>
<i>Grafiek 6. Indicator van opvoeding(on)zekerheid</i>	<i>29</i>
<i>Grafiek 7. Wat vinden ouders belangrijk ?</i>	<i>32</i>
<i>Grafiek 8: Hoe tevreden of ontevreden zijn moslimouders met de steun en hulp van de nabije omgeving? (n=266)</i>	<i>59</i>
<i>Grafiek 9. Hoe ervaren moeders de steun van hun partner in de voorbije 12 maanden in de onderstaande zaken? (n=165).....</i>	<i>63</i>
<i>Grafiek 10. Hoe vaak zijn respondenten het eens of niet met hun partner over de volgende zaken? (n=215)....</i>	<i>65</i>
<i>Grafiek 11. Kwaliteit van de partnerrelatie (schaal)</i>	<i>66</i>
<i>Grafiek 12. Hoe is de relatie van ouders met de kinderopvang van hun kinderen?</i>	<i>67</i>
<i>Grafiek 13. Hoe is de relatie van ouders met de school en/of leerkrachten van hun kinderen?</i>	<i>67</i>
<i>Grafiek 14. Hoe ervaren moslimouders de opvoeding van hun kinderen in de Belgische samenleving?</i>	<i>69</i>
<i>Grafiek 15. Hoe vaak heeft u of iemand in uw gezin zich door deze instanties gediscrimineerd gevoeld?.....</i>	<i>71</i>
<i>Grafiek 16. Hoe proberen ouders hun kinderen te beschermen tegen racisme en discriminatie?</i>	<i>74</i>
<i>Figuur 1. Woordenwolk "Wie of wat is een belangrijke inspiratiebron op vlak van opvoeding?".....</i>	<i>30</i>
<i>Figuur 2. Voorbeeldvraag uit blok 2</i>	<i>81</i>
<i>Figuur 3. Voorbeeldvraag, blok 3</i>	<i>82</i>
<i>Figuur 4. Voorbeeldvraag, blok 4</i>	<i>82</i>
<i>Figuur 5. Voorbeeldvraag, blok 5</i>	<i>84</i>

Dit project werd gefinancierd via de middelen voor Praktijkgericht Wetenschappelijk Onderzoek (PWO) van Odisee, ter beschikking gesteld door de Vlaamse Overheid.

Odisee
DE CO-HOGESCHOOL

Kenniscentrum Gezinswetenschappen
Campus Schaarbeek
Huart Hamoiriaan 136, 1030 Brussel

kgezinswetenschappen.odisee.be | odisee.be